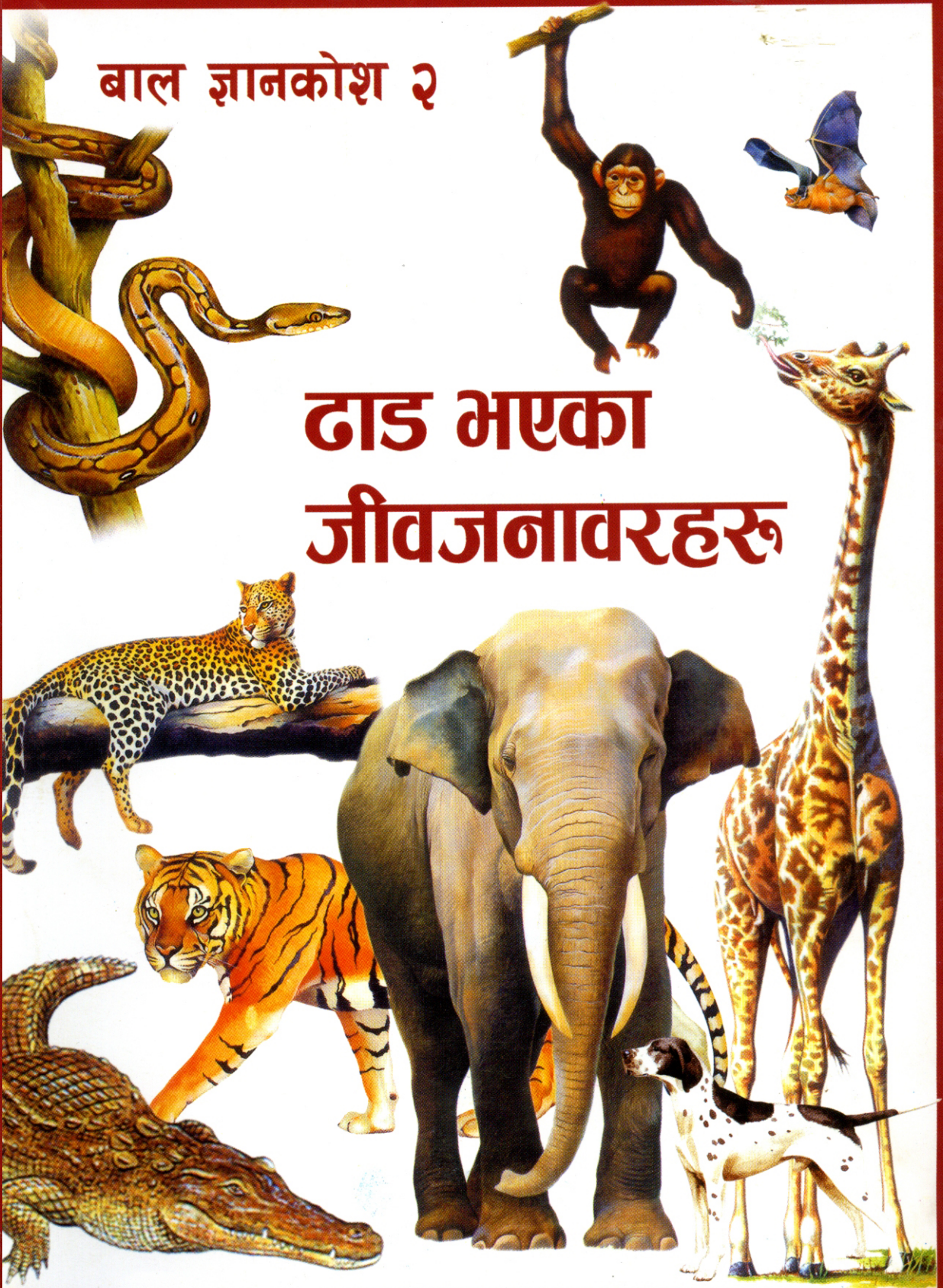

बाल ज्ञानकोश २

टाड भएका
जीवजनावरहरू

बाल ज्ञानकोश २

ढाड भएका जीवजनावरहरू

नेपाल सरकार
शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र

प्रकाशक :

नेपाल सरकार
शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

ISBN:

978-99933-717-6-2

© सर्वाधिकार प्रकाशकमा सुरक्षित

पहिलो संस्करण :

वि. सं. २०६४

मुद्रण सङ्ख्या :

५,००० प्रति

मुद्रक :

चितवन प्रिन्टर्स प्रा. लि.

भरतपुर-४, चितवन, फोन : ०५६-५३२७४८

हाम्रो भनाइ

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट पाठ्यपुस्तकका अतिरिक्त बालसन्दर्भ सामग्रीहरू पनि निर्माण गरिँदै आएको छ । यस्ता सन्दर्भ सामग्रीले बालबालिकाको बौद्धिक विकास गर्ने मात्र नभएर उनीहरूमा अध्ययनप्रति रुचि तथा जिज्ञासु प्रवृत्तिको पनि विकास गराउँछ, जसले गर्दा उनीहरूको ज्ञानको परिधिलाई फराकिलो पार्न मदत हुने र उनीहरूलाई द्रुत गतिमा बदलिरहेको विश्व परिवेशसँग परिचित हुन पनि सघाउ पुऱ्याउँछ । यिनै तथ्यलाई आत्मसात् गर्दै विद्यालय पाठ्यक्रममा अन्तर्निहित मर्मलाई अझ बढी सबलीकृत गर्ने मूल उद्देश्य राखेर प्रस्तुत बाल ज्ञानकोशको विकास गरिएको हो ।

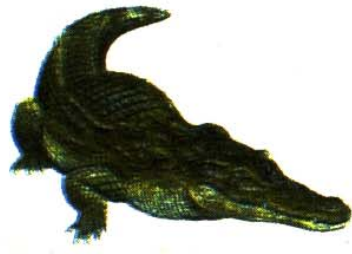
विद्यालय तहका बालबालिकाहरूको मनोवैज्ञानिक, संवेगात्मक तथा बौद्धिक स्थितिलाई लक्षित गर्दै विकास गरिएका यी सामग्रीहरूमा सरल भाषा र आकर्षक चित्रका माध्यमबाट मनोरञ्जनात्मक पढाइ, शब्द ज्ञान, पठन गति, नवीन ज्ञान एवम् खोजपरक धारणाको विकास गराउने अभीष्ट राखिएको छ । यी सामग्रीको अध्ययनबाट उनीहरूले आर्जन गरेका ज्ञानलाई व्यावहारिक जीवनमा उतार्न सकून् भन्ने समेत उद्देश्य लिइएको छ ।

विगतका वर्षहरूमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट विविध ५८ ओटा शीर्षकमा बाल सन्दर्भसामग्रीहरू प्रकाशित भइसकेका छन् । यो वर्ष अलि फरक ढाँचामा दुईओटा शीर्षकमा बाल ज्ञानकोश प्रकाशित भएका छन् । प्रस्तुत 'ढाड भएका जीवजनावरहरू' शीर्षकको बाल ज्ञानकोशको संयोजन शम्भुप्रसाद दाहालले र सामग्रीको सङ्कलन, लेखन तथा सम्पादन जयप्रसाद लम्साल, रामप्रसाद सुवेदी, विक्रममणि त्रिपाठी, दुरपदा सापकोटा र नवीन्द्रमान राजभण्डारीले गर्नुभएको हो । यसको भाषासम्पादन रामबाबु सुवेदी र विष्णुप्रसाद अधिकारीले, टाइपसेटिङ जयराम कुइँकेलले एवम् चित्र संयोजन तथा रूपविन्यास नवीन्द्रमान राजभण्डारी, गौतम मानन्धर र हिमालय गौतमले गर्नुभएको हो । ज्ञानकोशलाई यस रूपमा ल्याउनका लागि सुरुदेखि अन्त्यसम्म विद्वान्जनहरू विश्वम्भर चञ्चल, दिवाकरदत्त पाण्डेय, रामबाबु सुवेदी तथा धनञ्जय शर्माबाट अमूल्य सुझाव प्राप्त भएको थियो । यस बाल ज्ञानकोशको विकासमा सहयोग प्रदान गर्नुहुने सम्बद्ध सम्पूर्ण महानुभावहरूलाई पाठ्यक्रम विकास केन्द्र धन्यवाद ज्ञापन गर्छ ।

यस ज्ञानकोशमा समाविष्ट कतिपय तथ्य तथा चित्रहरू विभिन्न स्वदेशी तथा विदेशी प्रकाशनहरूबाट साभारगर्ने धृष्टता गरिएको छ । किन्तु यस सामग्रीको प्रकाशन कुनै व्यापारिक प्रयोजन हेतु नभएको निवेदन गर्दै सम्बद्ध सबै प्रकाशनहरूप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्छौं ।

ज्ञानकोशलाई अझै उद्देश्यमूलक, उपलब्धिमूलक एवम् गुणस्तरीयता प्रदान गर्ने प्रयासमा विद्यार्थी, शिक्षक, लेखक, अभिभावक एवम् बुद्धिजीवीबाट समेत थप सल्लाह र सुझावको अपेक्षा गर्छौं ।

विषयसूची

क्र. स. शीर्षक पृष्ठ सङ्ख्या

खण्ड १ माछा १

खण्ड २ उभयचर ५

०१. भ्यागुतो र खसे भ्यागुतो ८

खण्ड ३ सरीसृप ९

०२. डाइनोसर १२

०३. छेपारो १४

०४. सर्प १६

०५. कछुवा १८

०६. घडियाल र गोही १९

खण्ड ४ चरा २१

०७. सुतुरमुर्ग २६

०८. पेङ्गुइन २७

०९. लाटोकोसेरो २८

१०. गौँथली २९

११. चील ३०

खण्ड ५ नेपालमा पाइने केही दुर्लभ चराहरू ३१

१२. डाँफे ३२

क्र. स. शीर्षक पृष्ठ सङ्ख्या

१३. राजधनेस ३३

१४. खरमुजुर ३४

१५. सानो खरमुजुर ३४

१६. सारस ३५

१७. सेतो सारस ३६

१८. कालो सारस ३६

१९. मुनाल ३६

२०. काँडेभ्याकुर ३७

२१. चीरकालिज ३८

२२. ठूलो भुँडीफोर राजगरुड ३८

खण्ड ६ स्तनधारी प्राणी ३९

२३. उँट ४३

२४. कङ्गारु ४४

२५. चमेरो ४५

२६. चिम्पान्जी ४६

२७. जलगैँडा ४७

२८. जिराफ ४८

२९.	घोडा	४९
३०.	बिरालो	५०
३१.	हात्ती	५२
३२.	कुकुर	५४
३३.	डल्फिन	५५
३४.	ह्वेल	५६

खण्ड ७ नेपालमा पाइने केही दुर्लभ जनावरहरू ५७

३५.	सालक	५८
३६.	आसामी बाँदर	५८
३७.	लङ्गुर	५९
३८.	ब्वाँसो	५९
३९.	काठेभालु	६०
४०.	हिमाली कालो भालु	६१
४१.	हिमाली रातो भालु	६१
४२.	हाब्रे	६२
४३.	नीरबिरालो	६२
४४.	आँत	६३
४५.	चरीबाघ	६३
४६.	सुनौलो बिरालो	६४

४७.	छिँरबिरे बिरालो	६४
४८.	ध्वाँसेचितुवा	६५
४९.	पाहन बिरालो	६६
५०.	हिउँचितुवा	६६
५१.	चितुवा	६७
५२.	पाटेबाघ	६८
५३.	एक सिङ्गे गैँडा	६९
५४.	कस्तुरी मृग	७०
५५.	बाह्रसिङ्गे	७१
५६.	गौरीगाई	७२
५७.	चौरीगाई	७३
५८.	अर्ना	७४
५९.	कृष्णसार	७५
६०.	घोरल	७६
६१.	थार	७६
६२.	नायन	७७
६३.	हिस्पिड खरायो	७७
६४.	वामपुङ्के बँदेल	७८
६५.	चिरु	७८

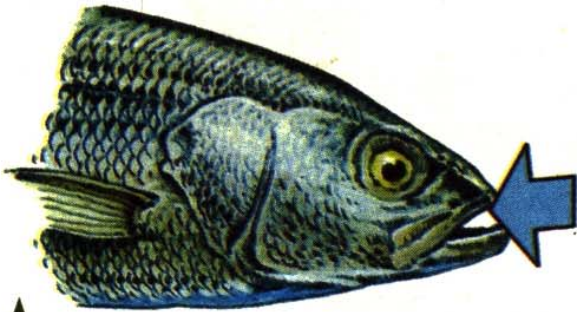
खण्ड ८ अनुकूलता ७९

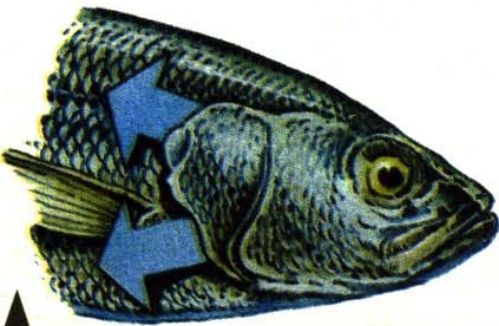
माछा (Fish)

माछा पृथ्वीमा करोडौं वर्षअगाडि उत्पन्न भएका ठाड भएका जीवहरू हुन् । यिनीहरू पानीमा बस्छन् र पानीविना बाँच्न सक्दैनन् । किनभने यिनीहरूको शरीरमा हावाबाट सास फेर्नका लागि फोक्सो हुँदैन । फोक्सोको सट्टा यिनीहरूको टाउकाको पछाडिपट्टि दुइओटा फुल्का (Gills) हुन्छन् । फुल्काहरूमा रहेका रक्तकोषिकाहरूले पानीमा घुलेको अक्सिजन छानेर लिन्छन् । माछाको शरीरमा रौं हुँदैनन् । यसको सट्टा बचावटका लागि कत्ला (Scales) हुन्छन् । यिनको शरीरको अगाडिपट्टि चुच्चो (Streamlined) हुन्छ । यस्तो आकारले यिनीहरूलाई पानीमा सजिलै अघि बढ्न मदत गर्छ । यिनीहरू आफ्नो शरीरमा भएका पखेटा (Fins) को सहायताले पानीमा पौडन्छन् ।

शवास फेर्नका लागि माछाले मुख खोलेर मुखबाट अक्सिजन मिसिएको पानी भित्र लिन्छ ।

जब पानी फुल्काबाट बाहिर निस्कन्छ, त्यहाँ रहेका सानासाना रक्त कोषिकाहरूले अक्सिजन सोसेर लिन्छन् ।

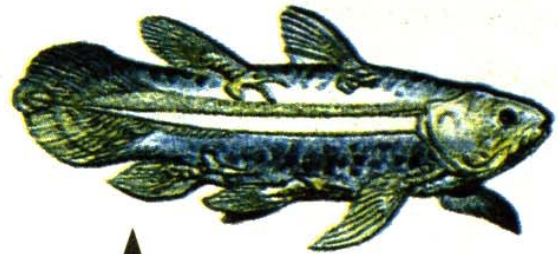
शरीरको बनावटका आधारमा माछाहरूलाई विभिन्न समूहमा बाँड्न सकिन्छ, जस्तै : च्यापु नहुने (Jawless) माछा, सार्क (Shark), रे (Ray) तथा हाड भएका (Bonyfish) प्राचीन तथा आधुनिक माछा ।

ल्याम्प्रेज (Lampreys) र ह्यागफिस (Hagfish) प्राचीन माछाहरू हुन् । यिनीहरूको च्यापु हुँदैन । यिनीहरूका अस्थिपञ्जर सार्क माछाको जस्तै नरम कुरकुरे हाडबाट बनेको हुन्छ ।

सार्कहरूको शरीर टर्पेडो माछाको जस्तो कुरकुरे हाड भएको शरीर हुन्छ । यिनीहरूको बलियो च्यापु र थुप्रै लाइनमा रहेका दाँतहरू हुन्छन् ।

कोएलाकन्थ (Coelacanth) र लङ्गफिस (Lungfish) जस्ता हाड भएका प्राचीन माछाहरू ४० करोड वर्ष अघिदेखिका माछाका सन्तति हुन् ।

पर्च (Perch) हाड भएका आधुनिक माछाहरू हुन् । यिनीहरू प्राचीन माछाहरूभन्दा फरक छन् । यिनीहरूको पखेटाको तलपट्टि मासुयुक्त भाग हुँदैन ।

माछाहरू चिसो-रगतयुक्त (Cold blooded) जीवहरू हुन् । तसर्थ यिनीहरूको शरीरको तापक्रम वातावरणअनुसार घटबढ भइरहन्छ ।

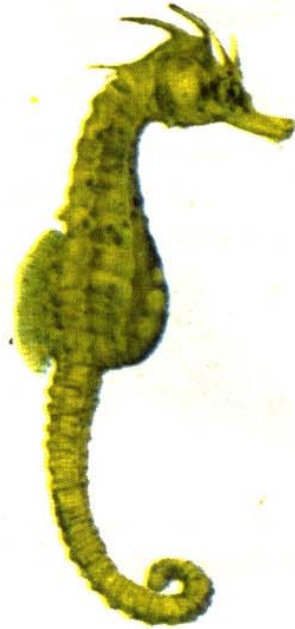
माछाले एकैपटकमा थुप्रै सङ्ख्यामा फुलहरू पाछिन् । यसबाट माउजस्तै भुराहरू निस्कन्छन् । यिनका फुललाई माउले स्याहार गर्नु पर्दैन । सार्क (Shark) जस्ता केही माछाहरू फुललाई आफ्नै शरीरभित्र राख्छन् र बच्चा सार्कलाई नै जन्म दिन्छन् ।

माछाको खास गरेर दुई समूह हुन्छन् - कुरकुरे हाड भएका र कडा हाड भएका । कडा हाड भएका माछाहरूको तुलनामा कुरकुरे हाड भएका माछाहरू थोरै सङ्ख्यामा छन् । सार्क, रे, स्केट, खरायो माछा आदि यस खालका माछाहरू हुन् । यिनका धेरैजसो प्रजातिहरू समुद्रमा मात्र पाइन्छन् ।

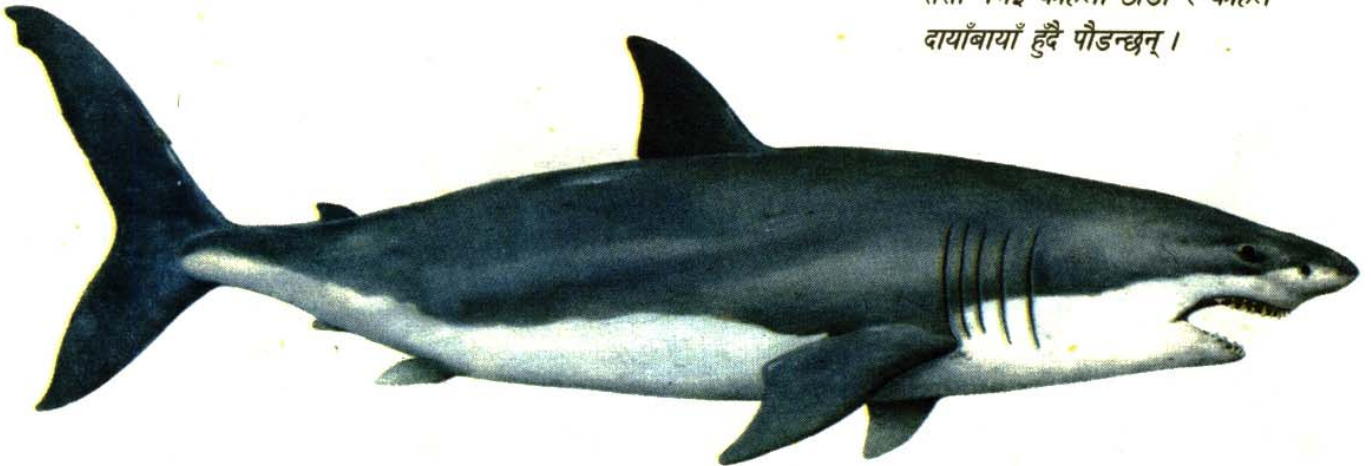
ठूला सेता सार्कहरू (Great white shark) समुद्रको पानीको सतहमा बस्छन् । यिनीहरू ६ मि. लामा हुन्छन् । यिनीहरू दाँत ७ से. मि. लामा हुन्छन् ।

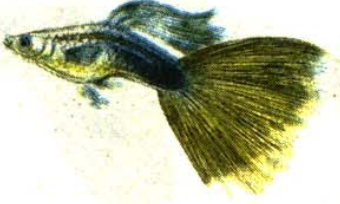
उड्ने माछाहरू (Flying fish) शत्रुले आक्रमण गर्दा पानीबाट निस्केर उड्छन् ।

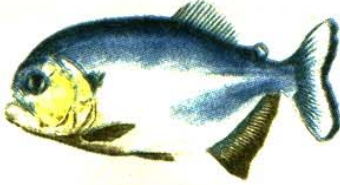
समुद्री घोडाहरू (Seahorses) समुद्रभित्रको घाँसमा बस्छन् । यिनीहरू तेर्सो नभई कहिलो ठाडो र कहिले दायाँबायाँ हुँदै पौडन्छन् ।

संसारमा पाइने माछामध्ये करिब दुई-तिहाई माछाहरू सफा पानी भएका खोला, ताल, नदी, पोखरी, सिम र धापमा रहन्छन् ।

▲ क्यारिबियन टापुहरूमा उत्पत्ति भएका गुपी (Guppies) जातका माछाहरू अक्वारियममा पालिने सुन्दर र लोकप्रिय माछा हुन् ।

▲ दक्षिण अमेरिकाका नदीहरूमा पाइने पिरान्हा (Piranha) जातका माछाहरू मांसाहारी माछा हुन् । यिनीहरू आफ्नो छुराजस्ता तीखा दाँतबाट अन्य जीवहरूको सिकार गर्छन् ।

▲ अफ्रिकन क्याटफिस (African catfish) अनौठो जातका माछा हुन् । यिनीहरूका लामा जुँगा र मास्तिर फर्केका पखेटा हुन्छन् ।

▲ रेन्वो ट्राउटहरू (Rainbow trout) उत्तर अमेरिकामा उत्पत्ति भएका हुन् तर आजकल माछापालन व्यवसायसँगै फैलिएर युरोपका नदीहरूमा पनि पाइन्छन् ।

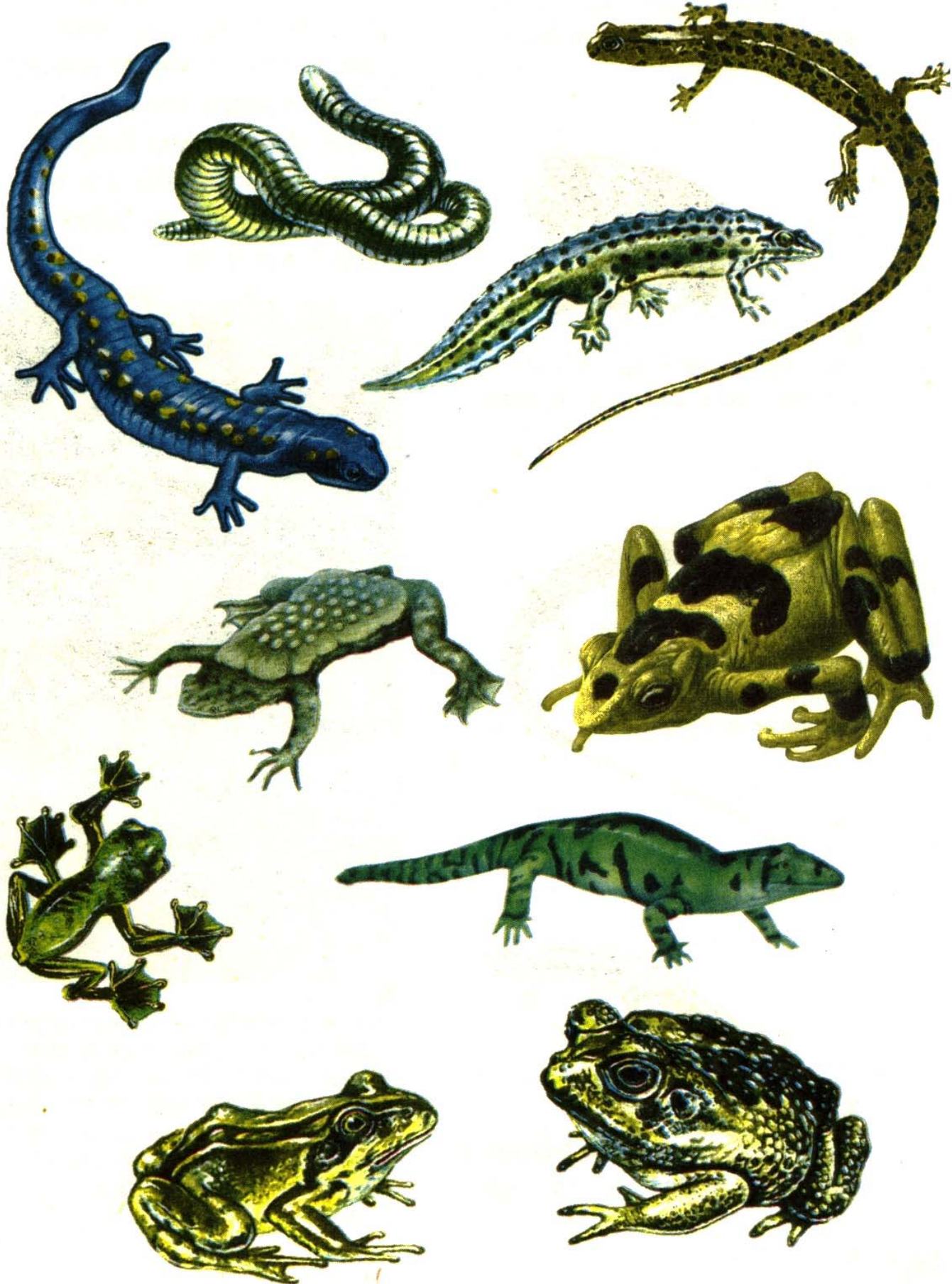

निलो मार्लिन (Blue marlin)

कडा हाड भएका माछाका प्रजातिहरू नदी, ताल, खोला, समुद्र जताततै पाइन्छन् । यिनीहरूको शरीरको कड्काल हाडले बनेको हुन्छ । यिनीहरूको शरीरमा हावा भरिएका थैलाहरू हुन्छन् । यसैको कारण गह्रौँ भए तापनि यिनीहरू नपौडीकन पानीमा तैरन सक्छन् । यीमध्ये अधिकांश माछा शाकाहारी छन् भने केही माछा मांसाहारी पनि छन् ।

माछाको टाउकाको माथिल्लो दुई छेउमा ढकनी नभएका एकजोडी आँखा हुन्छन् । यसले गर्दा यिनीहरू चारैतिर देख्न सक्छन् । माछाको कान हुँदैन तर टाउकोभित्र सुन्ने अङ्ग हुन्छ । माछाको स्पर्श र दृष्टिशक्ति बढी हुन्छ तर श्रवणशक्ति कमजोर हुन्छ । कतिपय माछाहरू अरूभन्दा फरक र अनौठो गुण भएका पनि हुन्छन् । कुनैकुनै माछा शत्रुबाट बच्नका लागि उड्न सक्ने क्षमता भएका पनि हुन्छन् । कुनैकुनै फोक्सो र फुल्का दुवै भएका पनि हुन्छन् । त्यस्तै कुनै रङ्गीन त, कुनै विद्युतीय झड्का दिने समेत हुन्छन् । माछाहरू अति सानोमा १.५ से. मि. देखि ठूलोमा १५ मि. सम्म लामा हुन्छन् ।

उभयचर (Amphibians)

▲ सामान्य किसिमका म्यागुताहरू (Frogs) का नरम, पातलो र ओसिलो छाला तथा उफ्रनका लागि पछिल्ला खुट्टाहरू लामा हुन्छन् ।

▲ सामान्य खस्रे म्यागुताहरू (Toads) को सुखा र खस्रो छाला हुन्छ । यिनीहरू उफ्रनुभन्दा विस्तारै हिँड्छन् ।

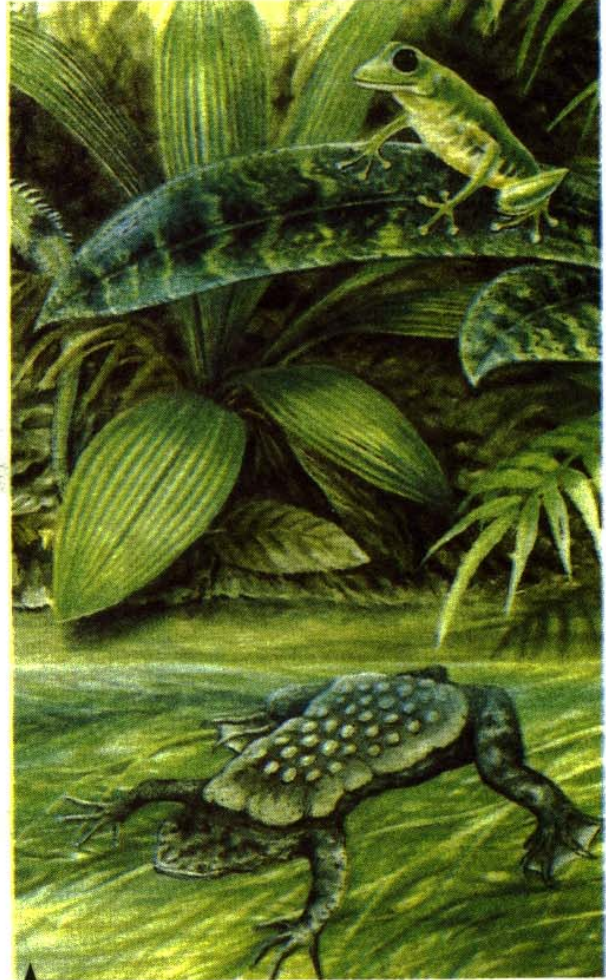

▲ लामो पुच्छर भएका सालामान्डरहरू (Salamander) को चहकिलो रङले गर्दा यिनीहरू शत्रुलाई तर्साएर ज्यान बचाउन सफल हुन्छन् ।

▲ न्युटहरू (Newts) पनि एक प्रकारका सालामान्डर नै हुन् । यिनीहरू लामो समय पानीमा बिताउने गर्छन् ।

उभयचरहरू चिसो-रगतयुक्त ढाड भएका जीवहरू हुन् । यिनीहरूका मूलतः दुई समूह छन् - सालामान्डर र भ्यागुता । उभयचरको अर्थ जमिन र पानी दुवै ठाउँमा बाँच्न सक्ने जीवहरू भन्ने बुझिन्छ । धेरैजसो उभयचरहरू जीवनको पहिलो अवस्था पानीमा बिताउँछन् । त्यसबेला यिनीहरूले माछाजस्तै फुल्काद्वारा सास फेर्छन् । जीवनको वयस्क अवस्थामा यिनीहरू जमिनमा हावाबाट फोक्सोले सास फेरेर बिताउँछन् । फुल पार्नु पर्दा यिनीहरू पानीमा नै गएर पार्छन् ।

▲ रूखमा चढ्ने भ्यागुताहरू (Tree frogs) का हातखुट्टाका पञ्जामा डल्ला हुन्छन्, जसले यिनीहरूलाई चिप्ला पातहरूमा झुन्डिन र टाँसिन मद्दत गर्छन् । कनैकुनै रूख भ्यागुताहरू माथिबाट तलतिर पनि हिँड्न सक्छन् । सुरिनाम भ्यागुताहरू (Surinam toad) का चौडा र चारकुने शरीर हुन्छन् । यसले आफ्नो अन्डालाई बच्चा ननिस्कन्जेलसम्म पिठ्युमा बोकेर हिँड्छ ।

उभयचरका चारओटा हातखुट्टाहरू (Limbs) हुन्छन् । यिनीहरूको शरीरमा पातलो र ओसिलो छाला हुन्छ । त्यसैको सहायताले वयस्क अवस्थामा पानीमा रहँदा सास फेर्न सक्छन् । यिनीहरू छालाद्वारा पानी सोस्ने र फ्याँक्ने पनि गर्छन् । यिनीहरूको छाला ओसिलो बनाइरहनु पर्ने हुँदा धेरैजसो उभयचरहरू चिसो, ओसिलो र पानी नजिकको ठाउँमा बस्छन् ।

उभयचरहरूको जीवनचक्र अनौठो हुन्छ । यिनीहरू पानीमा बस्ने फुल्का भएका शाकाहारी चेपागाँडाको (Tadpole) स्थितिबाट फोक्सो भएका मांसाहारी वयस्क अवस्थामा बदलिन्छन् । जीवनचक्रमा हुने यस्तो परिवर्तनलाई मेटामोर्फोसिस (Metamorphosis) भनिन्छ । उभयचरहरू चिसो-रगतयुक्त जीव भएकाले जाडो याममा चिसोबाट बच्न माटोमुनि, कुनाकाप्चा वा पातमुनि हलचल नगरी, केही नखाई सुषुप्त बस्छन् । यस्तो अवस्थालाई शीतनिद्रा (Hibernation) भनिन्छ । शीतनिद्राको अवस्थामा यिनीहरू छालाद्वारा सास फेर्छन् ।

उभयचरहरू नै जमिनमा रहने पहिलो जीवहरू हुन् । यिनीहरू आजभन्दा ३० करोड वर्ष पहिल्यै पृथ्वीमा थिए । यिनीहरू माछाबाट विकसित भएको मानिन्छ । सुरुसुरुका उभयचरहरू सालामान्डरसँग मिल्दाजुल्दा थिए । कुनै कुनै ४ मि. सम्म लामा र ठूला पनि थिए । यिनीहरू माछा, किरा र अन्य ढाड नभएका जीवहरू खाएर बाँच्थे । अन्य उभयचरहरूजस्तै यिनीहरूलाई पनि फुल पार्न भने पानीमा नै जानुपर्छ ।

धेरैजसो उभयचरहरूले शत्रुबाट बच्न आफ्नो शरीरबाट नमिठो र विषालु वस्तु निकाल्ने गर्छन् । निलो सालामान्डरमा देखिने चहकिलो रङको छाला यसको चेतावनीको चिह्न हो । यदि यिनीहरूलाई आक्रमण गर्‍यो भने यिनीहरूले टाउको वा पुच्छरले जोडले हिकोउँछन्, जहाँ यिनीहरूका विष ग्रन्थी हुन्छन् । कुनैकुनै उभयचरहरूले शत्रुलाई झुक्याउन मरेजस्तो गरेर नचलीकन बस्छन् र शत्रु गइसकेपछि फुत्त भाग्छन् ।

केही तथ्यहरू

- चिनियाँ ठूलो सालामान्डर १.८ मिटर लामो हुन्छ । यो सबैभन्दा ठूलो उभयचर हो ।
- क्युबाली भ्यागुतो १२ मि. मि. मात्र लामो हुन्छ । यो सबभन्दा सानो उभयचर हो ।
- सुनौलो विष थोप्ले भ्यागुतो (Golden poison-dart frog) सबैभन्दा विषालु भ्यागुतो हो । यसको विषले १,५०० जति मान्छेलाई मारन सक्छ ।

भ्यागुतो र खस्रेभ्यागुतो (Frog and Toad)

भ्यागुता र खस्रे भ्यागुता उभयचर वर्गका जन्तुहरू हुन् । भ्यागुता र खस्रे भ्यागुताबीच धेरै समानता छन् । भ्यागुताका छाला नरम मुलायम हुन्छ भने खस्रे भ्यागुताका छाला खस्रो र सुखा हुन्छ । भ्यागुताको अगाडि पट्टिको दुइओटा हात र पछाडिपट्टिको खुट्टामा हाँसका झैं जाली परेको हुन्छ । सबै उभयचर जीवहरूको छाला पातलो र फोक्सो पूर्ण रूपले विकसित भएको हुँदैन ।

भ्यागुताहरू धेरैजसो हिलो भएको नरम माटोमा मात्र पाइन्छन् । यिनीहरू किरा, फट्याङ्ग्राहरू खाएर बाँच्छन् । यिनीहरू आफ्ना आहारलाई लामो तथा लस्सादार जिब्रोद्वारा समात्छन् । संसारको सबैभन्दा ठूलो भ्यागुता बुलफ्रग (Bullfrog) हो । यिनीहरू अमेरिकामा पाइन्छन् । यिनीहरू मुसा र हाँसका बच्चाहरू खान मन पराउँछन् ।

भ्यागुताहरूमा उफ्रने क्षमता बढी हुन्छ । यिनीहरूको खुट्टाका मांसपेशीहरू निकै मजबुत हुन्छन् । खुट्टाका मदतले यिनीहरू आफ्नो लम्बाइभन्दा बाह्र गुना लामो दूरीसम्म हावामा उफ्रन सक्छन् ।

भ्यागुताका खुट्टा र हातमा रहेका जालीले यिनीहरूलाई पानीमा पौडनका लागि मदत पुऱ्याउँछ । खस्रे भ्यागुताका भने हात र खुट्टामा जाली हुँदैन । यिनीहरूको पछाडिपट्टिको खुट्टा पनि भ्यागुताको जस्तो शक्तिशाली हुँदैन । यसैले यिनीहरू उफ्रेर हिँड्दैनन् । यिनीहरू पानीमा पौडी पनि खेल्न सक्दैनन् ।

भ्यागुताको शरीर मुख्यतः हरियो वा खैरो रङको हुन्छ । यिनका केही प्रजातिहरू

भ्यागुतो

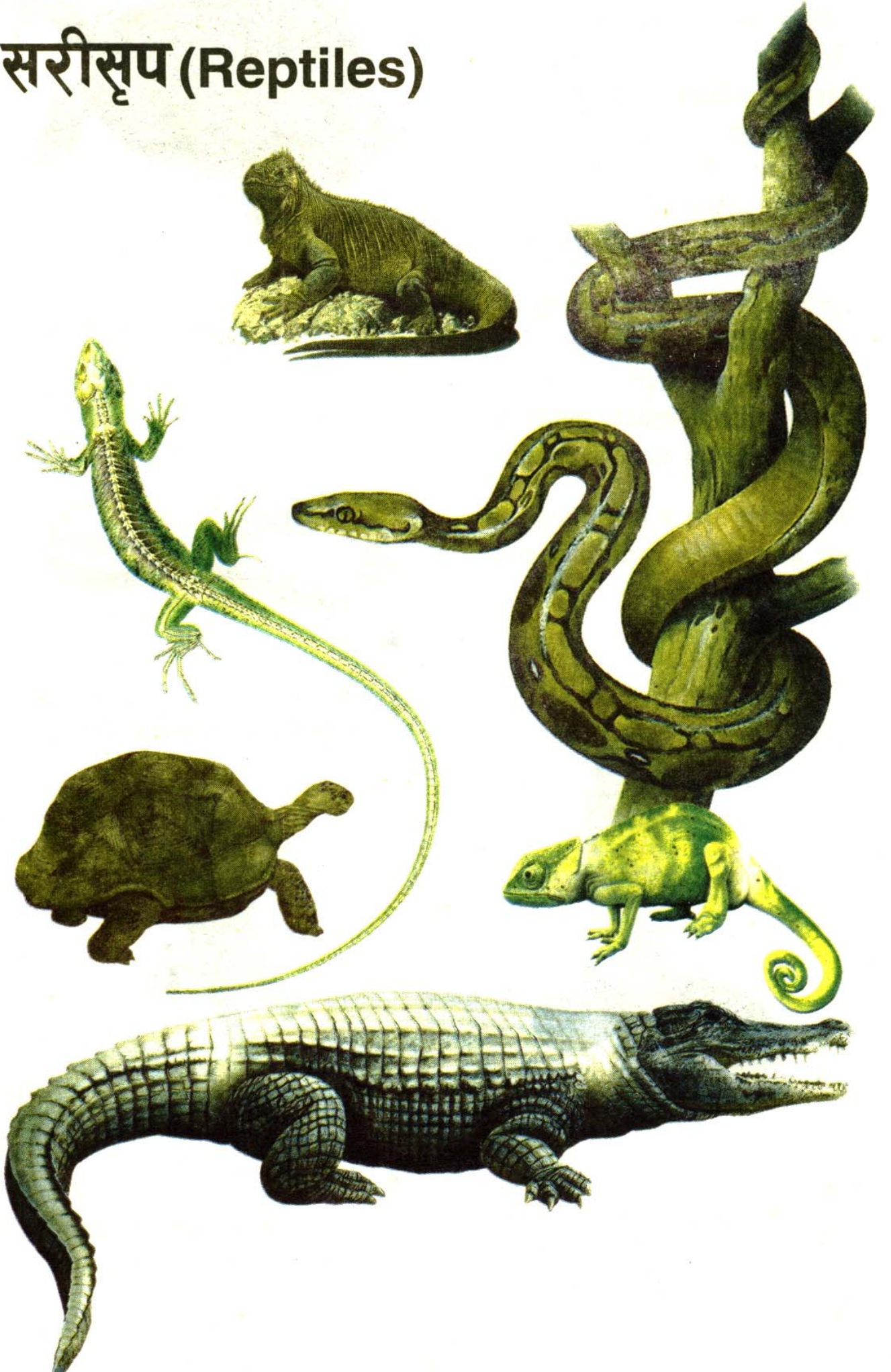
खस्रे भ्यागुतो

प्रकाश र तापक्रमका आधारमा आफ्नो शरीरको रङ बदल्ने गर्छन् ।

भ्यागुताहरू जमिन र पानी दुवैमा बस्ने भए तापनि फुल भने पानीमा नै पार्छन् । जमेको पानीमा पोथी भ्यागुताले पारेको फुलबाट पुच्छर भएका स-साना बच्चाहरू विकसित हुन्छन् । यिनीहरूलाई चेपागाँडा (Tadpole) भनिन्छ । केही समयपछि यिनीहरूको पुच्छर हराउँछ र गोडा पलाउन थाल्छ ।

प्रायः जेठ असारमा गर्मी बढेर पानी पर्न थालेपछि भ्यागुता र खस्रे भ्यागुताहरू जमिनमा देखा पर्छन् । यिनीहरू चिसो-रगतयुक्त प्राणी हुन् । त्यसैले जाडो महिनामा यिनीहरू जमिनमाथि बस्न सक्दैनन् । त्यो बेला यिनीहरू दुलो वा पानीभित्र लुकेर बस्छन् । त्यो बेला यिनीहरू केही पनि खाँदैनन् । यिनीहरूलाई सर्प, चील, काग आदिले सिकार गर्ने गर्छन् ।

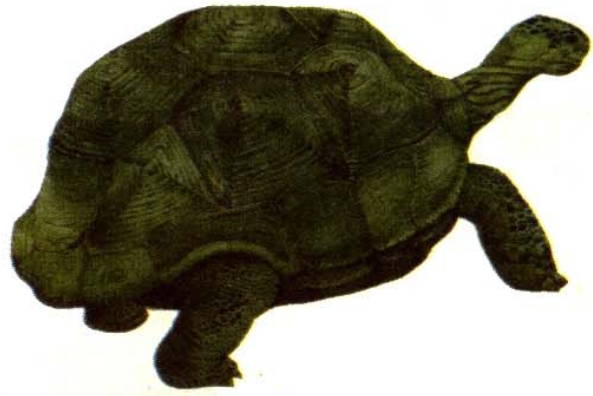
सरीसृप (Reptiles)

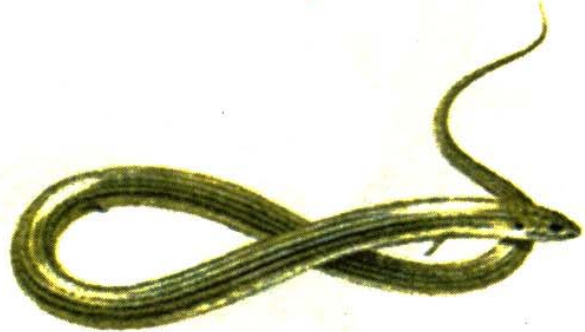
सरीसृपहरू चिसो-रगतयुक्त ढाड भएका जीवहरू हुन् । यिनीहरू जमिनमा घसेर हिँड्छन् । यिनीहरूको शरीर सुखा र कडा आवरणले ढाकिएको हुन्छ । यी जीवहरू विकासको क्रममा उभयचरबाट विकसित भएको मानिएको छ । यिनीहरूले नियमित किसिमले काँचुली फेर्ने गर्छन् । काँचुली फेर्नु भनेको छालाको रङ बदलिनु हो ।

सरीसृपहरू चिसो-रगतयुक्त भएकाले यिनीहरूलाई यताउता हिँडडुल गर्न परेमा केही समय शरीर घाममा तताउनुपर्ने हुन्छ । तसर्थ सूर्योदयसँगै यिनीहरू मस्तसँग घाम ताप्छन् अनि मात्र दायँबायाँ चहारछन् ।

यिनीहरूलाई चरा र स्तनधारीलाई जस्तो धेरै खाना चाहिँदैन । त्यसैले मरुभूमिमा समेत सजिलै बाँच्छन् ।

कछुवाले आफ्नो टाउको, खुट्टा र पुच्छर सबै कडा सुरक्षा खोलभित्र लुकाउँछ ।

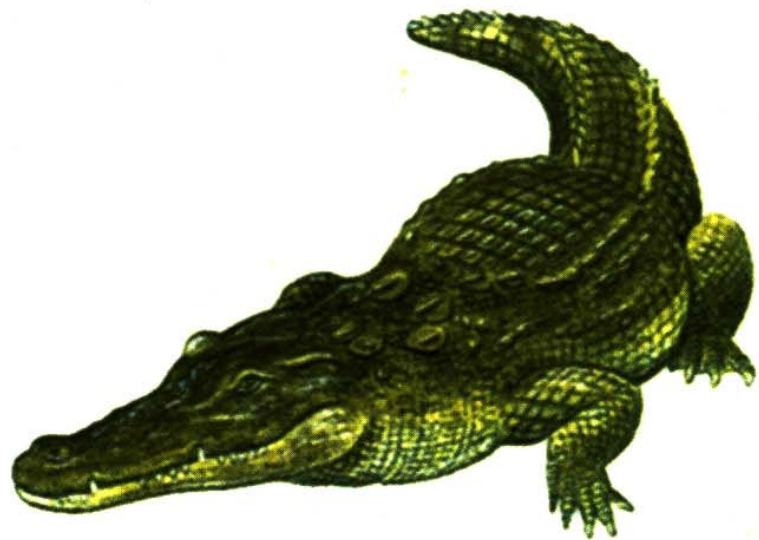
सुस्तेकिरो (Slow-worm) झट्ट हेर्दा सर्प जस्तो देखिन्छ तर यथार्थमा यो खुट्टा नभएको छेपारो हो ।

आफू तर्सको बेला विषालु कोब्रासर्प जुरुक्क उठ्छ र आफ्नो शरीरको माथिल्लो भाग (फँगा) फिँजाउँछ ।

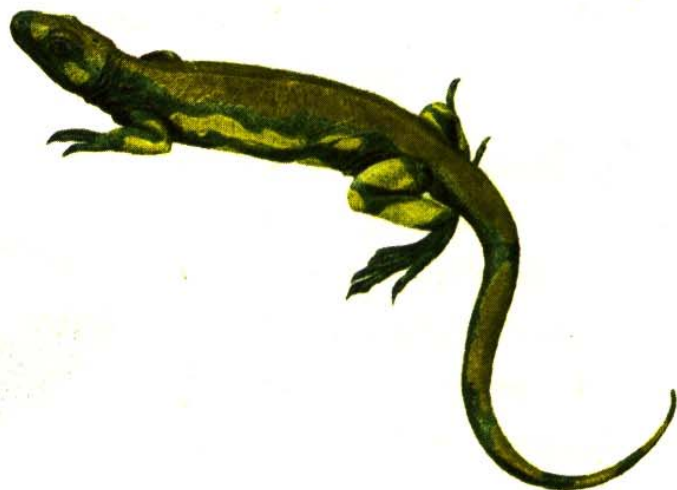

गेक्को (Gecko) जातको छेपारो आफ्नो खुट्टाको पञ्जाको मदतले मजासँग चढ्न सक्छ ।

गोही मासु खाने ठूलो जीव हो । यसले आफ्नो आहारलाई शक्तिशाली च्यापुले तानेर लिन्छ ।

हाइलोनोमस (Hylonomus) पुराना सरीसृपमध्येको एक हो । यो जीव ३२ करोड वर्ष पहिले क्यानडामा बस्थ्यो । यो २० से. मि. लामो थियो । अन्य उभयचरको विपरीत यसको छाला पानीमा नभिज्ने हुन्थ्यो ।

यिनीहरूमध्ये अधिकांशले फुल पाछिन् र केहीले भने बच्चा नै जन्माउँछन् । सरीसृपहरू आफ्ना फुल वा बच्चाको स्याहार गर्दैनन् । यिनीहरूमध्ये कतिपय वासस्थानको हिसाबले पानीमा रहने भए तापनि यिनीहरूलाई बाँच्नको लागि उभयचरजस्तो पानीको आसपास बस्नु पर्दैन ।

सरीसृप वर्गका छेपारा, कछुवा र गोहीहरू २५ करोड वर्ष पहिले टिरासिक युगमा देखा परेको मानिन्छ । सर्पहरू भने १३ करोड ३५ लाख वर्ष पहिले मात्र पृथ्वीमा देखापरेका हुन् ।

आजकल देखिने सरीसृपहरू आफ्नो शरीरमा थुप्रै परिवर्तनहरू गरेर बाँचिरहेका छन् । खास गरेर डाइनोसोर लोप भएपछि यिनीहरूमा धेरै परिवर्तन भएको छ ।

केही तथ्यहरू

- कुनैकुनै कछुवाहरू १२० वर्षसम्म बाँचेको पाइएको छ ।
- गिला मोन्स्टर (Gila monster) र बेडेड लिजार्ड (Baded lizard) नाउँका छेपाराले आफ्नो विषालु च्यालबाट मानिसलाई समेत मार्न सक्छन् ।
- समुद्रमा रहने एकमात्र छेपारो समुद्री इगुएना (Marine iguana) हो । यो गालापागोस टापुमा पाइन्छ ।
- सुनगोहोरो (Golden monitor lizard) नेपालमा पाइने दुर्लभ जातको छेपारो हो । यिनीहरू जङ्गलनजिकका पोखरीमा बस्छन् । यिनीहरू ४५ से. मि. लामा हुन्छन् र १५ वर्षदेखि २० वर्षसम्म बाँच्छन् ।

डाइनोसर (Dinosaur)

करिब २५ करोड वर्षदेखि ६ करोड ५० लाख वर्षसम्मको अवधिलाई मेसोजोइक युग (Mesozoic Era) भनिन्छ । यो समय सरीसृपको नयाँ समूहको रूपमा डाइनोसरहरू पृथ्वीमा देखा परेको युग हो ।

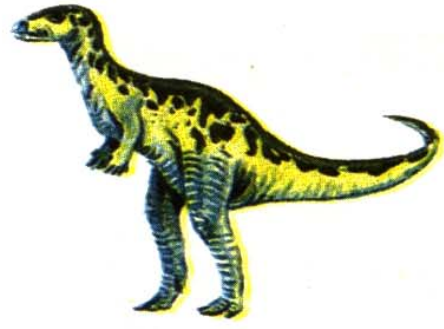
यिनीहरूका खुट्टा अरू सरीसृपका भन्दा फरक तर हात्तीगैँडाका जस्ता शरीरको ठीक तल सोझा थिए । करिब १५ करोड वर्षसम्म डाइनोसरहरू नै जमिनमा हुने सबभन्दा ठूला जनावरहरू थिए । यिनीहरूले लाखौँ वर्षसम्म पृथ्वीमा सर्वेसर्वा रजाई गरे ।

यिनीहरू सानो कुखुराका चल्ला जत्रो आकारदेखि १४ मिटरसम्म अग्ला थिए । कतिपय डाइनोसरहरू चारखुट्टे थिए । यिनीहरू बिस्तारै हिँड्थे भने कतिपय दुई खुट्टाले बेजोडले दौडने खाले पनि थिए ।

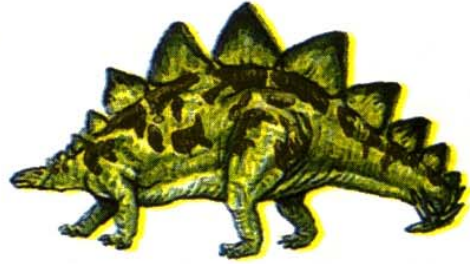

यिनीहरूमध्ये कोही रूखबिरुवा खान्थे (Herbivorous) भने केही अन्य जीव मारेर (Predators) खान्थे ।

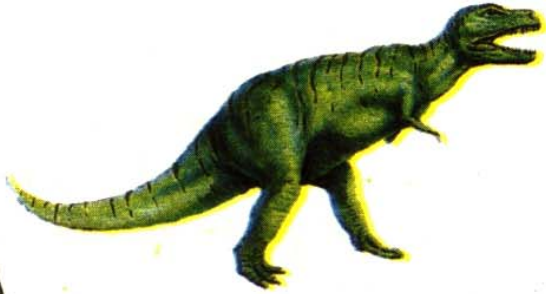
यसप्रकार पृथ्वीमा एकछत्र राज गरेका सबै डाइनोसरहरू एकैपटक अकस्मात् मरे । तर किन यसरी मरे, कसैलाई थाहा छैन । तथापि एउटा आशङ्का छ कि कुनै ठूलो उल्कापिण्ड अकस्मात् पृथ्वीमा ठोकीएको हुनुपर्छ, जसको कारण पृथ्वीको आकाशलाई धूलोको बाक्लो पत्रले छोप्यो । यसले गर्दा पृथ्वी भीषण अँध्यारो र चिसोमा डुब्यो । यस समयलाई कसैकसैले हिउँयुग (Ice Age) पनि भन्ने गरका छन् । चिसो-रगतयुक्त यी जीवहरू त्यस्तो अत्यधिक चिसोमा बाँच्न सक्ने कुरै भएन । फलतः सबै डाइनोसरहरू पृथ्वीबाट सदाका लागि लोप भए ।

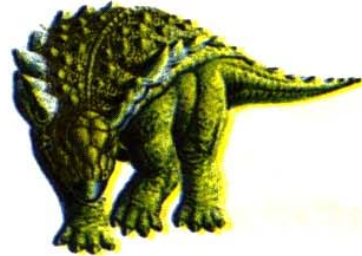
▲ क्याम्पटोसौरस डाइनोसरको (Camptosaurus) अर्निथोपड (Ornithopod) वा चराको जस्तो खुट्टा भएको थियो ।

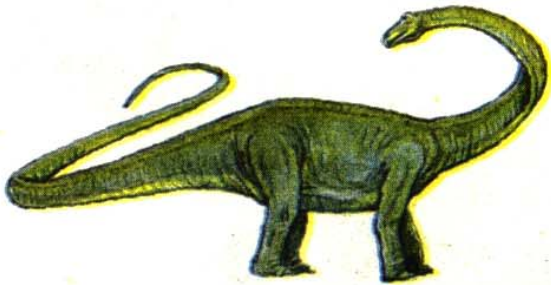
▲ स्टेगोसौरस (Stegosaurus) डाइनोसर स्टेगोसौर (Stegosaur) वा छतरी भएको डाइनोसर थियो ।

▲ टिरानोसौरस रेक्स (Tyranosaurus rex) थेरोपोड (Theropod) वा जनावरको जस्तो खुट्टा भएको डाइनोसर थियो ।

▲ साउरोपेल्टा (Sauropelta) एन्किलोसौर (Ankylosaur) वा जोडिएको डाइनोसर थियो ।

▲ डिप्लोडोक्स (Diplodocus) सौरोपोड (Sauropod) वा छेपारोजस्तो खुट्टा भएको डाइनोसर थियो ।

▲ ट्रिसेराटोप्स (Triceratops) सेराटोप्सियन (Ceratopsian) वा सिङ भएको डाइनोसर थियो ।

छेपारो (Lizard)

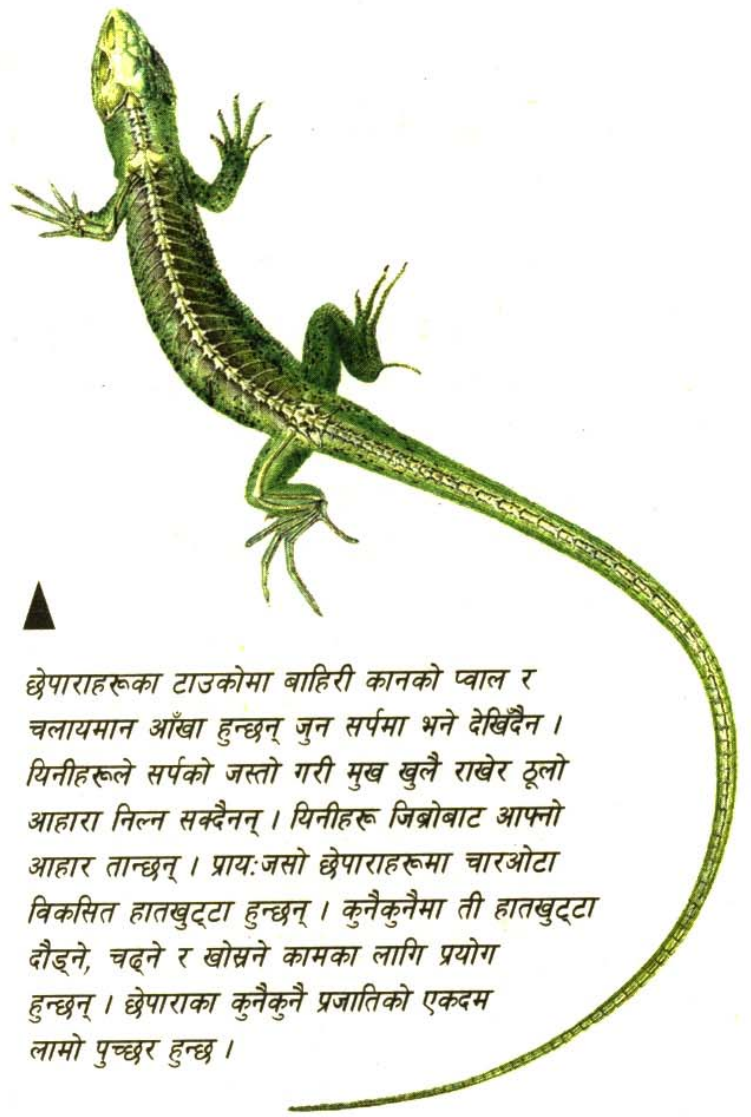
छेपाराहरू खास गरेर साना र छिटो हिँड्ने सरीसृपहरू हुन् । यिनीहरूको बाक्लो, कत्ला भएको र सलक्क परेको छाला हुन्छ । अधिकांश छेपाराहरू पुच्छर भएका र चारखुट्टे हुन्छन् तर कुनैकुनै भने खुट्टै नभएका पनि हुन्छन् ।

छेपाराहरूका लामा जिब्रा हुन्छन् । जिब्राको सहायताले यिनीहरू किरा समात्ने, स्वाद लिने र वातावरणबाट सन्देश लिने गर्छन् ।

यिनीहरूको टाउकोमा विशेष किसिमको प्रापक (Receptor) हुन्छ जुन प्रकाशप्रति सचेत रहन्छ । यो प्रापक सोझै दिमागसँग जोडिएको हुन्छ तसर्थ यसले तेस्रो आँखा (Third Eye) को जस्तै काम गर्छ । यसैले नै यिनीहरू दिन र रात छुट्याउँछन् ।

छेपाराहरू प्रायः जमिनमा बस्ने प्राणी हुन् । यिनीहरू अति चिसो ध्रुवीय प्रदेशबाहेक पृथ्वीमा जहाँतहीं पाइन्छन् ।

सबैभन्दा ठूलो छेपाराका रूपमा चिनिने कोमोडो ड्रागनहरू (Komodo dragon) इन्डोनेसियाका टापुहरूमा पाइन्छन् ।

छेपाराहरूका टाउकोमा बाहिरी कानको प्वाल र चलायमान आँखा हुन्छन् जुन सर्पमा भने देखिदैन । यिनीहरूले सर्पको जस्तो गरी मुख खुलै राखेर ठूलो आहारा निल्न सक्दैनन् । यिनीहरू जिब्रोबाट आफ्नो आहार तान्छन् । प्रायः जसो छेपाराहरूमा चारओटा विकसित हातखुट्टा हुन्छन् । कुनैकुनैमा ती हातखुट्टा दौड्ने, चढ्ने र खोस्रने कामका लागि प्रयोग हुन्छन् । छेपाराका कुनैकुनै प्रजातिको एकदम लामो पुच्छर हुन्छ ।

छेपाराका प्रजातिहरूमध्ये कतिपय रूखमा बस्ने, कतिपय जमिनमा घस्रने गर्छन् । कुनैकुनै छेपाराहरू त शत्रुबाट बच्न पानीमा समेत पौडन सक्ने हुन्छन् । प्रायः सबै छेपाराहरू मांसाहारी हुन्छन् । यिनीहरूले किरा, चरा, ससाना स्तनधारीहरू र अन्य सरीसृपहरू पनि खान्छन् ।

कोमोडो ड्रागन (Komodo Dragon) सबभन्दा ठूलो छेपारो हो । यो तीन मिटरसम्म लामो हुन्छ । यसले गाइबस्तु र मानिसलाई समेत मारेर खान सक्छ ।

छेपाराहरूले उष्ण र ओसिलो प्वालहरूमा फुल पार्छन् जसबाट पछि भुरा छेपाराहरू निस्कन्छन् ।

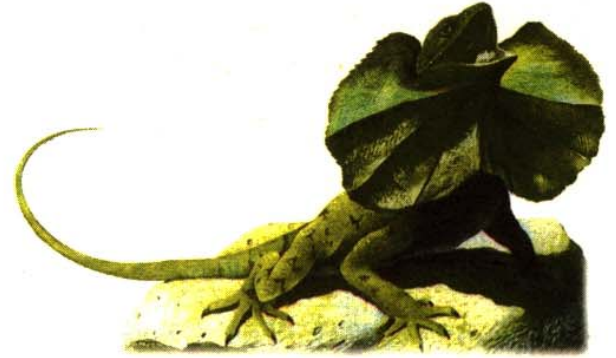
यिनीहरूका थुप्रै शत्रुहरू हुन्छन् । यिनीहरूले शत्रुबाट बच्न दौडेर लुक्ने, रूखमा चढ्ने, तर्साउने र कहिलेकाहीं मरेको बहाना गर्ने पनि गर्छन् ।

माउसुलीजस्ता कतिपय छेपाराहरू शत्रुले लखेट्दा आफ्नो पुच्छरको केही भाग छाडेर शत्रुलाई झुक्याएर भाग्ने गर्छन् ।

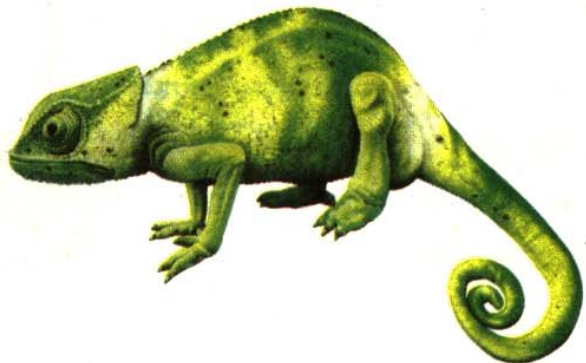
क्यामेलियन (Chameleons) छेपाराहरू आफू रहने ठाउँको रङअनुसार शरीरको रङ बदल्छन् । आहारा नजिकै आउँदै गर्दा यिनीहरू नचलीकन लुकेर बस्छन् र आहारा नजिकै आएपछि आफ्नो जीब्रो तन्काएर क्षणभर मै मुखभित्र हाल्छन् ।

हरिया इगुआनाहरू (Green iguana) मध्य तथा दक्षिण अमेरिकाका जङ्गलहरूमा पाइन्छन् । यिनीहरू दुई मिटर जति लामा हुन्छन् । ठूलो आकारका भए तापनि यिनीहरू छरिता हुन्छन् । यिनीहरू रूखमा बस्छन् र नदीमा पनि सजिलै पौडन सक्छन् । यिनीहरूको टाउकोदेखि पुच्छरसम्म करौंती जस्तो काँडादार जुरो हुन्छ ।

मुजादार छेपारा (Australian frilled lizards) शत्रुलाई तर्साउनका लागि घाँटीमा रहेको मुजालाई फैलाउँछन् ।

सर्प (Snake)

सर्पहरू खुट्टा नभएका, लामो र साँघुरो शरीर भएका सरीसृपहरू हुन् । यिनका पूर्वजहरूका छेपाराका जस्तै चारओटा हातखुट्टाहरू थिए भन्ने विश्वास गरिन्छ । यिनीहरूको बस्ने ठाउँ जमिनभित्र वा पर्खालको दुलो भएकाले हातखुट्टाहरूले यिनीहरूलाई त्यस वातावरणमा बाँच्न सहयोगभन्दा अवरोधको गरेकाले बिस्तारै हातखुट्टा लोप हुँदै गएको हुन सक्छ । यसको प्रमाणस्वरूप अझै पनि केही जातिका सर्पहरूमा दुइओटा खुट्टाका अवशेषहरू पाउन सकिन्छ ।

सर्पका आँखामा ढकनी हुँदैनन् । त्यसको सट्टा यिनीहरूमा स्थायी पारदर्शी झिल्ली हुन्छ ।

सर्पहरूको शरीरमा अरू जनावरहरूको भन्दा थुप्रै सङ्ख्यामा हाडका टुक्राहरू हुन्छन् । यिनै टुक्राहरूमा जोडिएका मांसपेशीहरूको मदतले नै यिनीहरू हिँड्छन् । सर्पहरू प्रायः शरीरलाई अङ्ग्रेजी अक्षर 'एस' (S) आकारको बनाउँदै हिँड्छन् ।

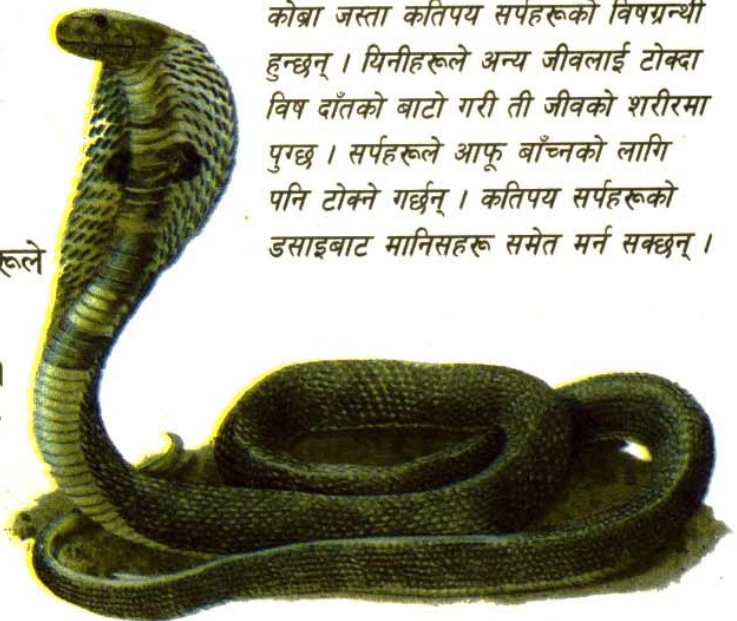
सबैजसो सर्पहरू फुल पार्छन् तर समुद्री सर्पजस्ता केही सर्पहरूले भने बच्चा नै जन्माउँछन् ।

सबै सर्पहरू मांसाहारी हुन्छन् । यिनीहरूले स-साना किरादेखि ठूलाठूला स्तनधारी जीवहरूलाई आफ्नो आहारा बनाउँछन् । यिनीहरूको मुख र शरीर तन्कन सक्ने किसिमको हुन्छ । त्यसैले यिनीहरू आफूभन्दा ठूलाठूला जीवहरूलाई पनि सजिलै निल्न सक्छन् ।

सर्पहरूको हातखुट्टा नभए तापनि बलिया मांसपेशी र चलायमान जोर्नीयुक्त थुप्रै हाडहरूका कारण यिनीहरू वेगले हिँड्न, खोस्रन र पानीमा पौडनसमेत सक्छन् । अजिङ्गर (Python) जस्ता कतिपय सर्पहरू रूखमा चढ्न सक्छन् । यिनीहरूले घाँटी वा पुच्छरले रूखको हाँगा वा काण्ड च्याप्छन् र शरीरको बाँकी भाग तल वा माथि तान्छन् ।

▼ सर्पलाई ठूलाठूला आहारहरू निल्न धेरै समय लाग्छ । तसर्थ आहारलाई सुरुमा मार्नुपर्छ । राज गौमन (King cobra) जस्ता सर्पहरू आफ्नो आहारलाई कसेर बेर्छन्, जसले गर्दा आहारा च्यापिएर मर्छ । कोब्रा जस्ता कतिपय सर्पहरूको विषग्रन्थी हुन्छन् । यिनीहरूले अन्य जीवलाई टोक्दा विष दाँतको बाटो गरी ती जीवको शरीरमा पुग्छ । सर्पहरूले आफू बाँच्नको लागि पनि टोक्ने गर्छन् । कतिपय सर्पहरूको डसाइबाट मानिसहरू समेत मर्न सक्छन् ।

यिनीहरूका दाँत हुन्छन् तर ती दाँत खाना चपाउनका लागि नभई आहारलाई समात्न, मार्न र निल्लका लागि प्रयोग हुन्छन् ।

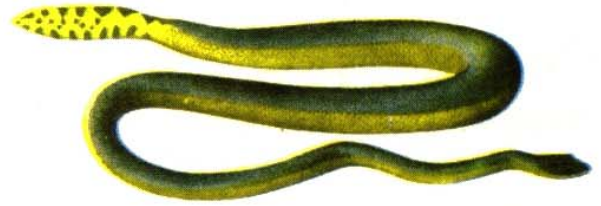
सर्पहरूलाई हाम्रो जस्तो दिनहुँ र छिनछिनमा खाइरहनु पर्दैन । यिनीहरू एकपटक अघाउन्जेल खाएपछि हप्तौँ र कहिलेकाहीं महिनौँसम्म पनि नखाई बाँच्न सक्छन् । गोमन, करेतजस्ता सर्पहरू विषालु हुन्छन् । यिनीहरूले आफ्नो आहारलाई मार्न र शत्रुबाट बच्न तिनीहरूको शरीरमा डसेर विष छाड्छन् ।

सर्पहरू पनि छेपाराहरूजस्तै जिब्रो भित्रबाहिर गर्दै गरेर हावा र जमिनको स्वाद तथा गन्धबाट सन्देश पाउँछन् । कतिपय सर्पहरूका टाउकामा सचेतक अङ्ग हुन्छन् जसले गर्दा रातिसमेत आफ्नो आहारलाई सजिलै निशाना लगाउन सक्छन् ।

अजिङ्गर (Python) ले कहिलेकाहीं जेब्राका बच्चा वा मृगलाई समेत सिङ्गै निल्छन् । यस्ता आहारा उनीहरूलाई छ महिनासम्मका लागि पर्याप्त हुन्छ ।

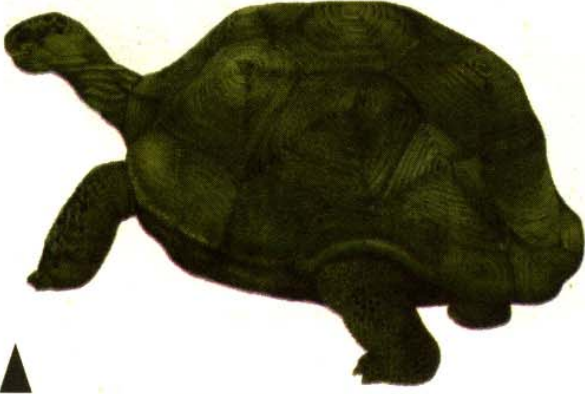

टाउको थ्याप्चो परेको रूख सर्प (Tree snake) का ठूलाठूला आँखा हुन्छन् जसले आहार खोज्न सहयोग गर्छन् ।

अधिकांश सर्पहरू फुल पाछेन् र फुलबाट बच्चा ननिस्कुञ्जेल तिनीहरूलाई शत्रुबाट बचाउन कुरेर पनि बस्छन् । समुद्री सर्प (Sea snakes) जस्ता कतिपय सर्पहरू फुल पार्नुको सट्टा सीधै बच्चा नै जन्माउँछन् ।

कछुवा (Tortoise)

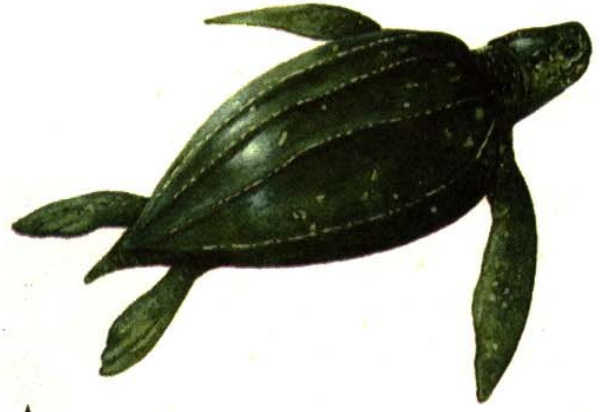

▲ कछुवाका प्रजातिहरू ठाड भएका जीवमध्ये सबभन्दा बढी बाँच्ने जीवमध्ये पर्छन् । कतिपय कछुवाहरू ७० वर्षदेखि १०० वर्षसम्म बाँच्छन् । ठूला कछुवाहरू (Giant tortoises) यस्तै धेरै बाँच्ने कछुवाहरू हुन् । यिनीहरू १.२ मि. सम्म लामा हुन्छन् । कतिपय कछुवाहरूको अग्लो र बाइगिएको खोल (Shell) हुन्छ, जसले गर्दा यिनीहरू अग्ला रूखहरूमा समेत भुन्डिन सक्छन् ।

कछुवा अरू सरीसृपहरूभन्दा फरक छन् । यिनीहरूको शरीरमा कडा खोल (shell) हुन्छ । यिनीहरू हिँड्दा वा पौडँदा टाउको र हातखुट्टा खोलबाहिर निकाल्छन् । जब कतैबाट शत्रु आएको थाहा पाउँछन् तब आफ्ना सबै अङ्गहरू खोलभित्रै लुकाउँछन् ।

कछुवाका दाँत हुँदैनन् । दाँतको सट्टा तीखा र चुच्चा परेका करौँतीजस्तो मुख हुन्छ । अधिकांश कछुवाहरू शाकाहारी हुन्छन् । यिनीहरूले मुखको सहायताले विरुवाका डाँठपातहरू च्यापेर सुलुक्क निल्छन् । जमिनमा बस्ने कछुवाको कत्लादार, छोटाछोटा दुइजोडा खुट्टाहरू हुन्छन् । यिनीहरू यिनै खुट्टा र खोलको मदतले घस्रँदै हिँड्छन् ।

कछुवाहरूको वासस्थानअनुसार शारीरिक बनोटमा केही फरक हुन्छ । जमिनमा रहने

▲ समुद्रमा पाइने कतिपय कछुवाहरू (Leatherback turtles) को कडा खोलको सट्टा बाक्लो हाडे चक्काले घेरेको छालायुक्त आवरण हुन्छ ।

कछुवाहरू (Tortoises) का छोटो र कत्लादार खुट्टाहरू हुन्छन् । यिनैको सहायताले कडा खोलमा भर पर्दै यिनीहरू जमिनमा घस्रन्छन् । जलकछुवाहरू (Turtles) सफा पानी, नदी, समुद्र र पोखरीमा रहन्छन् । यिनीहरूमध्ये अधिकांशका पानीमा पौडनका लागि झिल्लीदार पाइताला हुन्छन् भने केही कछुवाहरूका बहाना जस्ता खुट्टाहरू हुन्छन् । तिनै खुट्टाको सहयोगले पानीमा सजिलै र छिट्टै पौडन सक्छन् ।

कछुवाहरूले जमिनमा फुल पार्छन् । समुद्रमा रहने कुनैकुनै जातका कछुवाहरूले एक पटकमा एक सयओटा भन्दा बढीसम्म फुल पार्छन् । समुद्रमा रहने कछुवाहरू समुद्री तटको बालुवामा खाडल खनेर फुल पार्छन् र बालुवाले छोपेर छाड्छन् । फुलबाट बच्चा निस्क्रेपछि आफैँ तिनीहरूले बाटो बनाउँदै समुद्रसम्म पुग्छन् । यसक्रममा थुप्रै अन्डा र बच्चाहरू अन्य जनावरद्वारा नष्ट गर्ने र मारिने हुन्छन् । संसारमा धेरै बाँच्ने मेरूदण्डीय प्राणीहरू छन्, कछुवाहरू पनि त्यस्तै प्राणी हुन् । यिनीहरूको आयु एकसय वर्षभन्दा पनि बढी हुन्छ ।

घडियाल र गोही (Alligator and Crocodile)

घडियाल र गोही पृथ्वीमा पाइने केही ठूला सरीसृपमध्ये पर्छन् । निकै ठूला गोहीहरू ७ मिटरसम्म लामा र १,१२० कि. ग्रा. सम्म तौलका हुन्छन् । घडियालहरू आकारमा गोहीभन्दा अलि साना हुन्छन् । घडियालका थुतुनो चौडा र चेप्टा हुन्छन् । बङ्गारा जोड्दा यिनीहरूको दाँत देखिँदैनन् ।

यिनीहरूको धेरैजसो समय पानीमा बित्छ । गोहीहरू आफ्नो लामो पुच्छरको सहायताले पानीमा पौडन्छन् । यसैगरी यिनीहरू खुट्टाका सहायताले घसेर जमिनमा पनि सजिलै दौडन सक्छन् ।

यिनीहरू मांसाहारी सरीसृप हुन् । यिनीहरू माछा, कछुवा, चरा एवम् विभिन्न सानाठूला स्तनधारी जीवहरू खाएर बाँच्छन् । ठूला गोहीहरूले मृग र गाईबस्तु समेतलाई मार्न सक्छन् । यिनीहरू पानीमा नचलीकन आफ्नो आहाराको प्रतीक्षा गरी बस्छन् र जब आहार नजिकै आउँछन् तब आफ्नो लामो थुतुनोले र दाँतले च्यापेर मार्छन् र खान्छन् ।

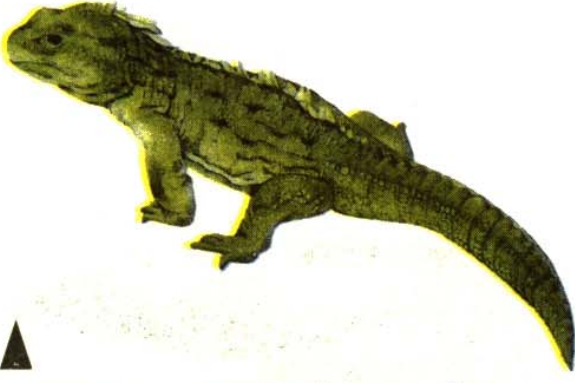
घडियालको बङ्गारा जोडिएको बेला तल्लो लहरका दाँतहरू देखिँदैनन् ।

गोहीको तल्लो बङ्गाराको चौथो दाँत बाहिर निस्केको हुन्छ ।

गोहीहरूका तल्ला दाँतहरू उपल्लो च्यापुको दाँतको भित्रपट्टि ठ्याक्क मिल्छन् । यिनीहरूले मुख बन्द गर्दा बाहिरबाट एक लहरमात्र दाँत देखिन्छन् । गोहीका कतिपय प्रजातिहरूमा दाँतहरू मुखभित्र लुकेका हुन्छन्, जुन बाहिरबाट देख्न सकिँदैन ।

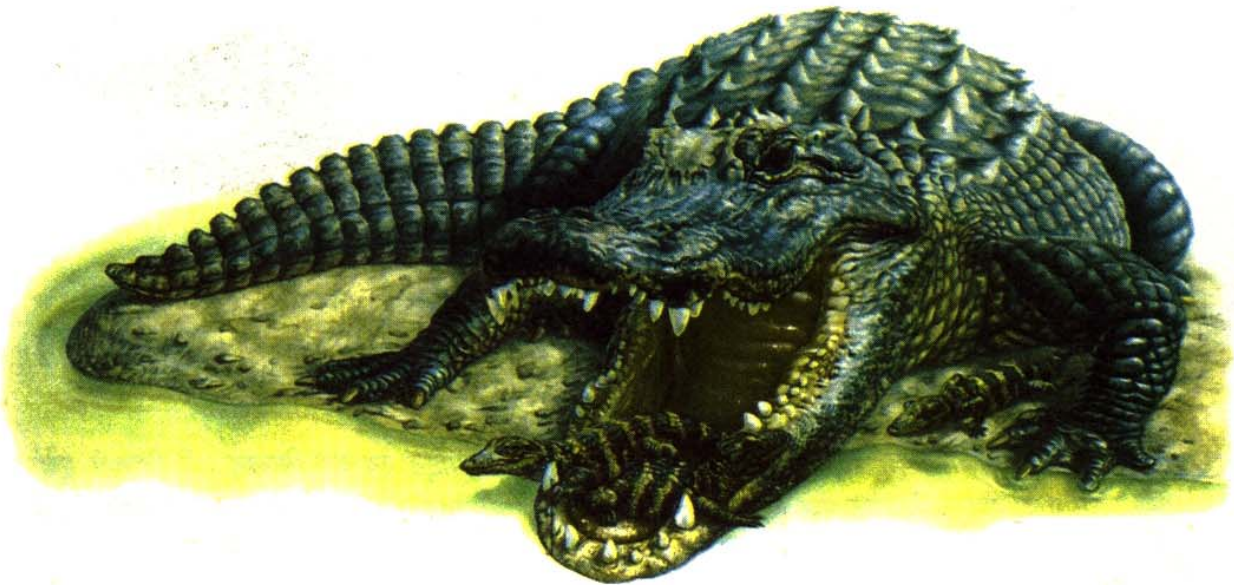
▲ ट्युटारा (Tuatara) जातका गोहीहरू पृथ्वीमा डाइनोसोरहरू आउनुभन्दा अगाडि नै अस्तित्वमा आइसकेका थिए । हेर्दा छेपारा जस्ता देखिने यी जीवहरू न्युजिल्यान्डका स-साना टापुहरूमा दुलोमा बस्छन् । यिनीहरू दिनभरि घाम तापेर बस्छन् र राति किरा तथा ससाना छेपारहरूको सिकारमा निस्कन्छन् ।

यिनीहरू आफ्नो सम्पूर्ण शरीर पानीमा डुबाएर घन्टौंसम्म बस्न सक्छन् । किनकि यिनीहरूका आँखा र नाकका प्वाल टाउकाको उपल्लो भागमा हुन्छन् । यिनीहरूको आँखामा रहेको पारदर्शक झिल्लीले गर्दा यिनीहरूले पानीमा डुबेर पानी देख्न सक्छन् । यिनीहरूले आहारा निल्ने बेला पानी ननिलियोस् भनेर घाँटीको केही भाग बन्द गर्न सक्छन् ।

अन्य सरीसृपहरू जस्तै गोहीहरूले पनि पानीभित्र होइन, पानीबाहिर जमिनमा फुल पार्छन् । कतिपय गोहीहरूले कछुवाले जस्तो जमिनमा खाडल खनेर फुल पार्छन् । केहीले चराको जस्तो पातपतिङ्गर समेटेर गुँड बनाउँछन् र फुल पार्छन् । फुल कोरलुन्जेल कुरेर बस्छन् पनि ।

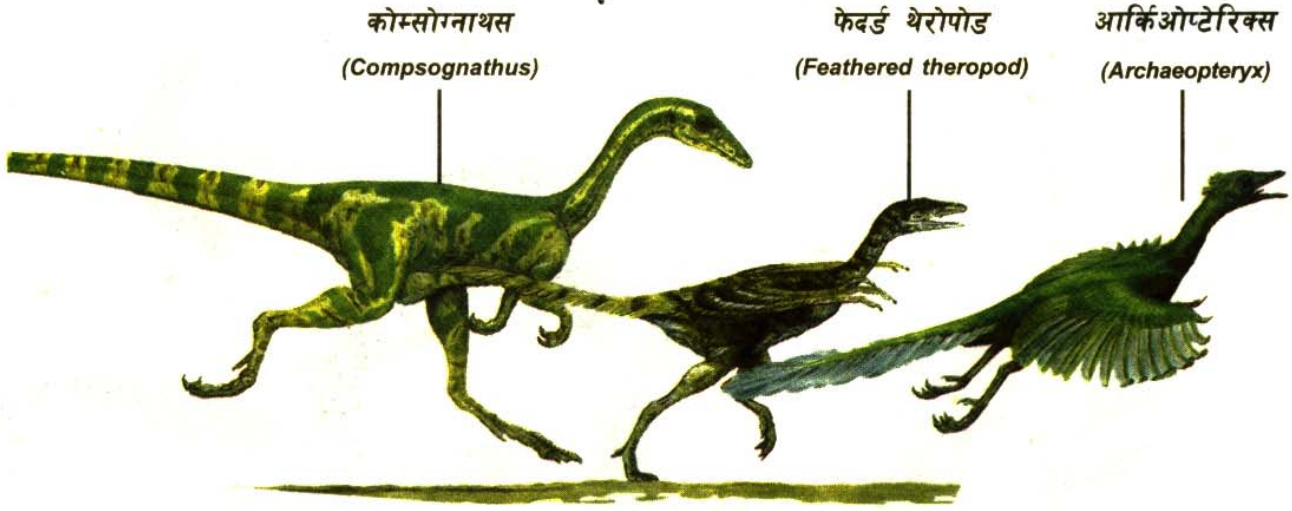
नेपालमा पाइने घडियाल गोहीहरू (Gharial crocodiles) ५ मि. देखि ७ मि. सम्म लामा हुन्छन् । यिनीहरू ५० कि. ग्रा. देखि ७० कि. ग्रा. सम्म तौलका हुन्छन् । यिनीहरू ५० वर्षदेखि ६० वर्षसम्म बाँच्छन् । यिनीहरूको विशेषता भनेको यिनीहरू माछामात्र खान्छन् । नेपालमा यिनीहरू चितवन र बर्दियाका नदीहरूमा पाइन्छन् ।

पोथी घडियालहरूले ३० ओटादेखि ८० ओटासम्म फुल पार्छन् । करिब ६० दिन सूर्यको ताप पाएपछि फुलबाट बच्चा घडियालहरू निस्कन्छन् । यी बच्चालाई माउ घडियालले मुखमा च्यापेर पानीमा लान्छे । माउले एक वर्षसम्म यिनीहरूको हेरचाह गर्छे ।

चरा (Birds)

चराहरू ढाड भएका प्राणी हुन् । यिनीहरूको शरीरको माथिल्लो भागमा ढाड हुन्छ । ढाड टाउकादेखि पुच्छर उम्रने ठाउँसम्म पुगेको हुन्छ । ढाड हाडहरूबाट बनेको हुन्छ । चराहरूको शरीरका रगत सधैं तातो हुन्छ । शरीरको तापक्रम घटबढ हुँदैन । जुनसुकै मौसममा पनि शरीरको तापक्रम समान हुने प्राणीले जाडोमा बढी चिसो र गर्मीमा बढी तातो अनुभव गर्छन् । यसैकारण धेरैजसो चराहरूको शरीरमा प्वाँख हुन्छन् जसले उनीहरूलाई जाडो र गर्मीबाट सुरक्षित रहन मद्दत गर्छन् ।

चराका दुई पखेटालाई अगाडिका दुई खुट्टा (Limbs) का विकसित रूप मानिएको छ । पखेटामा शरीरका भन्दा लामा प्वाँख हुन्छन् । चराका हाड खोक्रा हुन्छन् । खोक्रा हाड र पखेटा भएका कारण चराहरू आकाशमा उड्न सक्छन् ।

चराहरूलाई सरीसृपको विकसित रूप मानिएको छ । यिनीहरूले सरीसृपले जस्तै अन्डा पार्छन् । यिनीहरूलाई खास त डाइनोसोरकै सन्तानका रूपमा लिइन्छ । डाइनोसोरले हिँड्दा र दौडँदा पछाडिका खुट्टामात्र प्रयोग गरेकाले डाइनोसोरका

▲ कुखुराको चल्ला जत्रो आकारको आर्किओप्टेरिक्स (Archaeopteryx) नै चरावर्गको पुरानो पुर्खा मानिन्छ । आर्किओप्टेरिक्सको शरीर प्वाँखले ढाकिएको थियो र सम्भवतः यो उड्न सक्थ्यो । यद्यपि यसको अस्थिपञ्जर कोम्सोगनाथस (Compsognathus) भनिने मांसाहारी डाइनोसोरसँग मिल्दोजुल्दो भएको पत्ता लगाइएको थियो ।

पछाडिका खुट्टा बलिया र मोटा हुँदै गए । अगाडिका खुट्टा खुम्चिन थाले । अगाडिका खुट्टा हिँड्दा वा दौडँदा हावामा चाल्न थाले । यसो गर्दागर्दै तिनका अगाडिका खुट्टा पखेटाका रूपमा विकसित हुँदै गए र डाइनोसोर पनि चराको रूपमा देखिन थाले । डाइनोसोर विकसित हुँदै आर्कियोपेट्रिक्स (Archaeopteryx) हुन पुगे । आर्कियोपेट्रिक्स पहिले थिए, अहिले छैनन् । ती वेगले उड्न सक्ने चरा थिए ।

चराहरू चुच्चाले खाने कुरा खान्छन् । चुच्चा हाडभन्दा पनि कडा हुन्छन् । चराका दाँत हुँदैनन् । यिनीहरूले चुच्चाले ठुँगेर वा च्यातेर खानेकुरालाई मसिनो बनाउँछन् र खान्छन् । फरकफरक खाने कुरा खाने चराहरूका चुच्चा पनि फरकफरक हुन्छन् । मासु खाने

चराका चुच्चा घोप्टो परेका हुन्छन् । हिलो र छिपछिपे पानीमा किरा, फट्याङ्ग्रा र माछा खोजेर खाने चराका चुच्चा लामा र तीखा हुन्छन् । अन्न र फलफूल खाने चराका चुच्चा छोटो तर तीखा हुन्छन् ।

चराका खुट्टाको बनोट पनि फरकफरक हुन्छ । प्रायःजसो चराका खुट्टामा चारओटा औंला हुन्छन् । मांसाहारी चराका औंला मोटो र लामालामा नङ्गा भएका हुन्छन् । हाँस समूहका चराका औंला पातलो पत्रले जोडिएका हुन्छन् । यसरी औंला जोडिएको कारण हाँसहरू पानीमा पौडिन्छन् । चराहरू आफ्ना खुट्टाका औंला र नङ्गाका भरले रूखमा बस्छन् । सुतुररमुर्गका भने दुईओटा मात्र औंला हुन्छन् ।

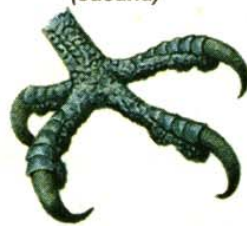
जङ्गली हाँस
(Mallard)

जकाना
(Jacana)

काठफोडुवा
(Woodpecker)

सिकारी चरा
(Osprey)

▲ जङ्गली हाँसहरू (Mallards) का पौडनका लागि झिल्लीदार पञ्जा हुन्छन् । जकाना चराहरू (Jacanas) का फैलिएका लामालामा औंला हुन्छन् जसले कमलका पातहरूमा हिँड्दा शरीरको तौल थाम्न सक्न् । काठफोडुवा चराहरू (woodpeckers) आफ्ना कडा पञ्जाका सहायताले रूखमा मजासँग च्यापिएर बस्न सक्छन् । सिकारी चरा (ospreys) का पञ्जाको तल खस्रो लोती हुन्छ जसले गर्दा चिप्ला माछालाई पनि उनीहरू सजिलै समात्न सक्छन् ।

फ्लेमिङ्गो
(Flamingo)

रातो इबिस
(Scarlet ibis)

गिद्ध
(Vulture)

मकाउ सुगा
(Macaw)

▲ खानाको प्रकृतिअनुसार चराहरूको विभिन्न प्रकारका चुच्चा (Beaks) हुन्छन् । माथि दिइएका चार किसिमका चराहरू विशेष किसिमको चुच्चो भएका चराहरू हुन् । फ्लेमिङ्गो (Flemingo) ले छिपछिपे पानीमा टाउको डुबाएर साना वनस्पति र जनावरहरू छानेर खान्छ । रातो इबिस (Scarlet ibis) ले माछा घोप्न आफ्नो लामो र साँघुरो चुच्चाको प्रयोग गर्छ । मासु लुछ्नका लागि गिद्धको बलियो घुम्नेको चुच्चो हुन्छ । यिनीहरूको टाउको खुइलिएको हुन्छ । मकाउ (Macaw) सुगाले कडा बीउ फोर्नका लागि आफ्नो बलियो चुच्चो प्रयोग गर्छ ।

अरू चरा जस्तै जङ्गली हाँसले आफ्नो छातीको बलियो मांसपेशीको मदतले पखेटा तल झार्छ । यो उड्दा पखेटाले हावा तल र पछाडि धकेल्छ जसले यसलाई माथि र अगाडि हुत्याउँछ । पखेटा र प्वाँखलाई भ्याटभ्याट गरेर यिनीहरू यताउता जान सक्छन् ।

१. जोडसँग पखेटा तल झार्दा चरा माथि हुत्तिन्छ ।

२. चराहरू उड्ने बेला खुट्टा र पखेटा सीधा गरेर उड्छन् जसले गर्दा हावा काटेर अघि बढ्न यिनीहरूलाई सहज हुन्छ ।

३. पखेटालाई माथि धकेल्ने काम कम शक्तिशाली हुन्छ । यसबेला यिनीहरू प्वाखहरू बटार्ने गर्छन् जसले गर्दा हावा बाहिर जान पाउँछ ।

४. पुच्छरले यिनीहरूको गतिलाई दिशा दिने र गति रोक्ने काममा सहयोग गर्छ ।

पृथ्वीमा नौ हजारभन्दा बढी जातका चराहरू घुमफिरै गर्छन् । यिनै चराहरूले गर्दा नै आकाश पनि रमाइलो भएको छ, धर्ती पनि रमाइलो भएको छ ।

कतिपय चराहरू जाडो लागेपछि गर्मी ठाउँमा बसाइँ सर्छन् र जाडो हराएपछि पुरानै ठाउँमा फर्कन्छन् । हामीकहाँ हिउँदमा गौँथली हराउँछन् । तिनीहरू चैत महिनातिर फेरि फर्केर आउँछन् ।

पहिले पहिले रुसको साइबेरियामा रहने कन्याङ्कुरुड हिउँद महिनामा मङ्गोलिया, तिब्बत र अग्ला हिमाल पार गरेर नेपालको

आर्कटिक टर्न (Arctic tern) नामको चरा एक वर्षमा करिब ४०,००० कि. मि. सम्म उड्छ । सम्भवतः यो नै सबैभन्दा बढी दूरी उड्ने चरा हो ।

आकाशबाट भारततर्फ झर्ने । तिनीहरू त्यही बाटोबाट गर्मी लागेपछि साइबेरिया नै फर्कन्थे । तिनीहरू आकाशमा लाइन लागेर कन्याङ्कुरुड गर्दै उड्थे । दुर्भाग्यको कुरो, हिजोआज हामीले आकाशमा कन्याङ्कुरुड उडेको देखेका छैनौं । सायद तिनीहरूलाई दुष्ट सिकारीले लोप हुने अवस्थामा पुऱ्याए ।

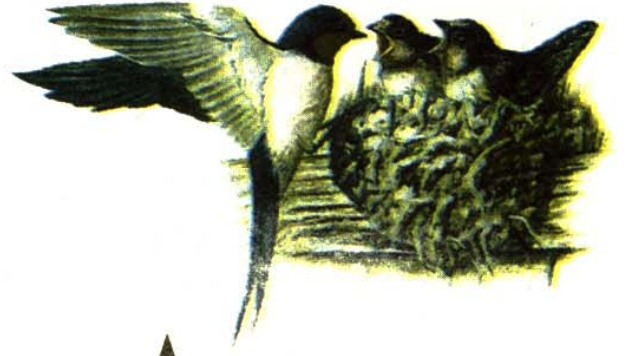
चराहरूका वासस्थान पनि फरकफरक हुन्छन् । धेरैजसो चरा रूखमा बस्छन् । कुनैकुनै चरा भीर-पहरामा बस्छन् । कुनै मानिसको घरमा बस्छन् । भँगेरा, रूपी, डाङ्ग्रे (सारौ) आदि चरा मानिसले नेपाल पनि मानिसको घरका खटप्वालमा बस्छन् । गौँथली हाम्रै घरको दलिनमा माटाको गुँड बनाएर बस्छन् । मानिसले पालेका चराहरू मानिसका घरमा बस्ने नै भए । कुनैकुनै चरा त मुसा र खरायो जस्तै प्वालभित्र पनि बस्छन् ।

चराहरूले आफू बस्नभन्दा पनि आफ्ना बच्चा हुर्काउनका लागि गुँड बनाउँछन् । फुल पार्ने पक्का भएपछि चराहरूले गुँड बनाउन सुरु गर्छन् । भालेपोथी दुवै मिलेर त्यान्द्रा वा झिँजा बटुल्छन् । गौँथलीले हिलोमाटो ओसारेर दलिनमा टाँस्छन् । तिनले माटोको गुँडभित्र त्यान्द्रा ओछ्याउँछन् । गुँड तयार भएपछि पोथी चराले फुल पार्छन् ।

चराहरूले दुई वा दुईभन्दा बढी फुल पार्छन् । फुललाई तातो बनाइराख्न भाले र पोथीमध्ये एकले फुल छोपेर बस्छन् । कतिपय चराहरूमा भाले चरा अल्छी हुन्छन् । तिनीहरूले गुँड बनाउने, फुल र बच्चाको सुरक्षा गर्ने कुनै काम गर्दैनन् । फुलबाट बच्चा निस्केपछि माउले साना बच्चालाई छोपेर तातो बनाउँछन् र चारो ल्याएर खुवाउँछन् । बचरा उड्न सक्ने भएपछि तिनले आफैं चारो खोजेर खान थाल्छन् । केही चराका बच्चा भने फुलबाट निस्कनेबित्तिकै आफैं हिँड्न थाल्छन् । आफैं चारो खोजेर खान थाल्छन् ।

▲ तोपचरो अर्थात् दमैचरो (Indian tailor bird) ले पातहरू सिएर गुँड बनाउँछ । सिउनको लागि माकुराको जालोको प्रयोग गर्छ ।

▲ गौँथलीहरू (Swallows) ले अग्लो पहरा र घरको माथि छेउछाउमा माटोको गुँड बनाउँछन् ।

▲ चुलेचरो (Ovenbird) ले रूखको हाँगा र तारको खम्बामा माटोको चुलो जस्तो गुँड बनाउँछ ।

▲ कुनैकुनै जलीय चरा र हाँसहरूले पानीमा तैरने गुँड बनाउँछन् ।

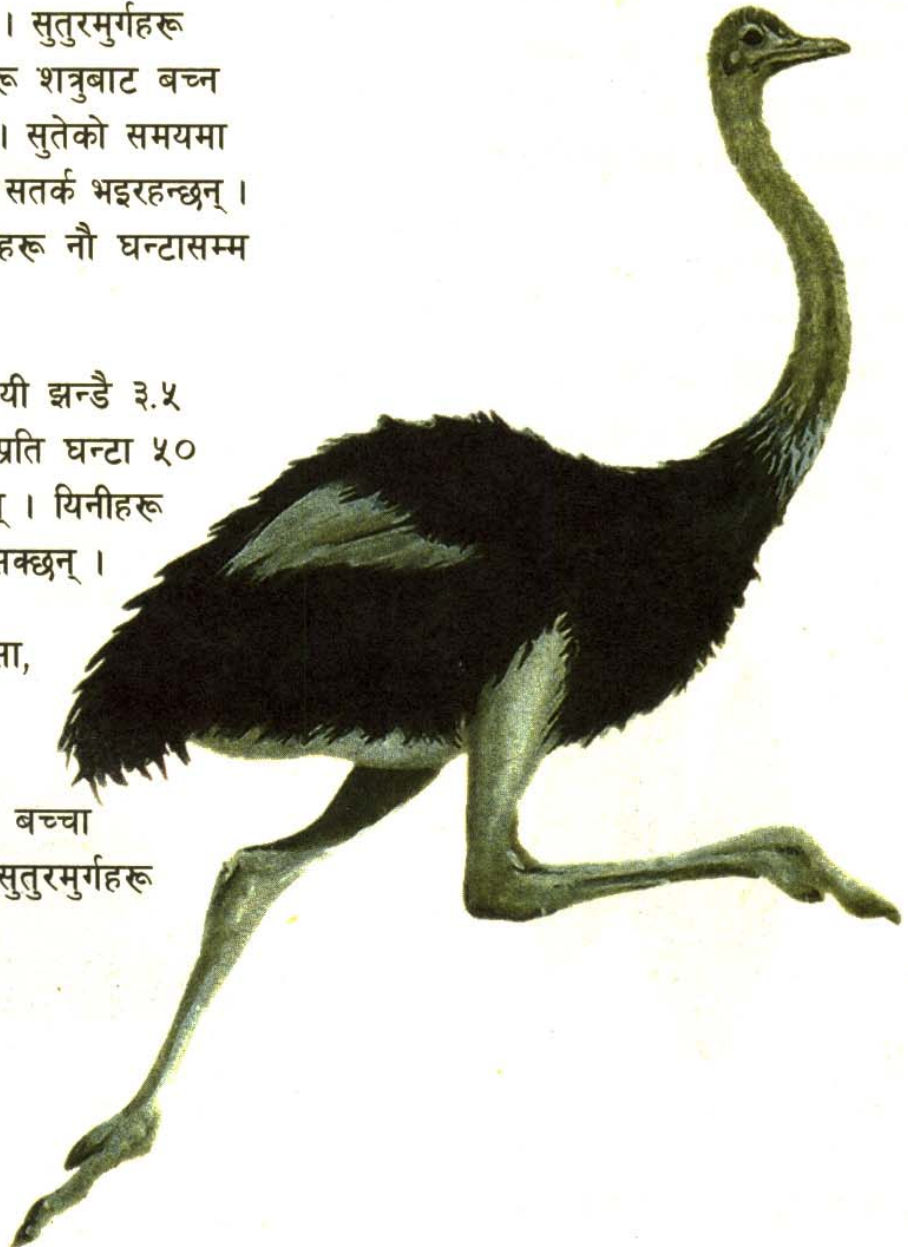
सुतुरमुर्ग (Ostrich)

सुतुरमुर्ग संसारको सबैभन्दा ठूलो चरो हो । यसको तौल १५० कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यसको उचाइ ३ मि. सम्म हुन्छ । यसको घाँटी लामो हुन्छ र घाँटीमा प्वाँख पनि कम हुन्छन् । यसका खुट्टामा दुइओटा मात्र औँला हुन्छन् ।

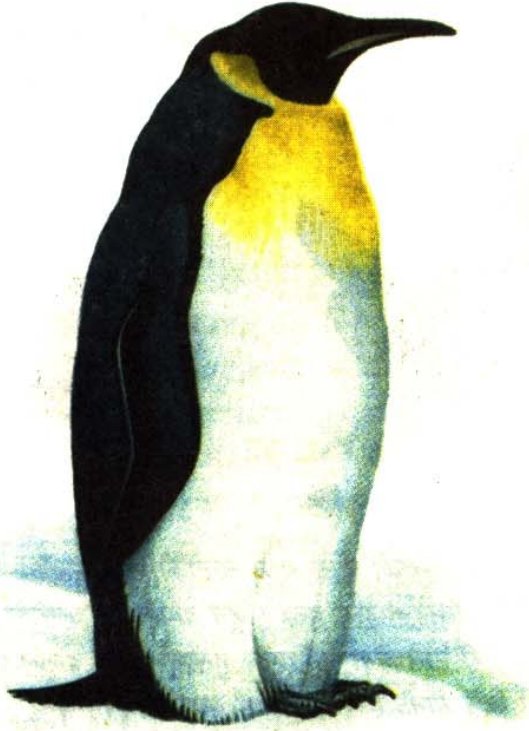
सुतुरमुर्ग अफ्रिकाको मरुभूमिमा बढी पाइन्छन् । यी घाँस भएको सुखा मैदानमा बस्छन् । हिजोआज जताततैका चिडियाखानामा सुतुरमुर्ग राखेको देखिन्छ । सुतुरमुर्गहरू समूहमा बस्छन् । यिनीहरू शत्रुबाट बच्न आलोपालो गरेर सुत्छन् । सुतेको समयमा पनि केही हुन्छ कि भनेर सतर्क भइरहन्छन् । सामान्य अवस्थामा यिनीहरू नौ घन्टासम्म सुत्छन् ।

सुतुरमुर्गहरू उड्दैनन् । यी झन्डै ३.५ मिटरको फड्को हालेर प्रति घन्टा ५० किलोमिटरसम्म दौडन्छन् । यिनीहरू १.५ मिटरसम्म उफ्रन सक्छन् ।

सुतुरमुर्गहरूले किरा, मुसा, झारपात आदि खान्छन् । यिनले १.६१८ कि. ग्रा. सम्मको अन्डा पाछ्छन् । बच्चा ६ महिनामा हुर्कन्छन् । सुतुरमुर्गहरू ५० वर्षसम्म बाँच्छन् ।

पेङ्गुइन (Penguin)

पेङ्गुइन पृथ्वीको दक्षिण ध्रुव एन्टार्टिकामा पाइन्छन् । दक्षिण अमेरिका र न्युजिल्यान्डका हिउँ पर्ने ठाउँमा पनि पेङ्गुइन बस्छन् । पेङ्गुइनको पछाडिपट्टि कालो रङ हुन्छ । त्यस्तै माथितिर पनि कालो रङ हुन्छ । अगाडि वा तलपट्टि सेतो रङ हुन्छ । पेङ्गुइनहरू उड्दैनन् । दुई खुट्टाले उभिएर मान्छे हिँडेझैँ हिँड्छन् ।

पेङ्गुइन विभिन्न जातका हुन्छन् । अहिलेसम्म चौध-पन्ध्र जातका पेङ्गुइन पाइएका छन् । राजा जातिको पेङ्गुइन (Emperor penguin) १.२० मि. सम्म अग्लो हुन्छ । पेङ्गुइनको शरीरमा तहैतहका नरम र बाक्ला प्वाँख हुन्छन् । यिनीहरूको छालाभित्र बाक्लो बोसोको तह हुन्छ । यिनीहरूका खुट्टाका नसामा ताप पैदा भइरहने हुनाले चिसोमा रगत जम्दैन । यसै कारण पेङ्गुइनहरू हिउँमा टिकिरहन्छन् ।

पेङ्गुइनको खानेकुरा भनेको माछा हो । यिनीहरू रहने ठाउँ चिसो हुन्छ । चिसोमा समुद्र र खोलानालाको माथिलो भाग वरपर हिउँले ढाक्छ । यसबेला पेङ्गुइनले चुच्चाले बरफ प्वाल पार्छन् र माछाको खोजीमा समुद्रभित्र पस्छन् । माछा मार्छन्, मजाले खान्छन् ।

फुल पार्ने समयमा पेङ्गुइनहरू प्वालबाट निस्कन्छन् । यिनीहरूले आफ्नै खुट्टामा फुल अड्याएर राख्छन् र आफ्नै प्वाँख तलसम्म झारेर छोप्छन् । फुल कोरलेर बच्चा ननिस्कनुजेल पेङ्गुइनले केही पनि खाँदैन ।

एन्टार्टिका थुप्रै प्रकारका पेङ्गुइनहरूको साझा घर हो । यिनीहरू धेरै समय समुद्रमा बिताउँछन् र प्रजननका लागि हूल बाँधेर किनाराको बगरतिर आउँछन् । राजा जातका पेङ्गुइन (Emperor penguin) सबभन्दा ठूलो पेङ्गुइन हो । फुल पारिसकेपछि पोथी आहारको खोजीमा समुद्रतिर जान्छे र भालेले फुलको हेरचाह गर्छ । यसले खुट्टाले फुल तानेर बरफबाहिर ल्याउँछ । अत्यधिक चिसो मौसममा पेङ्गुइनहरू समूहमा एक अर्कोसँग जोल्टिएर गोलाकारमा रहन्छन् र फुललाई न्यानो पार्छन् । छ हप्तापछि फुलबाट चल्ला निस्कन्छ । अनि बल्ल पोथी गुँडमा फर्कन्छे र भाले आहार खोज्न निस्कन्छ ।

लाटोकोसेरो (Owl)

लाटोकोसेराहरू विश्वका धेरै ठाउँमा पाइन्छन् । यिनलाई उल्लु पनि भन्छन् । यिनीहरू मांसाहारी प्राणी हुन् । यसको स्वरूप अरू चराको भन्दा फरक हुन्छ । यसको टाउको ठूलो हुन्छ । अनुहार चेप्टो हुन्छ । अरू चराका आँखा दायाँबायाँ हेर्न मिल्ने हुन्छन् भने लाटोकोसेराले अगाडिमात्र हेर्न सक्छ ।

लाटोकोसेराले रूखका टोड्कामा गुँड लगाउँछ । यसले दिउँसो त्यति आँखा देख्दैन । त्यसैले लाटोकोसेरो दिनभरि रूखमा बसिरहन्छ । साँझ पर्न लागेपछि यसले खानेकुरा खोज्छ । यसका प्वाँख नरम हुन्छन् । त्यसैले यो चरो उड्दा त्यति आवाज आउँदैन । त्यसैले मसिना जीवजन्तु यसले सजिलै पक्रन्छ र खान्छ ।

टनी लाटोकोसेरो (Tawny owl) ले आफ्नो लामा तीखा नडलाई सिकार गर्ने मुख्य हतियारका रूपमा प्रयोग गर्छ । आहारलाई नङ्गाले जोडसँग च्यापेर लिन्छ र हाँगामा गएर बस्छ । हाँगामा बसेर एउटा पञ्जाले आहार समाउँछ र अर्को पञ्जाले र चुच्चोले आहार लुछेर सानोसानो टुक्रा बनाएर लिन्छ ।

अन्य लाटोकोसेराका जस्तै बाज लाटोकोसेरा (Eagle owl) का आँखाहरू ठूला हुन्छन् जुन दायाँबायाँ चलाउन नसक्ने गरी टाउकोमा टाँसिएका हुन्छन् । कुनै वस्तुलाई राम्ररी देख्न यिनीहरूले घाँटीलाई बङ्ग्याउनुपर्ने हुन्छ । यिनीहरूले आफ्नो टाउकोलाई वरिपरि फनक्क घुमाएर पछाडिपट्टि पनि देख्न सक्छन् ।

हिमलाटोकोसेरा (Snow owl) चिसो सुमेरुवृत्त वरपर रहन्छन् । यसका खुट्टाहरूमा न्यानो पार्नका लागि झपक्क प्वाँखहरू हुन्छन् । यिनीहरूको सेतो आवरणले यिनीहरूलाई शत्रुबाट बच्न सहयोग गर्छ ।

एकताका बार्न लाटोकोसेराहरू (Barn owl) जताततै पाइन्थे । वासस्थानको अभावका कारण युरोपमा आजकल कतैकतै मात्र पाइन्छन् ।

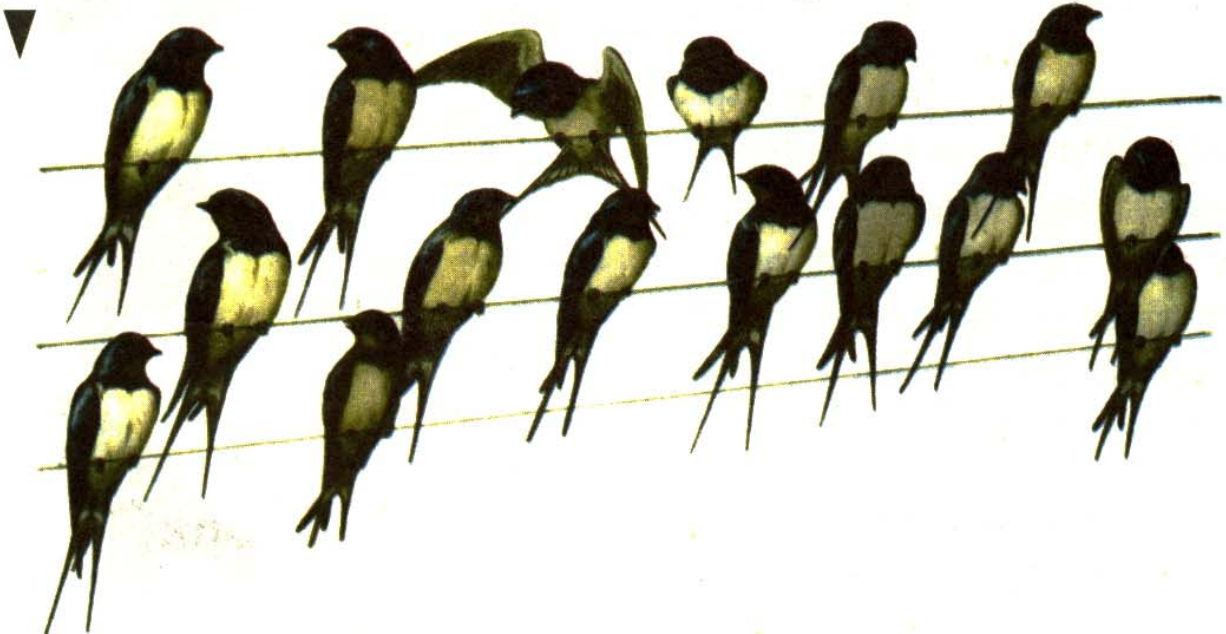
गौथली (Swallow)

गौथलीहरू घरपालुवा चरा हैनन् तर यिनीहरू घरघरमा बस्छन् । यिनीहरू घुमन्ते चरा हुन् । गौथली विश्वका सबै ठाउँमा पाइन्छन् । यिनीहरूको माथिल्लो भाग कालो हुन्छ र पेटतर्फको भाग सेतो हुन्छ ।

गौथलीहरू साधारणतया समूहमा बस्न रुचाउँछन् । तथापि यिनीहरूको गुँड अलगअलग हुन्छन् । यिनीहरू बथानका बथान गरी बसाइ सक्छन् । यिनीहरू प्रायः टेलिफोनका तारमा लहरै बस्छन् ।

गौथलीका चारओटा कुरा अचम्मका छन् । पहिलो कुरो - गौथली आफू बसेको ठाउँमा जाडो पलाउनेबित्तिकै टाढाको न्यानो ठाउँमा बसाइँ सक्छ । भनिन्छ, गौथली जाडोमा युरोपबाट मध्य अफ्रिकासम्म पुग्छ । दोस्रो कुरो - गौथली ज्यादै तेज गतिमा उड्छ । यो प्रति घन्टा १६० कि. मि. का दरले उड्न सक्छ । तेस्रो कुरो - गौथलीले आफू उड्दै गर्दा आकाशमा भेटिएका उड्ने किरा मात्र टिपेर खान्छ । यसले भुइँमा आहार खोज्दैन । चौथो कुरा - गौथलीले चुच्चामा केराउका दाना जति हिलोमाटो ओसारेर घरका दलिनमा गुँड बनाउँछ । गौथलीको गुँड हेर्न लायकको हुन्छ ।

चील (Eagle)

चीलहरू सिकारी चरा वंश (Birds of prey) का प्राणी हुन् । यस वंशअन्तर्गत बाज, गिद्ध, लाटाकोसेरो आदि चराहरू पनि पर्छन् । यिनीहरू अरु जीवहरूको सिकार गरेर आफ्नो जीवन चलाउँछन् । चीलहरू मांसाहारी हुन् ।

यिनीहरू उड्दा उड्दै आफ्नो शक्तिशाली पञ्जाद्वारा सिकारलाई समात्छन् । शक्तिशाली प्वाँखहरूका कारण यिनीहरू धेरै उचाइसम्म तीव्र गतिमा उड्न सक्छन् । यिनीहरूको आँखा पनि अत्यन्त तेजिला हुन्छन् । यिनीहरू धेरै उचाइमा उड्दा उड्दै पनि तल आफ्ना सिकार देख्न सक्छन् ।

नेपालमा दुई किसिमका चीलहरू पाइन्छन् - बसाइँ सर्ने र बसाइँ नसर्ने । जाडो याममा

उत्तरतिरबाट ठूलो सङ्ख्यामा चीलहरू नेपाल आउँछन् ।

विश्वभरमा चीलका लगभग ५० ओटा प्रजातिहरू रहेका छन् । यीमध्ये धेरैजसो दुर्लभ जन्तुमा पर्छन् । चीलहरूको मुख्य वासस्थल जङ्गल हो ।

चीलले धेरैजसो एउटै गुँडको प्रयोग गर्ने गर्छ । पोथी चीलले एकचोटिमा दुइओटा अन्डा दिन्छ । अन्डा दिएपछि उसले दुई महिनासम्म आफ्नो गुँड छोड्दैन ।

▶ **एन्डियन गिद्ध (Andean condor)** सिकारी चरामध्ये सबैभन्दा ठूलो चराको रूपमा चिनिन्छ । यसको तौल १२ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ ।

▶ **पेरेग्रिन बाजहरू (Peregrine falcons)** आकाशबाट तलतिर झर्दा यसको गति प्रतिघण्टा २५० कि. मि. भन्दा बढी हुन्छ ।

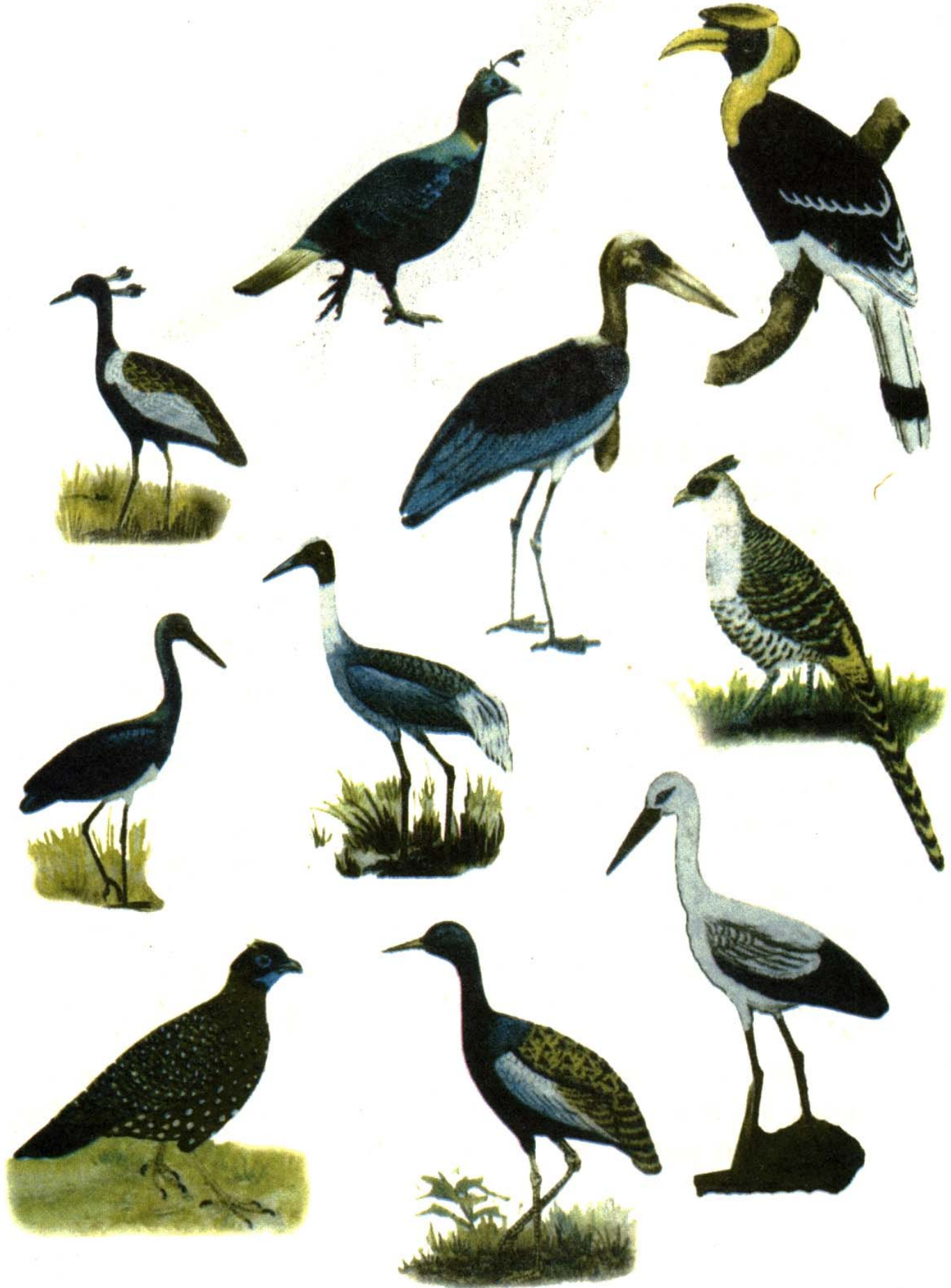
▶ **काला गिद्धहरू (Black vultures)** मरेका जनावरहरू खाएर बाँच्छन् ।

▶ **सुनौलो चील (Golden eagle)** सबैभन्दा बढी उत्तरी गोलार्द्धमा पाइन्छन् ।

नेपालमा पाइने केही दुर्लभ चराहरू

डाँफे (Impeyan Pheasant)

डाँफेहरू हिमाली भेगमा पाइने चराहरू हुन् । यिनीहरूको शरीरमा विभिन्न चम्किला रङका प्वाँख हुन्छन् । नेपालमा यिनीहरूलाई नौरङ्गी डाँफे भनिन्छ । डाँफे नेपालको राष्ट्रिय पक्षी हो ।

भाले डाँफेहरू आफ्ना रङ्गीचङ्गी पुच्छर फरर फुकाएर गोलो बनाउँछन् र नाच्छन् । यो दृश्य साह्रै रमाइलो हुन्छ । पोथी डाँफेहरू भने भालेजस्ता रङ्गीचङ्गी हुँदैनन् र नाच्दैनन् पनि ।

यिनीहरूको उचाइ ०.४ मि. देखि ०.७ मि. सम्म हुन्छ । यिनीहरूको तौल २ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू ६ वर्षदेखि ८ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

सामान्यतः डाँफेहरू २,७०० मि. देखि ५,००० मि. सम्मको उचाइमा बस्छन् । यिनीहरू ढलेका रूखका टोड्कामा उनीउँका त्यान्द्रा जम्मा गरेर गुँड बनाउँछन् ।

पोथी डाँफेहरू असार-साउनमा फुल पाछ्छन् । डाँफेका फुल कुखुराका भन्दा साना र फिका पहेँला रङका हुन्छन् । पोथी डाँफेले आफ्ना फुलबाट २७ दिन जतिमा बच्चा कोरल्छे । डाँफेले पनि कुखुराले जस्तै चल्लालाई आफूसँग चारो खोज्न सिकाउँछ । डाँफेका बच्चा पनि कुखुराका चल्ला जस्तै खैरो रङका हुन्छन् । एक वर्ष भएपछि भाले बच्चो रङ्गीचङ्गी देखिन थाल्छ ।

डाँफेहरू किरा खान्छन् । यिनीहरू अन्न, गेडागुडी र सागपात पनि खान्छन् ।

डाँफेहरू अन्नपूर्ण क्षेत्रलगायत लाङटाङ, मकालु-वरुण, रारा, खप्तड र शेफोक्सुण्डो राष्ट्रिय निकुञ्जहरूमा पनि पाइन्छन् ।

मासु र प्वाँखका लागि डाँफेहरूको अवैध सिकार हुने गरेको पाइन्छ । यसो गर्नु राम्रो होइन ।

राजधनेस (Giant Hornbill)

राज धनेसहरू दुर्लभ चरा हुन् । यिनीहरू ठूलो आकारका हुन्छन् । यिनीहरू सेतो र कालो रङका हुन्छन् । यिनीहरूको चुच्चो र चुच्चोको ढकनीमाथिको भाग पहेँलो हुन्छ । यिनीहरूको पुच्छर लामो र चुच्चो ठूलो हुन्छ । यिनलाई ठूलो धनेस पनि भनिन्छ ।

यिनीहरूको उचाइ ०.९ मि. र तौल ३ कि. ग्रा. देखि ३.५ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू ६ वर्षदेखि ७ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

राजधनेसहरूले आफ्ना तेल निकाल्ने ग्रन्थीबाट चुच्चो माथिको ढकनीमा तेल जम्मा गर्छन् ।

यिनीहरू नेपाल, भारत र बङ्गलादेशमा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरूको सङ्ख्या अत्यन्तै थोरै रहेको अनुमान छ । नेपालमा राजधनेसहरू तराईतिर करिब १०० मि. देखि ३०० मि. सम्म उचाइका जङ्गलमा पाइन्छन् । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, कोसीटप्पु, बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज र शुक्लाफाँटा आरक्षमा यिनीहरू पाइन्छन् ।

राजधनेसको टाउको तेलमा डुबाएर सो तेलले मालिस गर्नाले पुरानो बाथको रोग निको हुन्छ भन्ने जनधारणा छ । यसको मासुबाट बनेको औषधी खानाले सुत्केरी व्यथा निको हुने विश्वासले गर्दा पनि राजधनेसको चोरीसिकार हुने गर्छ । यिनीहरूको टाउकाबाट निकालिएको तेलको अवैध व्यापार हुने गर्छ । यस्तो कामलाई हामी सबैजना मिलेर रोक्नुपर्छ ।

राजधनेसहरू नेपालको तराई क्षेत्रमा रहेका ठूलठूला रूखहरूमा गुँड बनाई बस्ने चराहरू हुन् । हाल त्यस क्षेत्रमा पुराना रूखहरूको विनाशसँगै यिनीहरूको वासस्थान पनि विनाश भएकोले तिनको सङ्ख्या घट्दै गइरहेको छ ।

खरमुजुर (Bengal Florican)

खरमुजुरहरूको पछाडिको भाग हल्का कालो हुन्छ । यिनीहरूको टाउको, घाँटी र पेट गाढा कालो हुन्छ । यिनीहरूको शरीर अग्लो र खुट्टा लामा हुन्छन् ।

यिनीहरूको उचाइ ०.५ मि. र तौल १.८ कि. ग्रा. देखि २.२५ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू ५ वर्षदेखि ६ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

खरमुजुरहरू पश्चिम नेपालमा शुक्लाफाँटा, बर्दिया, राप्ती र चितवनमा र पूर्वी नेपालमा कोसी ब्यारेज र मोरङ क्षेत्रमा पाइन्छन् । नेपाललगायत भारतको आसाम, उत्तर प्रदेश, बिहार र पश्चिम बङ्गाल तथा भियतनाम एवम् कम्बोडियामा पनि यिनीहरू पाइन्छन् ।

विश्वमा खरमुजुरहरू ४०० ओटा जति मात्र भएको अनुमान गरिएको छ । नेपालमा यिनीहरू ५० ओटादेखि ८० ओटामात्र रहेको विश्वास छ । घाँसे मैदानहरू र खेतीयोग्य जमिनमा परिवर्तन आउनु तथा मासु र प्वाँखका लागि अवैध सिकार गरिनाले यिनीहरूको सङ्ख्यामा कमी आएको छ ।

सानो खरमुजुर (Lesser Florican)

साना खरमुजुरहरू तराईमा करिब १०० मि. देखि १,३१० मि. सम्मको गाउँघर नजिकको घाँसे मैदानमा पाइने चराहरू हुन् । मासुका लागि यिनको चोरी सिकार गर्ने गरिन्छ । यसो गर्नु राम्रो होइन ।

सारस (Common Crane)

सारसहरू खैरा शरीर, रातो टाउको तथा लामो घाँटी, चुच्चो र खुट्टा भएका पक्षी हुन् । यिनीहरूको उचाइ १ मि. देखि १.५ मि. सम्म हुन्छ र तौल ७ कि. ग्रा. देखि ८ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू ५० वर्षसम्म बाँच्छन् ।

सारसहरू घाँसपात, बिउ, अन्न, किरा र सरीसृप खाएर बाँच्छन् । यिनीहरू जाडो याममा युरोपतिरबाट नेपाल आउने गर्छन् ।

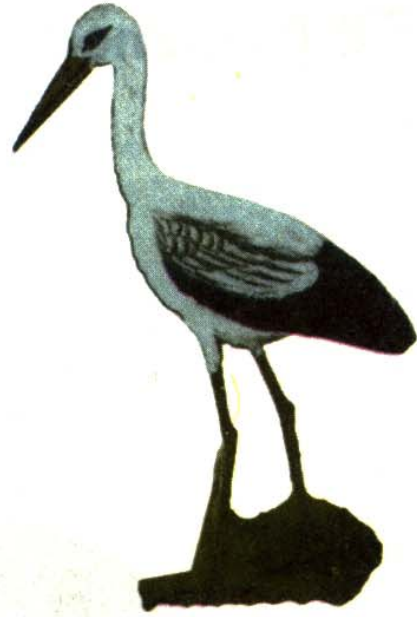
सारसहरू चितवन, कालीगण्डकीको सेरोफेरो, मकवानपुर, काठमाडौँ र तराईका विभिन्न

भागमा देखिन्छन् । पश्चिम तराईको १२० मि. देखि २१३ मि. उचाइसम्मका क्षेत्रमा यिनीहरू पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरू करिब १०० ओटा रहेको अनुमान छ ।

सारसहरू कन्याङ्कुरुडको बथानसँगै उड्ने गरेको पनि पाइन्छ । नेपाल, युरोप, अफ्रिका, पाकिस्तान र उत्तर भारतमा पाइने सारसको सङ्ख्यामा निकै कमी आएको छ । फुल, मासु र प्वाँखका लागि अवैध सिकार गर्नाले यिनीहरूको सङ्ख्यामा निकै कमी आएको छ । यसो गर्नु अपराध हो ।

सेतो सारस (White Stork)

सेता सारसहरूको सङ्ख्या अत्यन्त कम छ । एकदेखि पाँचओटाका सङ्ख्यामा रहने यस पक्षीको समूहलाई जाडोयाममा देख्न सकिन्छ । खासगरी यिनीहरू चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, बाढी आउने घाँसे मैदान, खेतीयोग्य जमिन र चिस्यान भएको मैदानमा देखिन्छन् । तराईमा ३०५ मि. सम्म उचाइका क्षेत्रमा जाडो याममा यिनीहरूलाई बसाइँ-सराइको क्रममा देख्न सकिन्छ ।

कालो सारस (Black Stork)

काला सारसहरू नेपालमा १२० मि. देखि १,५२५ मि. सम्मको उचाइमा अवस्थित सिमसार तथा ठूलाठूला नदीनालाहरूमा जाडो यामको बसाइँ सर्ने क्रममा देखापर्छ । उच्च हिमाली भेगको २,९२५ मि. उचाइमा स्थित ढोरपाटन क्षेत्रमा समेत यिनीहरू भेटिएका छन् ।

मुनाल (Crimson-Horned Pheasant)

मुनालहरू ओसिलो सदावहार जङ्गलमा पाइन्छन् । यिनीहरू करिब २,००० मि. देखि ३,००० मि. सम्मको उचाइमा पाइन्छन् । अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्रलगायत विभिन्न राष्ट्रिय निकुञ्जहरू, जस्तै : मकालु-वरुण, सगरमाथा, रारा, खप्तड र शेफोक्सुण्डोमा यिनीहरू पाइन्छन् ।

काँडेभ्याकुर (Spiny Babbler)

काँडेभ्याकुरहरू नेपालमा मात्र पाइने चराहरू हुन् । यिनीहरूको शरीरको माथिल्लो भाग काला र खैरा भुत्लादार प्वाँखले ढाकिएको हुन्छ । यिनीहरूको प्वाँखको टुप्पो काँडाजस्तै तीखो हुन्छ । सबै प्वाँखमा यस्ता तीखा काँडा हुने भएकाले नै यसको नाम काँडेभ्याकुर भनिएको हो । यिनीहरूलाई अङ्ग्रेजीमा 'स्पाइनी ब्याबलर' भनिन्छ ।

काँडेभ्याकुरहरू साना जातका चरा हुन् । यिनीहरू सानासाना झाडीमा बस्न मन पराउँछन् । यिनीहरूले अमला, ऐंसेलु, टुनी आदिका बुटामा गुँड बनाउँछन् । यिनीहरू चैत-वैशाखतिर गुँड बनाउँछन् र जेठ-असारतिर फुल पार्छन् । काँडेभ्याकुरले एक पटकमा चारओटादेखि छओटासम्म फुल पार्छ । यिनले १८ दिनदेखि २२ दिनभित्रमा बच्चा कोरल्छ ।

लोखर्के, न्याउरीमुसो, लाटोकोसेरो, चमेरो, चरीबाघ आदि काँडेभ्याकुरहरूका शत्रु हुन् । यति धेरै शत्रुबाट बच्नुपर्ने भएकाले यिनीहरू हरदम सतर्क हुन्छन् । यिनीहरू कुनै खतराको सङ्केत पाउनासाथ ओह्यालोतिर उड्छन् र झाडमा अलप हुन्छन् ।

काँडेभ्याकुरहरू मांसाहारी प्राणी हुन् । यिनीहरू साना किरा, फट्याङ्गा, माकुरा आदि खाएर बाँच्छन् ।

काठमाडौँ नजिकैको शिवपुरी जङ्गलमा काँडेभ्याकुरहरू पाइन्छन् ।

चीरकालिज (Cheer Pheasant)

चीरकालिजहरू हल्का सेतो रङका हुन्छन् । यिनीहरूको लामो पुच्छर र पछाडि फर्केको सिउर हुन्छ । यिनीहरूको उचाइ ०.५ मि. देखि ०.९ मि. सम्म हुन्छ । यिनीहरूको तौल १.३ कि. ग्रा. देखि १.५ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू ४ वर्षदेखि ६ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

चीरकालिजहरू हिमाली क्षेत्रमा पर्ने देशहरूमा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरूको सङ्ख्याबारे अध्ययन गरिएको छैन । नेपालमा यिनीहरू अन्नपूर्ण र ढोरपाटन क्षेत्रमा पाइन्छन् ।

प्वाँख र मासुका लागि चीरकालिजहरूको अवैध सिकार गर्ने गरिन्छ । यसो गर्नु राम्रो काम होइन ।

ठूलो भुँडीफोर राजगरुड (Greater Adjutant Stork)

ठूलो भुँडीफोर राजगरुडहरू अत्यन्त कम सङ्ख्यामा रहेका छन् । यिनीहरू गिद्ध जस्तै देखिन्छन् । विशेष गरी मनसुनको अन्त्यतिर तराईका खुला मैदानहरूमा यिनीहरू भेटिन्छन् । यिनीहरू गर्मी मौसममा प्रायः मोरङ र सुनसरी जिल्लामा पाइन्छन् । घाँटीमा झुन्डिने थैलो नै यिनीहरूको विशेष पहिचान हो ।

यिनीहरू स-साना पोखरी र पानी जमेको स्थानमा माछा खान मन पराउँछन् । राजगरुडहरू पाकिस्तान, भारत तथा बङ्गलादेशदेखि मलेसियासम्म पाइन्छन् ।

स्तनधारी प्राणी (Mammals)

स्तनधारी प्राणीले बच्चा जन्माउँछन् ।
यस्ता प्राणीले आफ्ना बच्चा हुर्काउन आफ्नो
दूध चुसाउँछन् ।

स्तनधारी प्राणीको उत्पत्ति करिब तीन करोड
वर्ष पहिले भएको अनुमान गरिएको छ ।
घसेर हिँड्ने सरीसृप प्राणीपछि स्तनधारी
प्राणीको विकास भएको मानिन्छ । स्तनधारी
प्राणीको शरीरमा तातो रगत हुन्छ । यस्ता
प्राणीको रगत र शरीरको तापक्रम जाडो र
गर्मी दुवैमा समान रहन्छ । यसैकारण
स्तनधारी प्राणीले जाडोमा चिसो र गर्मीमा
तातो महसुस गर्छन् ।

जाडो र गर्मीबाट बचाउनका लागि धेरैजसो
स्तनधारी प्राणीको टाउकोदेखि पछाडिको
खुट्टाको माथिल्लो भागसम्म हाडहरूका
टुक्रा जोडिएर बनेको ढाड हुन्छ । त्यसैले

ह्वेलहरू समुद्रमा माछासँगै पौडने र
चमेराहरू चराजस्तै आकाशमा उड्ने
भए तापनि यिनीहरू दुवै जमिनमा
बस्ने स्तनधारी वर्गकै सदस्यहरू हुन् ।
हाम्रो घरमा पालिने कुकुर, बिराला
आदिदेखि हामी मानिस पनि यही
समूहमा पर्छौं ।

स्तनधारी प्राणीलाई ढाड भएका प्राणीहरूको
समूहमा राखिएको छ । यी विशेषताका
आधारमा साइनोडन्ट (Cynodont) लाई
पृथ्वीको सबभन्दा जेठो स्तनधारी प्राणी
ठानिएको छ । साइनोडन्टका शरीरमा ढाड
पनि थियो र भुत्ला पनि थिए । साइनोडन्ट
सानो र छिटो दगुर्न सक्ने प्राणी थियो ।
यसले मासु खान्थ्यो ।

पृथ्वीमा डाइनोसर नामको भयङ्कर हिंस्रक
प्राणी हुन्जेल स्तनधारी प्राणी दुर्लभ थिए ।
डाइनोसरले आफ्नो वंशबाहेकका प्राणीलाई
सखाप पार्थ्यो । करिब दुई करोड दस लाख

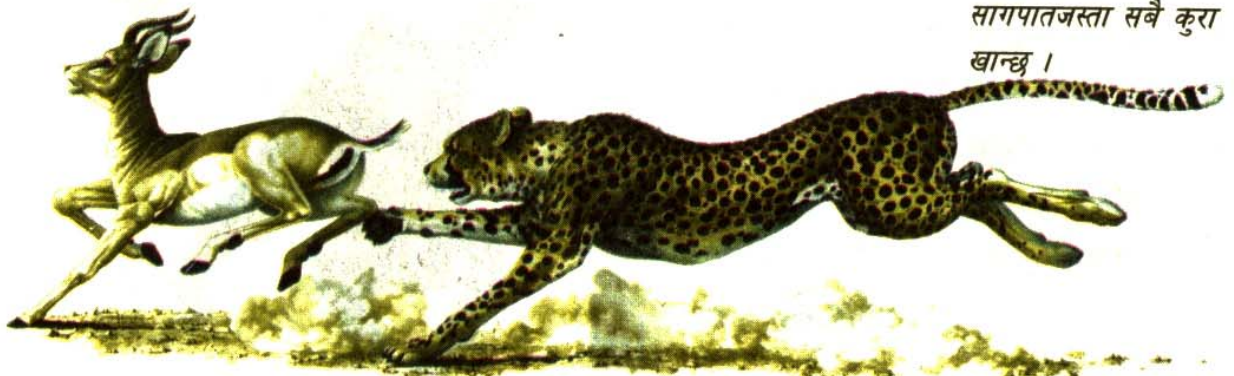

वर्ष पहिले पृथ्वीबाट डाइनोसर लोप भयो ।
त्यसपछि पृथ्वीमा थरीथरीका स्तनधारी
प्राणीको विकास हुन थाल्यो ।

आज पृथ्वीमा दुई खुट्टाले हिँड्ने चलाख
प्राणी मान्छे र चार खुट्टाले हिँड्ने ठूलो
प्राणी हात्ती जस्ता स्तनधारी प्राणीको विकास
भएको छ । पानीमा बस्ने भयङ्कर ठूलो
प्राणी ह्वेल र पानीमै बस्ने डल्फिन पनि
स्तनधारी समूहमै पर्छन् । चराझैँ आकाशमा
उड्ने चमेरो पनि स्तनधारी प्राणी हो ।
अस्ट्रेलिया महादेशमा आफ्नो पेटअगाडिको
खल्तीमा बच्चा राखेर बुरुक्क-बुरुक्क उफ्रेर
हिँड्ने कङ्गारु पनि स्तनधारी नै हो ।

स्तनधारी प्राणीका बच्चाले सानोमा आमाको
दूध चुस्छन् । हुकदै गएपछि आआफ्नो
वंशअनुसार कसैले सिकार गरेर मासु
खान्छन् । कसैले घाँस खान्छन् त कसैले
अन्न, फलफूल आदि खान्छन् ।

चौपायाहरूमध्ये चितुवा सबभन्दा छिटो दौडने जनावर
हो । यो प्रतिघण्टा ११० कि.मि.सम्म दौडन सक्छ ।
यसको मनपर्ने खाना मृग हो । चितुवा वेगमा दौडन
सक्ने भए तापनि यो लामो समयसम्म यसरी दौडिरहन
भने सक्दैन । यसले पहिलो केही सय मिटरमै सिकार
छोप्न सक्ने भने यसको पञ्जाबाट सिकार उम्कन
सक्छ ।

ओराङ-ओटान बाँदर
का १८० प्रजातिमध्ये
एक हो । मानिस पनि
बाँदरका एक प्रजाति
हुन् ।

स्तनधारीमध्ये चमेरोमात्र
उड्न सक्छ । यसका
अगाडिका खुट्टा
पखेटाका रूपमा विकास
भएका हुन्छन् ।

हाँसको जस्तो चुच्चो
भएको प्लाटिपस फुल
पार्ने तीन स्तनधारीमध्ये
एक हो ।

मानिस अचम्मको प्राणी
छ । यसले मासु,
फलफूल, अन्न र
सागपातजस्ता सबै कुरा
खान्छ ।

स्तनधारी प्राणीले फूल पादैनन् । साना बच्चा जन्माउँछन् । हात्ती, गाई, भैंसी, मानिस जस्ता ठूला प्राणीले एक पटकमा एउटा बच्चा जन्माउँछन् । एक मात्र बच्चा जन्मिए पनि ठूला प्राणीका बच्चा हुर्कन धेरै समय लाग्छ । सानो शरीर भएका कुकुर, बिरालो, सुँगुर, मुसा आदिले एक पटकमा एकभन्दा बढी बच्चा जन्माउँछन् । धेरै भए पनि सानो शरीर भएका प्राणीका बच्चा छिट्टै हुर्कन्छन् । स्तनधारी प्राणीका आमाले आफ्ना बच्चालाई दूध चुसाउने मात्र हैन सानो भइन्जेल बच्चाको हेरचाह र सुरक्षा पनि गर्छन् ।

स्तनधारी प्राणीका वासस्थान पनि फरकफरक हुन्छन् । मान्छे घर बनाएर आनन्दले बस्छ । बाघ, भालु, मृग आदि रूखको छहारीमा बस्छन् । खरायो, मुसा दुलाभिन्न लुकेर बस्छन् । बाँदर रूखमा बस्छन् । चमेरा रूखका हाँगामा समातेर दिनभरि तुर्लुङ्ग भुन्डिएर बस्छन् र रात परेपछि खानेकुरा खोज्न जान्छन् ।

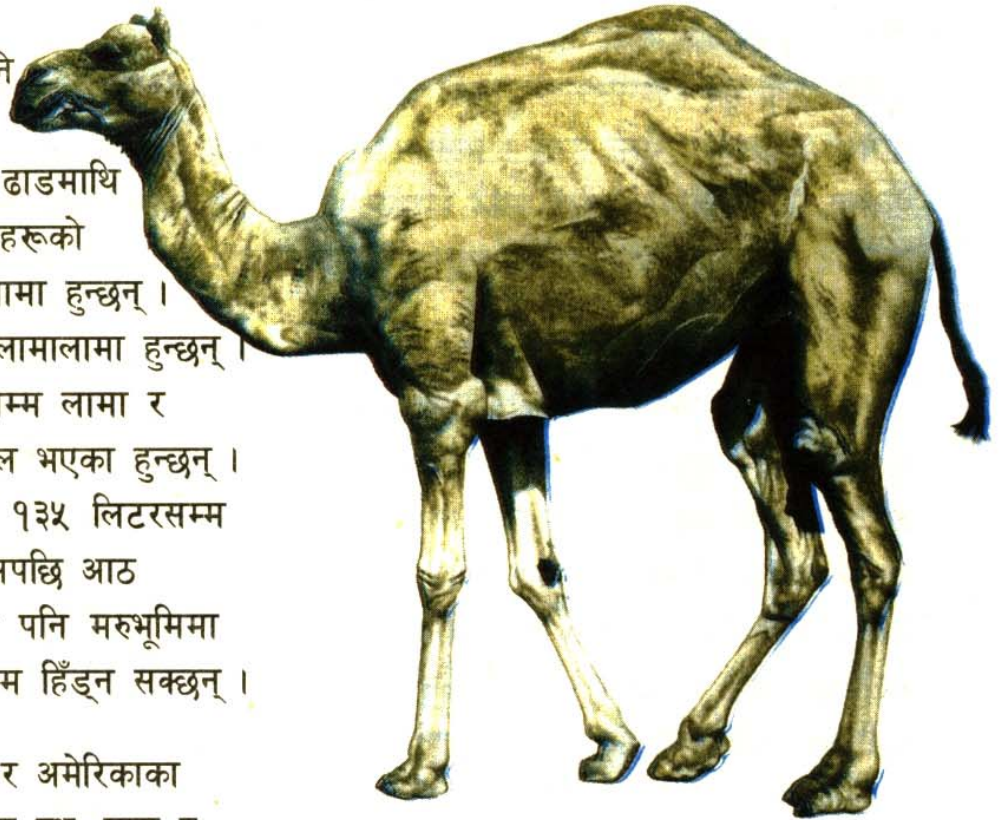
बच्चा स्तनधारीहरूले आमाको दूध खाने समयमै थुप्रै बाँच्ने कला सिक्सकेका हुन्छन् । जन्मेको बेला सिंहका बच्चाहरू अन्धा हुन्छन्, जुन केवल १.५ कि. ग्रा. मात्र तौलका हुन्छन् । यस समयमा आमाले बच्चाको हेरचाह गर्ने र बाबुले शत्रुबाट जोगाउने काम गर्छन् । ती बच्चाहरू १८ महिनादेखि २४ महिनाका भएपछि मात्र माउ अर्को बच्चा जन्माउने तरखर गर्छे ।

उँट (Camel)

उँटहरू मरुभूमिमा पाइने खुर भएका स्तनधारी प्राणी हुन् । यिनीहरूको ढाडमाथि जुरो उठेको हुन्छ । यिनीहरूको टाउको साना र घाँटी लामा हुन्छन् । यिनीहरूका खुट्टा पनि लामालामा हुन्छन् । उँटहरू ३४५ से. मि. सम्म लामा र ६०० कि. ग्रा. सम्म तौल भएका हुन्छन् । यिनीहरूले १० मिनेटमा १३५ लिटरसम्म पानी पिउन सक्छ । त्यसपछि आठ दिनसम्म पानी नपिईकन पनि मरुभूमिमा दैनिक ४० कि. मि. सम्म हिँड्न सक्छन् ।

उँटहरू एसिया, अफ्रिका र अमेरिकाका मरुभूमिमा पाइन्छन् । उँट दूध, मासु र भारी बोकाउने कामका लागि पालिन्छ । उँटलाई 'मरुभूमिको जहाज' पनि भनिन्छ ।

उँटहरूमा वर्षको एकपटक नयाँ रौं उम्रन्छन् । मध्यएसियामा पाइने दुईजुरे (Two humped) उँटको टाउको, घाँटी र जुरोमा २५ से. मि. सम्म लामो भुवा हुन्छ । बाक्लो आँखिभौं र लामो परेलाले यिनीहरूको आँखालाई बालुवाको धुलोबाट बचाउँछन् । यसले आँधीवेरी आएको बेला आवश्यक परे नाकको प्वालसमेत बन्द गर्न सक्छ ।

कङ्गारू (Kangaroo)

कङ्गारूहरू अस्ट्रेलिया महादेशमा पाइने अनौठा प्राणी हुन् । यिनीहरूको पेटको बाहिरी भागमा झोलिएको थैलो हुन्छ । यिनीहरू थैलामा आफ्ना बच्चा राखेर उफ्रँदै हिँड्छन् । कङ्गारू घाँसपात खाएर बाँच्ने स्तनधारी प्राणी हो ।

कङ्गारूका चार खुट्टा हुन्छन् । यिनीहरूका अगाडिका दुई खुट्टा भने साना हुन्छन् । ती हात जस्तै हुन्छन् । यिनीहरू अगाडिका खुट्टा हिँड्न, दौडन र उफ्रन प्रयोग गर्दैनन् । अगाडिका खुट्टा बच्चालाई खल्तीमा राख्न र झिक्न प्रयोग गर्छन् । यिनीहरू आफ्ना खुट्टा घाँसपात समाउन

र शरीर कन्याउन पनि प्रयोग गर्छन् । यिनीहरूको पछाडिका खुट्टा अगाडिका भन्दा ठूला हुन्छन् । यिनै दुई खुट्टाले कङ्गारूहरू हिँडडुल गर्छन् ।

कङ्गारू पनि विभिन्न जातका हुन्छन् । कुनै कङ्गारू खरायो जत्रा हुन्छन् भने कुनै कङ्गारू १५० कि. ग्रा. सम्मका हुन्छन् ।

कङ्गारूहरू यस्ता स्तनधारी हुन्, जसले पेटको बाहिरी थैलोमा आफ्नो बच्चा बोकेर हिँड्छन् । कङ्गारूका २५० प्रजातिहरूमध्ये अधिकांश अस्ट्रेलिया, न्युगिनी र अमेरिकामा रहन्छन् ।

रातो कङ्गारू (Red kangaroo) हरू आफ्नो पछाडिका लामा खुट्टाको सहायताले उफ्रेर प्रतिघण्टा ४० कि. मि. को वेगमा दौडन सक्छन् । यिनीहरू एकै उफ्राइमा ८ मिटरसम्म पर पुग्न सक्छन् ।

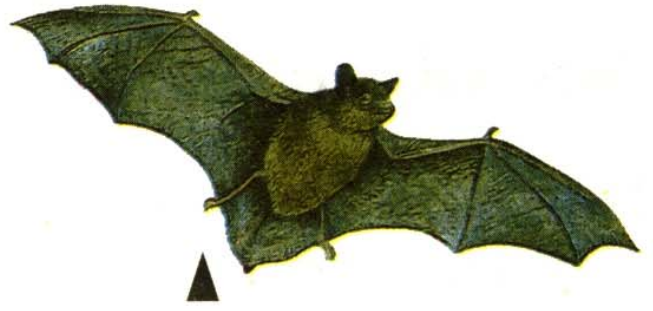
चमेरो (Bat)

चमेराहरू चराजस्तै हुन्छन् । यिनीहरू चरा उडे जस्तै उड्छन् तर चमेराहरू चरा समूहमा पर्दैनन् । यिनीहरूले फुल पाउँदैनन् । चमेरोहरू बच्चा जन्माएर दूध चुसाउने स्तनधारी प्राणी हुन् ।

चमेराका दुइओटा ठूला पखेटा हुन्छन् । यी पखेटा प्वाँखका नभएर पातलो छालाबाट बनेका हुन्छन् । चमेराका पखेटा अगाडिका हातबाट पछाडिका खुट्टाका औंलासम्म जोडिएका हुन्छन् । पखेटाको बीचबीचमा औंलामा हुनेजस्ता लामालामा हाड हुन्छन् । एकथरी चमेराका मुख फ्याउरा वा कुकुरका जस्तै हुन्छन् ।

चमेराले दिनमा आँखा देख्दैनन् । यिनीहरू दिनभरि उधोमुन्टो गरेर रूखका हाँगामा तुर्लुङ्गा झुन्डिएर बस्छन् । साँझ पर्न लागेपछि खानेकुरा खोज्न उड्छन् । फ्याउरामुखे चमेराहरूले फलफूल मात्र खान्छन् । अर्को थरी चमेराले किराफट्याङ्ग्रा खान्छन् ।

थाइल्यान्डमा पाइने सुँगुरको जस्तै थुतुनो भएको चमेरो (Kitt's hog-nosed bat) विश्वकै सबभन्दा सानो स्तनधारी हो । यो सन् १९७४ मा पत्ता लगाइएको थियो ।

उत्तर अमेरिकामा पाइने ठूलो खैरो चमेरो (Big brown bat) ले जुम्ल्याहा बच्चा जन्माउँछ जबकि सामान्यतः अन्य चमेराले एउटा मात्र बच्चा जन्माउँछन् ।

निसाचर चमेरा (Noctule bats) स्थानान्तरण (Migration) को बेला पूर्वी युरोपको वारपारको १,६०० कि. मि. सम्मको दुरी पार गर्छन् ।

चमेराका एक प्रजाति फ्लाइङ फक्स (Flying fox) का पखेटा कमजोर जस्तो देखिए तापनि यी बलिया हुन्छन् र च्यातिएमा तुरुन्त पलाउने हुन्छन् । यिनीहरू लामालामा औंलाका नङ्गाले फलफूल समातेर खाने गर्छन् ।

चिम्पान्जी (Chimpanzee)

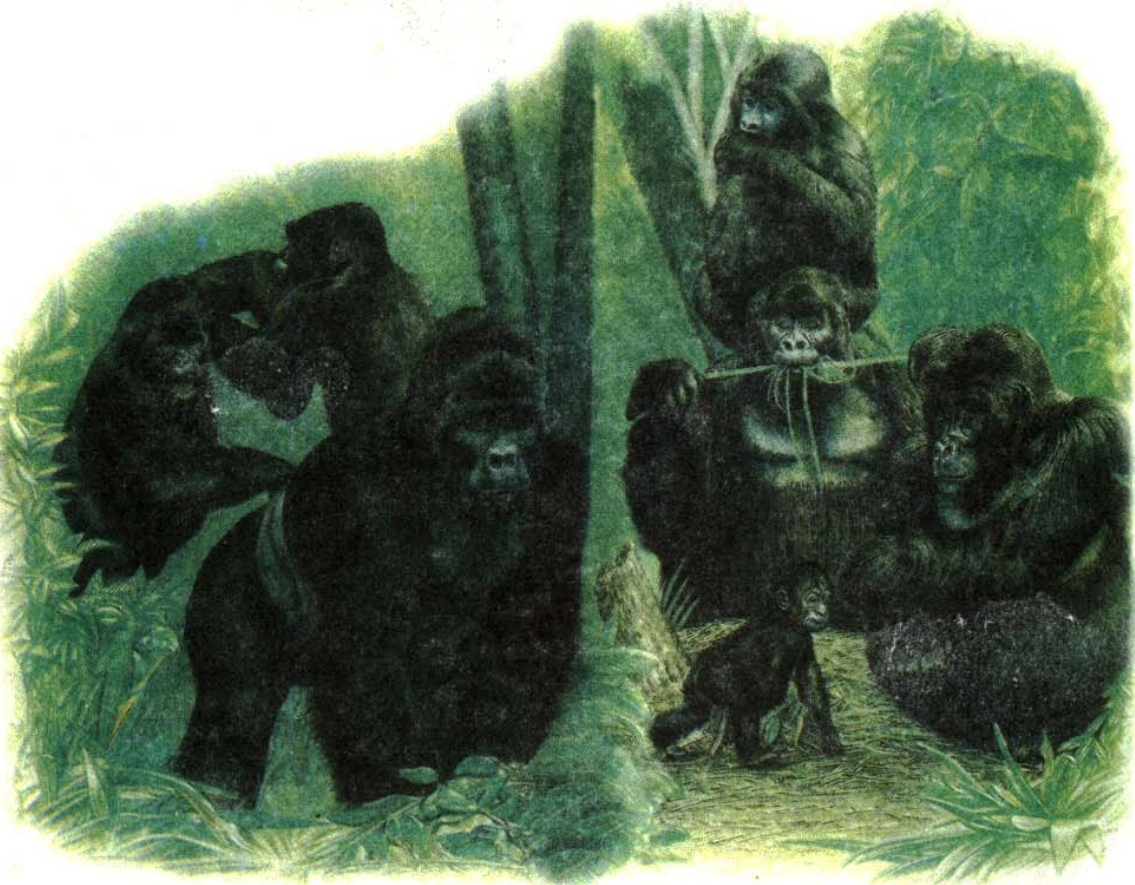
चिम्पान्जीहरू हेर्दा बाँदर जस्तै देखिन्छन् तर यिनीहरूको पुच्छर हुँदैन । यिनीहरू बाँदरजस्तै रूखरूख चहाउँछन् । यिनीहरू हातखुट्टा मान्छेकै जस्ता हुन्छन् । चिम्पान्जी मान्छेपछिको बुद्धिमान् प्राणी हो । तालिम दिएमा यसले मान्छेले गर्ने काम पनि गर्न सक्छ । तर मान्छेले गरेका सबै काम गर्न भने सक्दैन ।

चिम्पान्जीहरू अफ्रिकाको जङ्गलमा बढी पाइन्छन् । यिनले फलफूल, सागपात र किरा-फट्याङ्ग्रा खान्छन् । चिम्पान्जीले लट्ठी, ढुङ्गा आदि प्रयोग गरेर बाँदर, मृग र सुँगुरजस्ता जनावरको सिकार पनि गर्छन् । यिनीहरू समूहमा बस्छन् ।

▲ बयस्क चिम्पान्जीले एउटा लामो लट्ठी लिएर धमिराको गुँड खोतलेर आहार निकाल्छ, जुन उनीहरूका बच्चाले राम्ररी हेरेर सिक्छन् । चिम्पान्जीहरू मानवको नक्कल गर्न सक्ने सबभन्दा बुद्धिमान् प्राणी हुन् ।

चिम्पान्जीहरू रूखमा वा भुइँमा स्याउला ओछ्याएर र स्याउला नै ओडेर सुत्छन् । यिनीहरू छुट्टाछुट्टै ओछ्याएर बनाएर सुत्छन् । बच्चा चिम्पान्जी भने आमासँगै सुत्छ । चिम्पान्जीहरू पुरानो स्याउलामा सुत्दैनन् । यिनीहरू हरेक रात नयाँ स्याउलाको ओछ्याएर बनाउँछन् ।

जलगैडा (Hippopotamus)

जलगैडाहरू अफ्रिका महादेशमा पाइन्छन् ।
यी गैडाजस्तै देखिने जङ्गली प्राणी हुन् ।
जलगैडाहरू जमिनमा बस्ने प्राणी हुन् तर
यसले धेरै समय पानीमा आहाल बसेर
बिताउने हुनाले यिनलाई जलगैडा
भनिएको हो ।

जलगैडाहरू साह्रै मोटा हुन्छन् । यिनीहरूको
तौल ३,२०० कि. ग्रा. सम्म हुन्छ ।
यिनीहरूको लम्बाइ ४५० से. मि. सम्म
हुन्छ । यिनीहरूका खुट्टा छोट्टा हुन्छन् ।
यिनीहरूको पुच्छर पनि छोट्टो हुन्छ ।
पुच्छरको टुप्पोमा गाँठो हुन्छ । यिनीहरूको
शरीरमा रौं कम हुन्छन् । खुट्टामा छोट्टा
औंलाहरू पनि हुन्छन् ।

जलगैडाले एकपटकमा एउटा मात्र बच्चा
जन्माउँछन् । कुनैकुनै जलगैडाले कुनैकुनै
बेतमा दुइओटा बच्चा पनि जन्माउँछन् ।
नयाँ जन्मेको बच्चाको तौल लगभग ५०
कि. ग्रा. र लम्बाइ १२७ से. मि. सम्म
हुन्छ ।

▲
नदीमा रहने ठूलो जलगैडाको बाक्लो खैरो
छाला हुन्छ । यसले अधिकांश समय
छिपछिपे पानीमा आहाल बसेर बिताउँछ ।

सानो पिग्मी जलगैडा (Pigmy hippo) को
तेलीय र कालो छाला हुन्छ । यसले अन्य
जलगैडाको तुलनामा थोरैमात्र समय
पानीमा बिताउँछ ।

▲
जलगैडाको टाउको ठूलो हुन्छ । यसले
आफ्नो मुखलाई एकदम चौडा खोल्न
सक्छ । यसको मुखमा ५० से. मि. सम्म
लामा घुम्रिएका दाँत हुन्छन् । यिनीहरूले
एकअर्को जुध्ने बेला मुख खोलेर दाँतले
टोकाटोक गर्छन् जुन दृश्य अत्यन्त
भयानक देखिन्छ ।

जिराफ (Giraffe)

जिराफले खाना खानका लागि आफ्नो जिब्रो बाहिर पठाएर तन्काउन सक्छ । यसको जिब्रो ५४ से. मि.सम्म लामो हुन्छ । जिराफले रूखका हाँगालाई तानेर मुखमा हाल्न आफ्नो जिब्रोको प्रयोग गर्छ ।

यिनीहरूले एकैपट्टिका खुट्टा सँगसँगै चलाउँछन् । पोथी जिराफले आफ्ना कडा खुट्टाले लात्ती हानेर अन्य मांसाहारीबाट आफ्ना बच्चालाई बचाउँछ ।

जिराफ ३ मि. उचाइ र ७५० कि. ग्रा. सम्म तौल भएका हुन्छन् । पोथी जिराफले गर्भिणी भएको ४२० दिनदेखि ४८६ दिनको बीचमा बच्चा जन्माउँछे ।

जिराफाका अत्यन्त अग्ला खुट्टा भएकाले पानी पिउने बेला यसले आफ्नो अधिल्ला खुट्टालाई दायबायाँ फैलाएर मात्र मुखले पानी पिउन सक्छ । यही अप्ठ्यारो अवस्थामा रहेको बेला नै सिंहहरूले यसलाई आक्रमण गरेर मार्न सक्छन् । जिराफहरू सीधा उभिएको बेलामा भने उफ्रेर आफ्ना खुट्टाले हान्दै शत्रुको प्रतिकार गर्न सक्छन् ।

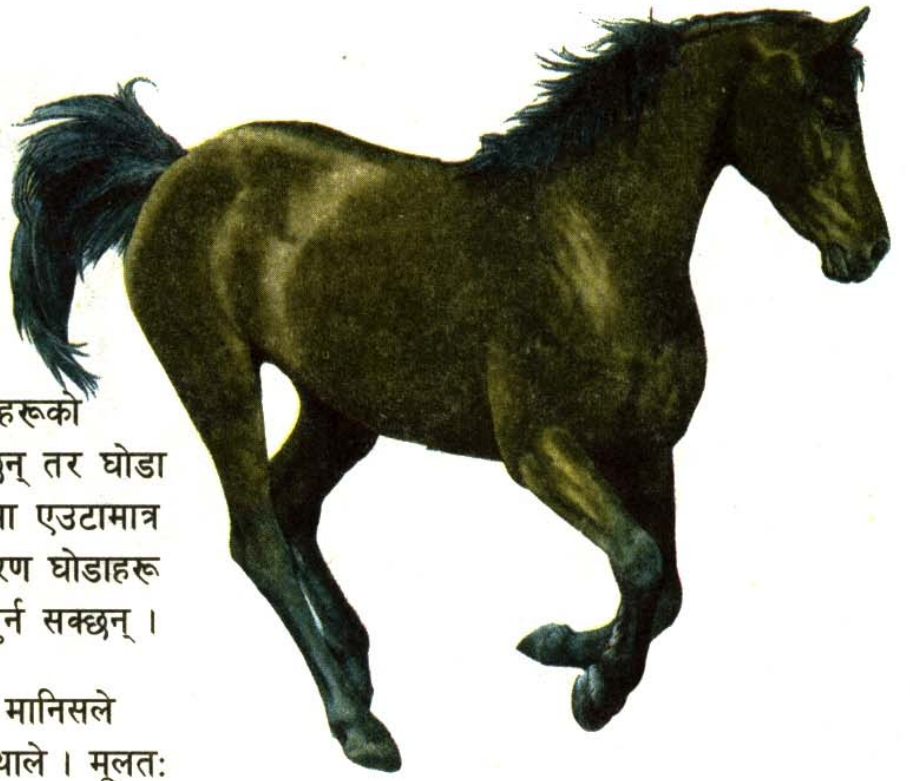
जिराफ अफ्रिका महादेशका पाइने जङ्गली जनावर हो । जिराफ खुर हुने स्तनधारी प्राणी समूहमा पर्छ । यसको घाँटी लामो हुन्छ । यसका शरीरमा बुट्टैबुट्टा हुन्छन् । जिराफका गर्धनका माथिल्लो भागमा घोडाको जस्तै च्याल हुन्छ । लामो घाँटी भएकाले जिराफलाई चर्न गाह्रो हुन्छ । त्यसैले जिराफले घाँटी ठाडो गरेर रूखका पात तानेर खान मन पराउँछ ।

जिराफहरू टाढाटाढासम्म समूह बदल्दै भौंतारी रहन्छन् । यिनीहरूको अत्यन्त तीक्ष्ण दृश्य शक्ति हुन्छ जसको कारण यिनीहरू टाढाटाढासम्म पनि सजिलै देख्न सक्छन् । यिनीहरू प्रतिघण्टा ५० कि. मि. सम्मको वेगमा दौडन सक्छन् । दौड्दा

घोडा (Horse)

घोडा, जेब्रा, गधा, खच्चड, टट्टु आदि जन्तुहरू घोडा वंशअन्तर्गत पर्छन् । घाँसपात खाएर बाँच्ने धेरैजसो स्तनधारीहरूको एक खुट्टामा दुईओटा खुर हुन्छन् तर घोडा वंशका जन्तुहरूको एक खुट्टामा एउटामात्र खुर हुन्छ । एउटामात्र खुरको कारण घोडाहरू तेज गतिमा लामो दुरीसम्म दगुर्न सक्छन् ।

करिब ६,००० वर्षअगाडिदेखि मानिसले यातायातका लागि घोडा पाल्न थाले । मूलतः घोडाहरू घरपालुवा जन्तु हुन् । यिनका एउटा मात्र प्रजाति अहिले जङ्गली घोडाका रूपमा बाँच्न सफल रहेको छ । प्रिजिबल्सकी घोडा (Prezewalski horse) भनेर चिनिने यी घोडाहरू मङ्गोलियाको ग्रामीण क्षेत्रहरूमा पाइन्छन् ।

संसारभरि घोडाहरूलाई यातायातको साधन तथा मालसामान ओसारपसार गर्नका लागि विशेष रूपले पाल्ने गरिन्छ । यिनीहरूको दगुर्ने विशेष क्षमता भएका कारण संसारभरि घोडा-दौड प्रतियोगिताहरू आयोजना गर्ने गरिन्छ ।

संसारमा घोडाका २०० भन्दा बढी प्रजातिहरू पाइन्छन् । यीमध्ये अरबी

घोडाहरू दौडका लागि बढी तगडा मानिन्छन् । मारगन घोडाहरू सामान दुवानीका लागि राम्रो मानिन्छन् । सुन्दरताका लागि सेडल, उचाइका लागि पर्केरान र सवारीका लागि पालमिनो घोडा विश्वप्रसिद्ध छन् ।

घोडाले एक बेतमा एउटामात्र सन्तान जन्माउँछ । घोडाको बच्चालाई बछेडा वा बछेडी भनिन्छ । घोडा राख्ने ठाउँलाई तबेला भनिन्छ । यसको हेरचाह गर्नेलाई सइस भनिन्छ । घोडा र गधाको मेलबाट खच्चडको जन्म हुन्छ । यसलाई घोडगधा पनि भनिन्छ ।

साधारण जेब्राहरूको शरीरमा काला र सेता धर्काहरू हुन्छन् । यिनीहरू अफ्रिकामा पाइन्छन् ।

गधाहरू घोडाभन्दा साना हुन्छन् । यिनीहरूको प्रायः खरानी रडका लामा कानहरू हुन्छन् ।

सन् १८७० मा मङ्गोलियामा पाइएका प्रिजिबल्सकी घोडाहरू जङ्गली प्रजातिका एकमात्र घोडा हुन् ।

बिरालो (Cat)

सिंह, बाघ, चितुवाजस्ता ठूला जनावरहरू तथा घरमा पालिने बिराला र जङ्गलमा पाइने बिराला सबै बिरालो वंशअर्न्तगत पर्छन् ।

संसारभरि लगभग ३७ प्रजातिका बिरालाहरू पाइन्छन् । बिरालो वंशका जीवहरूलाई उनीहरूको शरीरको आकारको आधारमा दुई मुख्य भागमा विभाजित गर्न सकिन्छ । पहिलो वर्गमा बाघ, सिंह, चितुवा, धाँसेचितुवा,

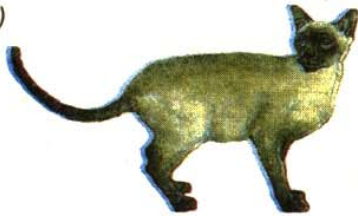
▶ लामा रौं भएका पर्सियन (Persian) बिरालाका रौंलाई चिल्लो पार्नका लागि दैनिक रूपमा कोर्ने गरिन्छ ।

▶ बेलायतमा पाइने छोटो रौं भएका म्याङ्क्स (Manx) बिरालाहरूका पुच्छर हुदैन ।

▶ सियामिज (Siamese) बिरालाहरू राम्रो नस्लका कारण लोकप्रिय छन् ।

▶ रौं नभएका स्फिङ्क्स (Sphynx) बिरालाहरूको नस्ल सन् १९६० मा रौं नभएका बिरालोको बच्चाबाट विकास गरिएको थियो ।

हिउँचितुवा आदि गरी छोटो ठूला जन्तुहरू पर्छन् । दोस्रो वर्गमा विभिन्न प्रजातिका घरपालुवा बिरालाहरू र जङ्गलमा पाइने वनबिरालो, चरीबाघ, सुनौलो बिरालो, छिरबिरे बिरालो, पाहन बिरालो आदि पर्छन् ।

इ. पू. २००० तिर मिश्रवासीहरूले घरपालुवा जनावरका रूपमा बिरालालाई पाल्न सुरु गरेको अनुमान छ । आजभोलि बिरालाका धेरै प्रजातिहरूको विकास भइसकेको छ । लामा रौं भएका पर्सियन (Persians) र अङ्गोरा (Angoras) तथा छोटो रौं भएका म्याङ्क्स (Manx) र सियामिज (Siamese) मुख्य हुन् ।

बिरालो वंशका जन्तुहरू मांसाहारी हुन् । यिनीहरू अत्यन्त फुर्तिला हुन्छन् । यिनीहरूको गजबको श्रवण शक्ति हुन्छ । यिनीहरूको पञ्जामा रहेका नङ्गाहरू अत्यन्त तीखा र बलिया हुन्छन् ।

बिरालो वंशका प्राणीहरूको जिब्रो अत्यन्त खस्रो र काँडेदार हुन्छ । यसले यिनीहरूलाई हड्डीबाट मासु छुटाएर खानमा मदत पुर्याउँछ । यी वंशका जन्तुहरूको आँखामा

रहेको पुतली प्रकाशअनुसार घट्नेबढ्ने गर्छ । त्यसैले यिनीहरू अँध्यारोमा पनि देख्न सक्छन् । यिनीहरूलाई राति अँध्यारोमा हिँड्डुल गर्न कुनै समस्या हुँदैन ।

अन्य बिरालाका प्रजातिहरूमा सुँघ्ने क्षमता कम भए पनि घरपालुवा बिरालाका सुँघ्ने तथा कुद्ने क्षमता बढी हुन्छ । यिनीहरूको ढाडको हड्डी विशेष लचिलो रहेकाले यिनीहरू लामो दुरीसम्म कुद्न सक्छन् ।

बिरालाले दिनको लगभग एकघण्टा आफ्ना पञ्जा तथा जुँगालाई जिब्रोको मदतले सफा गर्ने गर्छन् । यसले पञ्जामा नड तथा जुँगाहरूलाई सुरक्षित राख्नमा विशेष मदत पुग्ने गर्छ । यिनीहरू दिनको एक चौथाइ समय सुतेर बिताउँछन् तर यिनीहरूको सुत्ने समय अवधि अत्यन्त छोटोछोटो हुन्छन् ।

बिरालाहरू प्रायः राति सिकार गर्ने गर्छन् । यिनीहरू चुपचाप बिस्तारै सिकारको नजिक जान्छन् र एकैचोटि आक्रमण गर्छन् । यिनीहरू सिकार गर्दा उफ्रेर एकैचोटि पञ्जामा रहेका नङ्गाहरूको सहायताले आफ्नो सिकारलाई समात्छन् । यस वंशका जन्तुहरूको हरेक नङको तल एउटा सानो र एउटा ठूलो गद्दी हुन्छ । हरेक नङहरू यही गद्दीहरूको बीचमा लुकेर रहेका हुन्छन् । यसैकारण यिनीहरूको नङको भाँचिने र खिइने डर हुँदैन । पञ्जामा रहेको गद्दीका कारणले नै यिनीहरू विना कुनै आवाज सजिलै आफ्नो सिकारमाथि आक्रमण गर्ने गर्छन् । चितुवाका नङहरू भने पञ्जामा रहेका गद्दीहरूको बीचमा पूर्ण रूपले लुकेका हुँदैनन् ।

बिरालाका अरू प्रजातिहरू जस्तै चितुवाहरू रूख चढ्न सिपालु हुन्छन् । यिनीहरू आफ्ना सिकारलाई रूखमाथि लगेर खान मन पराउँछन् ।

पोथी बिरालोले एक बेतमा आठओटासम्म बच्चा पाउने गर्छ । बिरालाका बच्चालाई ड्याउरा भनिन्छ । भाले बिरालाले भाले ड्याउराहरूलाई घाँटीमा समातेर विभिन्न ठाउँमा सार्दै हुर्काउने गर्छन् । पोथी बिरालाले ड्याउराहरूलाई चरा समात्न र मुसा मार्न पनि सिकाउँछन् ।

बाघका नङ्गाहरू सिकार माथि आक्रमण गर्ने बेला बाहिर निस्कन्छन् ।

मानिसहरू नभएका सुनसान क्षेत्रमा बस्न मन पराउने सानो कदका बब बिरालाहरू (Bobcats) शरीरमा सुन्दर बुट्टाहरू हुन्छन् ।

हात्ती (Elephant)

हात्तीहरू जमिनमा पाइने सबभन्दा ठूलो स्तनधारी प्राणी हुन् । एसिया र अफ्रिकाका धेरै मुलुकमा हात्ती पाइन्छन् । हात्ती जङ्गली जनावर हो तर मान्छेले पनि हात्ती पाल्छन् ।

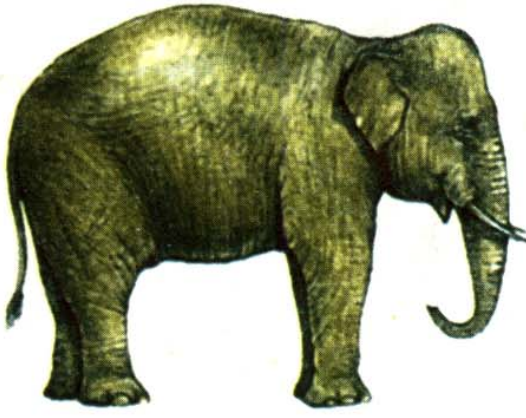
हात्तीको शरीरको अगाडि ठूलो सुँड र पछाडि सानो पुच्छर हुन्छ । यिनीहरूको आँखा सानासाना हुन्छन् । कान ठूलाठूला हुन्छन् । यिनहरूको खम्बा जस्ता चारओटा खुट्टा हुन्छन् । हात्तीका खुट्टामा फाटेका खुर हुन्छन् । उमेर पुगेका हात्तीका थुतुनाबाट लामालामा दाहा निस्केका हुन्छन् ।

हात्तीको तौल ४ टनदेखि ५ टनसम्म हुन्छ । हात्तीले २० महिनापछि बच्चा जन्माउँछ । भर्खर जन्मेका हात्तीको बच्चाको तौल ३५० कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । हात्तीहरू सय वर्षसम्म बाँच्छन् । यिनीहरू पानीमा खेल्न रुचाउँछन् । यिनीहरू सुँडले पानी तानेर फोहोराझैँ फाल्छन् । अघाएका हात्तीले मान्छेले अघाएका धेरै काम गर्न सक्छन् । जङ्गली हात्ती समूहमा बस्छन् । हात्तीले खानेकुरा बाँडेर खाने र आपत् परेको साथीलाई सहयोग पनि गर्छन् । हिलोमा भाँसिएको हात्ती जोडले कराउँछ । यो आवाज सुनेपछि अरू हात्ती आएर भाँसिएको हात्तीलाई हिलोबाट निकाल्छन् ।

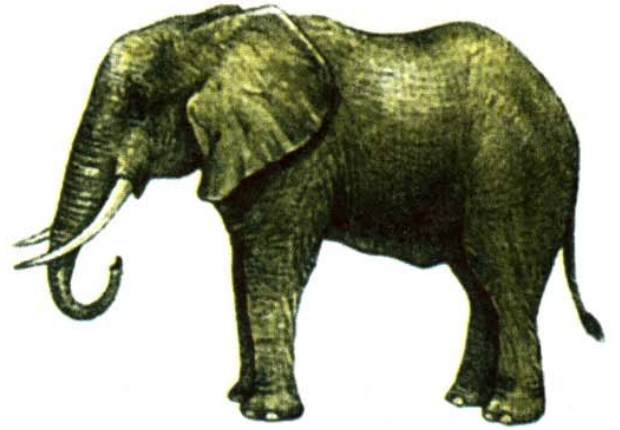
हात्तीहरूको एकदमै बाक्लो छाला, एउटा सुँड र दुईओटा दाहा हुन्छन् । हात्तीका दुईओटा प्रजातिहरू छन् । एउटा अफ्रिकी र अर्को एसियाली हात्ती ।

हात्तीका दाहा लामा र घुमेका हुन्छन् । बाहिर देखिने हात्तीको दाहा त केवल दुई तिहाई भाग मात्र हो । यसको एक तिहाई भाग त भित्रै लुकेको हुन्छ ।

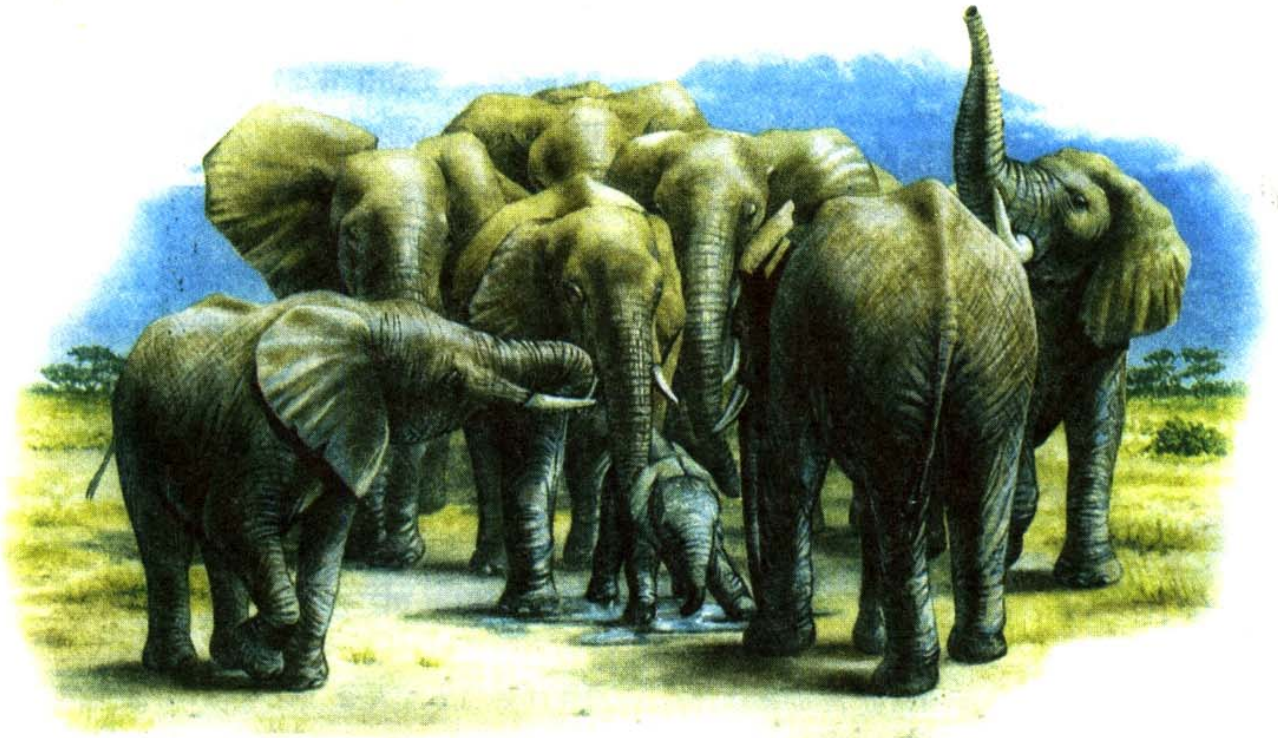

एसियाली हातीहरू साना आकारका, ३ मिटरसम्म चौडा काँध भएका र ५०० कि. ग्रा. (५ टन) सम्म वजनका हुन्छन् ।

अफ्रिकी हातीहरू जमिनमा रहनेमध्ये सबैभन्दा ठूला जनावरहरूमा पर्छन् । यिनीहरूको काँध ४ मि. सम्म चौडा हुन्छ र यिनीहरू ६,००० कि. ग्रा. (६ टन) सम्म तौल भएका हुन्छन् ।

पोथी हातीहरू करिब १० वर्ष उमेरको भएपछि मात्र बच्चा पाउन थाल्छन् । यिनीहरूले २० महिना गर्भ बोक्छन् र एक पटकमा एउटा मात्र बच्चा जन्माउँछन् । बच्चा जन्माउने बेला सबै पोथी हातीहरू यसको वरपर जम्मा हुन्छन् । जबसम्म त्यो बच्चा आफैँ उभिन र राम्ररी हिँड्न सक्दैन, हातीको झुण्ड तबसम्म त्यही ठाउँमा रहन्छ ।

कुकुर (Dog)

कुकुर वंशअन्तर्गत घरपालुवा कुकुरहरू, जङ्गली कुकुरहरू, ब्वाँसा, स्याल आदि पर्छन् । घरपालुवा कुकुरको विकास ब्वाँसोबाट भएको विश्वास छ ।

मानिसहरूले घरपालुवा जनावरका रूपमा सबैभन्दा पहिला कुकुरलाई नै पालेका हुन् । संयुक्त राज्य अमेरिकाको इडाहो भन्ने ठाउँमा १०,५०० वर्ष पुरानो घरपालुवा कुकुरको जीवाशेष पाइएको छ ।

अमेरिकन केनेल क्लबले संसारभरि १३८ प्रकारका घरपालुवा कुकुरहरूको प्रजाति रहेको उल्लेख गरेको छ । ब्रिटिस केनेल क्लबले कुकुरहरू १७० प्रकारका हुने जनाएको छ । घरपालुवा कुकुरहरूलाई उनीहरूको शारीरिक बनोट, आकार तथा उपयोगिताका आधारमा सात वर्गमा विभाजन गरिएको छ । ती हुन् - खेलाडी कुकुर (Sporting dogs), पशुरक्षक कुकुर (Herding dogs), सिकारी कुकुर (Hounds), खेलौना कुकुर (Toy dogs), काम गर्ने कुकुर (Working dogs), साना सिकारी कुकुर (Terriers) र अखेलाडी कुकुर (Non-sporting dogs) ।

◀ चिहुअहा (Chihuahua) कुकुरहरू विश्वमै सबैभन्दा साना कुकुर हुन् । यिनीहरूको काँधसम्मको उचाइ १५ से. मि. मात्र हुन्छ ।

◀ ग्रेहाउन्ड (Greyhound) कुकुरहरू प्रतिघण्टा ५७ कि. मि. दोड्न सक्छन् ।

◀ हस्की (Husky) कुकुरहरू निकै बलिया हुन्छन् । यिनीहरूले आफूभन्दा दोब्बर तौल तान्न सक्छन् । हिमभूमिमा सामान ओसारन प्रयोग गरिने स्लेज तान्ने काममा यिनीहरूको प्रयोग गरिन्छ ।

◀ एरेडेल (Airedale) कुकुरहरू सिकारी जातका हुन् । युरोपतिर ओतको सिकार गर्नका लागि यिनीहरू पालिन्छन् ।

कुकुरहरूको सुँघ्ने, सुन्ने र सम्झ्ने शक्ति धेरै हुन्छ । त्यसैले यिनीहरूलाई विशेष तालिम दिएर विभिन्न कामहरूमा प्रयोग गर्ने गरिन्छ । कुकुरको सहयोग लिई अपराधी, विस्फोटक पदार्थ, अवैध सामान आदि पनि पत्ता लगाउने गरिन्छ ।

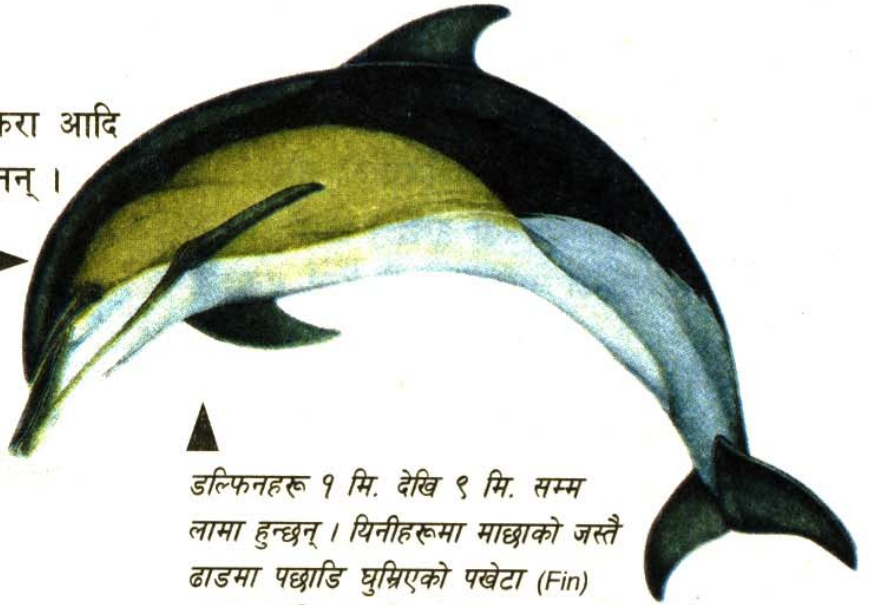
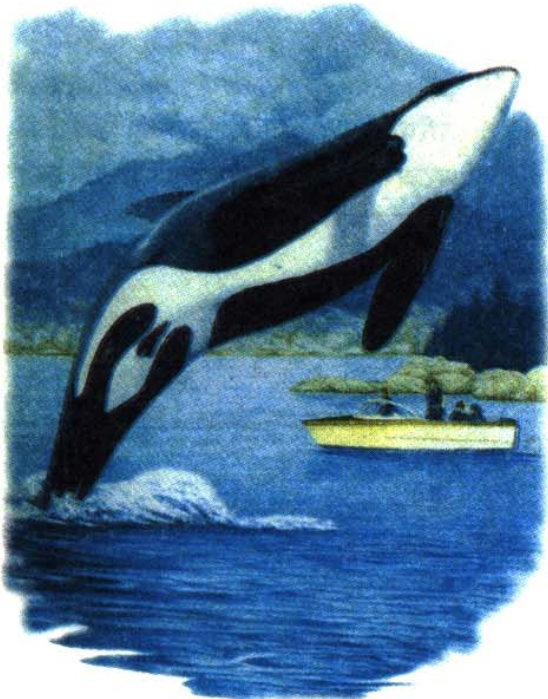
कुकुरहरू १२ वर्षदेखि २० वर्षसम्म बाँच्छन् । पोथी कुकुरले गर्भधारण गरेको सात महिनापछि छाउरा अर्थात् बच्चा जन्माउँछे । यसले एक बेतमा छओटादेखि दसओटासम्म छाउरा जन्माउँछे । यी छाउराहरूले दस दिनपछि आँखा खोल्छन् । सरदरमा जन्मेको छ हप्तासम्म छाउराहरू आमासँग नै बस्छन् ।

डल्फिन (Dolphin)

डल्फिनहरू पानीमा बस्ने स्तनधारी प्राणी हुन् । डल्फिनहरू नेपाल, भारत, चीन र पाकिस्तानमा पाइन्छन् । मानिसहरू डल्फिनलाई माछा समूहकै प्राणी ठान्छन् तर डल्फिन बच्चा जन्माउने स्तनधारी समूहमा पर्छन् । यिनीहरूको थुतुनो चराको चुच्चो जस्तै लामो हुन्छ । डल्फिनहरू पानीभित्र बसिरहन सक्दैनन् । सास फेर्न बेलाबेलामा पानीमाथि आउँछन् । यिनीहरू ३० सेकेन्डदेखि ४५ सेकेन्डसम्म सास फेरेपछि पानी भित्रै जान्छन् ।

डल्फिनहरू माछा, गँगटा, शङ्खेकिरा आदि खान्छन् । मान्छेलाई भने केही गर्दैनन् ।

कमन डल्फिनहरू (Common dolphins) ठूलो समूहमा रहन्छन् । यिनीहरू चञ्चल र तगडा हुन्छन् । यिनीहरू समुद्री जहाजले बनाउने अग्ला छालहरूमा पनि सजिलै चढ्ने र झर्ने गर्छन् । यिनीहरूको शरीरमा पहेंलो फित्ताजस्तो हुन्छ ।

डल्फिनहरू १ मि. देखि ९ मि. सम्म लामा हुन्छन् । यिनीहरूमा माछाको जस्तै ढाडमा पछाडि घुम्रिएको पखेटा (Fin) हुन्छ । कतिपय डल्फिनहरूको चुच्चो परेको थुतुनो हुन्छ । यिनीहरू अधिकांश सफा पानी भएका ठूलो नदीहरूमा पाइन्छन् ।

नेपालका नदीहरूमा पाइने सोंसहरू (Gangetic Dolphins) को शरीर खैरो रडका हुन्छ । यिनीहरू माछाजस्तै देखिन्छन् तर चुच्चो लामो हुन्छ । यिनीहरूको ३२ ओटा दाँत हुन्छन् । यिनीहरू २ मि. देखि ३ मि. सम्म लामा हुन्छन् । यिनीहरू २० वर्षसम्म बाँच्छन् ।

ह्वेल (Whale)

▲ ह्वेलका दुईओटा प्रजातिहरू पाइन्छन् - एकथरी बलेन ह्वेल (Baleen whale) र अर्को दाँते ह्वेल (Toothed whale) ।

ह्वेलहरू संसारका सबभन्दा ठूलो प्राणी हुन् । यिनीहरू बच्चा जन्माउने स्तनधारी प्राणी हुन् । ह्वेल समुद्रमा बस्छन् । यिनका विभिन्न जाति हुन्छन् । निलो ह्वेल (Blue whale) अरुभन्दा ठूलो हुन्छ । यसको तौल १५० टन हुन्छ । यसको जिब्रोको तौल हात्तीको तौलभन्दा बढी हुन्छ । निलो ह्वेलको रगतको नलीमा मान्छे छिर्न सक्छ ।

ह्वेलका टाउकोमा सास फेर्नका लागि दुईओटा ठूलाठूला प्वाल हुन्छन् । यी प्वाललाई ब्लोहोल भनिन्छ । ह्वेलले सास फेर्न ब्लोहोल पानीको सतहमा निकाल्छ । यसले फोक्सोको हावा बाहिर निकाल्दा ब्लोहोलबाट डरलाग्दा पानीका फोहोरा छुट्छन् । यसले वरिपरिको हावामा तुवालै लाग्छ ।

वैज्ञानिकहरू ह्वेललाई चिम्पान्जीभन्दा पनि बढी बुद्धि भएको प्राणी मान्छन् । निलो ह्वेलको गिदीको तौल मान्छेको गिदीको तौलभन्दा पाँच गुणा बढी हुन्छ । ह्वेलले सालनालसहितको बच्चा जन्माउँछ । आमा र धाई ह्वेलहरूले बच्चालाई सास फेराउन पानीको सतहमा ल्याउँछन् । ह्वेलले माछा, किरा र लेउ खान्छ ।

▲ ब्ल्याक राइट ह्वेलहरू (Black right whales) राइट ह्वेल परिवारमा पर्छन्, जसका तीनओटा प्रजातिहरू छन् । यिनीहरू १८ मि. सम्म लामा हुन्छन् । हाल यिनीहरूको सङ्ख्या निकै घटिसकेको छ ।

▲ फिन ह्वेलहरू (Fin whales) रोरक्वेल (Rorqual) र हम्पब्याक (Humpback) परिवारमा पर्छन् । यिनीहरूको पाटा परेको घाँटी हुन्छ । यिनीहरू २० मि. सम्म लामा हुन्छन् ।

▲ बोहेड ह्वेल (Bowhead whales) १८ मि. सम्म लामा हुन्छन् । यिनीहरूको बहाना (Baleen plates) ३ मि. सम्म लामा हुन्छन् । यिनीहरू राइट ह्वेल परिवारमा पर्छन् ।

नेपालमा पाइने केही दुर्लभ जनावरहरू

सालक (Pangolin)

सालकहरूको शरीरका उपल्लो भाग खपटाहरूले ढाकिएको हुन्छ । शरीरको तल्लो भाग रौले ढाकिएको हुन्छ । यिनीहरू हल्का खेरौ रडका हुन्छन् ।

सालकहरू ०.७ मि. देखि १.५ मि. सम्म लामा हुन्छन् । यिनको तौल ४८ कि. ग्रा. देखि ७० कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू झन्डै चार वर्षसम्म बाँच्छन् ।

सालकहरू दुलोभिन्न बस्छन् । कमिला तथा धमिराहरू यिनीहरूको मुख्य आहार हुन् ।

सालकहरू २०० मि. देखि १,००० मि. सम्मको उचाइमा पाइन्छन् । यिनीहरू नेपालको मध्यपहाडी क्षेत्र, मकालु-वरुण, चितवन र काठमाडौँ उपत्यकामा पाइन्छन् । यसबाहेक हिमालयको दक्षिणी भाग, भारत र श्रीलङ्कामा पनि पाइन्छन् ।

नेपालमा दुई प्रकारका सालक पाइन्छन् - इन्डियन सालक (Indian Pangolin) र चाइनिज सालक (Chinese Pangolin) । चाइनिज सालकहरू आकारमा केही साना हुन्छन् ।

आसामी बाँदर (Assamese Monkey)

आसामी बाँदरहरू हल्का रातो रडका हुन्छन् तर अरू ढेंडु बाँदरको जस्तो यिनीहरूको पछाडिको भाग रातो हुँदैन । साधारणतया यिनीहरू जङ्गली फलफूल र किराफट्याङ्ग्रा खाने गर्छन् ।

आसामी बाँदरहरू ०.३ मि. देखि १.६ मि. सम्म लामा हुन्छन् । यिनीहरूको तौल १२ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू झन्डै १२ वर्षदेखि १५ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

आसामी बाँदरहरू तराईको ७०० मि. देखि मध्यपहाडी भेगको २,००० मि. सम्मका उचाइमा पाइन्छन् । यिनीहरू विशेषगरी कञ्चनजङ्घा, अन्नपूर्ण, मकालु, वरुण र लामटाङ राष्ट्रिय निकुञ्जलगायत अछाम, डडेलधुराजस्ता उच्च पहाडी क्षेत्रमा पनि पाइन्छन् ।

भारतको आसाम र नागाल्यान्ड तथा म्यानमार तथा बङ्गलादेशमा पनि आसामी बाँदरहरू पाइन्छन् ।

लङ्गुर (Langur)

लङ्गुरहरूको अनुहार कालो र शरीरका अरु भाग सेता हुन्छन् । यिनीहरूको पुच्छर लामो हुन्छ र हातहरू पनि लामा हुन्छन् । यिनलाई ढेंडु पनि भनिन्छ ।

लङ्गुर बाँदरको लम्बाइ ०.७५ मि. देखि १ मि. सम्म हुन्छ । भाले जातका लङ्गुरहरूको तौल ९ कि. ग्रा. देखि २१ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ भने पोथी लङ्गुरहरूको तौल ६ कि. ग्रा. देखि १८ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ ।

यिनीहरू मूलतः फलफूल र बिरुवाका कलिला भाग खाने गर्छन् ।

यस प्रजातिका बाँदरहरू नेपालमा तराइदेखि उच्च पहाडमा ३,७७० मि. उचाइसम्मका जङ्गली क्षेत्रहरूमा पाइन्छन् । नेपालबाहिर चीन, भारत, श्रीलङ्का र पाकिस्तानमा पनि लङ्गुर बाँदरहरू पाइन्छन् ।

लङ्गुरको छालाबाट विभिन्न सामानहरू बनाइन्छन् । जङ्गलको विनाशसँगै यिनीहरूको सङ्ख्यामा कमी आएको छ ।

ब्वाँसो (Grey Wolf)

ब्वाँसा प्रायः जङ्गलमा बस्छन् तर कहिलेकाहीं खुला ठाउँ, नाङ्गा डाँडा तथा घर छेउछाउका गुफा, दुलो, झाडी आदिमा पनि भेटिन्छन् । नेपालमा यसका दुई जातिहरू - खैरो ब्वाँसो र रातो ब्वाँसो पाइन्छन् ।

ब्वाँसाका लामो पुच्छर, ठूलो टाउको र मजबुत दाँत हुन्छन् । ब्वाँसा ०.७ मि. देखि ०.८ मि. सम्म अगला हुन्छन् । यिनीहरूको लम्बाइ १ मि. सम्म हुन्छ र पुच्छर ०.४ मि. सम्म लामो हुन्छ । ब्वाँसोको तौल १८ कि. ग्रा. देखि ८० कि. ग्रा. सम्म हुन्छ ।

ब्वाँसा स-साना स्तनधारी, मुसा र चरा खाएर बाँच्छन् । ब्वाँसा नेपालमा मकालु-वरुण, सगरमाथा, शे-फोक्सुण्डो आदि ठाउँमा पाइन्छन् । एसिया, युरोप र अमेरिकाका धेरै ठाउँमा पनि ब्वाँसाहरू पाइन्छन् ।

यिनीहरूको हड्डी विभिन्न प्रकारका औषधी बनाउनमा प्रयोग हुन्छ । भुत्ला तथा छालाका लागि यिनीहरूको अवैध सिकार हुने गर्छ । यसो गर्नु अपराध हो ।

काठेभालु (Sloth Bear)

काठेभालुहरू कालो रडका हुन्छन् । यिनीहरूको शरीर लामा-खस्रा भुत्लाले ढाकिएका हुन्छन् । यिनीहरूका छातीमा अङ्ग्रेजी अक्षर 'भी' आकारको सेतो चिह्न हुन्छ । यिनीहरूका लामो चिउँडो, साना आँखा र कानको टुप्पामा झुप्पा राँ हुन्छन् ।

काठेभालुहरू ०.८५ मि. सम्म अग्ला हुन्छन् । यिनीहरूको लम्बाइ १.५ मि. सम्म हुन्छ । यिनीहरूको तौल ५५ कि. ग्रा. देखि १४५ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ ।

काठेभालुहरू प्रायः फलफूल र बिरुवाका कलिला भाग खाने गर्छन् । यिनीहरू माहुरीको महसहितको चाका पनि खाने गर्छन् ।

नेपालमा काठेभालुहरू तल्लो चुरियाको पहाडी भेग, सालको जङ्गल तथा घाँसे मैदानमा पाइन्छन् । पर्सा वन्यजन्तु आरक्ष र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा पनि काठेभालुहरू पाइन्छन् ।

काठेभालुहरू बढी हिँड्ने र कडा परिश्रम गर्ने खालका हुन्छन् । यिनीहरू राति बढी सक्रिय हुने गर्छन् ।

काठे भालुको पित्तबाट दम, बाथ जस्ता रोग निको हुने विश्वास भएकाले यसको अवैध सिकार गर्ने गरिन्छ । यसो गर्नु राम्रो होइन ।

हिमाली कालो भालु (Himalayan Black Bear)

हिमाली काला भालुहरू चिल्ला काला रडका हुन्छन् । यिनीहरूको छातीमा अङ्ग्रेजी अक्षर 'भी' आकारको सेतो वा पहेँलो चिह्न हुन्छ । यिनीहरूको लम्बाइ १.७० मि. र तौल १७५ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू पहाडका भिरालो जङ्गलमा बस्न मन पराउँछन् ।

नेपालको रारा, शे-फोक्सुण्डो, अन्नपूर्ण, लामटाङ आदि उच्च हिमाली भेगमा हिमाली कालो भालुहरू पाइन्छन् ।

यसको पित्तका लागि हिमाली कालो भालुको चोरी सिकार हुने गरेको पाइन्छ । यसो गर्नु राम्रो होइन ।

हिमाली रातो भालु (Brown Bear)

हिमाली राता भालुहरू खैरो-रातो रडका हुन्छन् । यिनीहरूको शरीर गठिला र बाक्ला भुत्लाले ढाकिएको हुन्छन् । यिनीहरूको लम्बाइ १.७ मि. र तौल १८० कि. ग्रा. देखि २०० कि. ग्रा. सम्म हुन्छ ।

राता भालुहरू नेपालमा अन्नपूर्ण, सगरमाथा, मनास्लुलगायतका वृक्षरेखाभन्दा पनि माथि पाइन्छन् । यिनीहरू ९० वर्षदेखि १०० वर्षसम्म बाँच्छन् ।

परम्परागत औषधीका लागि प्रयोग हुने पित्तको कारण हिमाली रातो भालुको चोरी सिकार हुने गरेको छ । यसो गर्नु राम्रो होइन ।

हाब्रे (Red Panda)

हाब्रेहरूको अनुहार र शरीरको तल्लो भाग सेतो र बाँकी भाग रातो रङको हुन्छ । यिनीहरूको गोलो टाउको, ठूला चुच्चा कान, छोटो खुट्टा र भुवादार पुच्छर हुन्छन् ।

हाब्रेहरूको उचाइ ०.४ मि. हुन्छ । यिनीहरूको जिउको लम्बाइ ०.७० मि. हुन्छ र पुच्छर ०.४० मि. लामो हुन्छ । यिनीहरू तौल ३ कि. ग्रा. देखि ४ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ ।

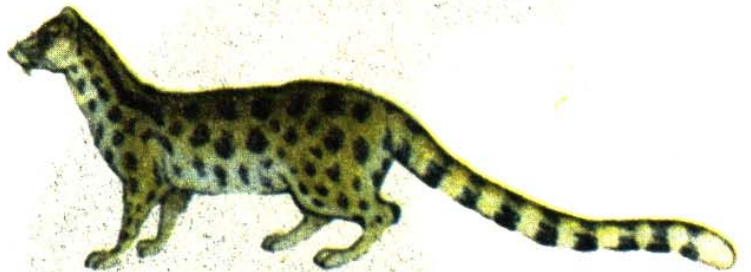
नेपालको १,५२५ मि. भन्दा बढी उचाइमा, जस्तै : लामटाङ, सगरमाथा, कञ्चनजङ्घा र मकालुजस्ता संरक्षित क्षेत्रमा हाब्रेहरू पाइन्छन् । हाल लामटाङ क्षेत्रमा ४० ओटा जतिमात्र हाब्रे बाँकी रहेको अनुमान गरिएको छ ।

नेपालबाहिर भारतको सिक्किम, म्यानमार र चीनको दक्षिणी भागमा पनि हाब्रेहरू पाइन्छन् ।

यिनीहरू बाँसका टुसा खान मन पराउँछन् । यसबाहेक च्याउ, भोजपत्र आदि पनि यिनीहरूका आहार हुन् ।

एक वर्षमा एउटी पोथी हाब्रेले साधारणतया एउटा मात्र बच्चाको जन्म दिन्छे । हाब्रेको बच्चाको विकास धेरै ढिलो गतिमा हुने र बच्चा बच्न सक्ने सम्भावना थोरै हुने भएकाले नै यिनीहरूको सङ्ख्या कम हुँदै गएको हो ।

नीरबिरालो (Spotted Linsang)

नीरबिरालाका सुन्तला रङको शरीरमा काला थोप्लाहरू हुन्छन् । पुच्छरमा आठ-दसओटा काला घेराहरू हुन्छन् । यिनीहरूको शरीर लाम्चो हुन्छ । चिउँडो तथा खुट्टाहरू छोटो हुन्छन् । यिनलाई 'टाइगर सिभेट' पनि भनिन्छ ।

नीरबिरालाको उचाइ ०.२ मि. र लम्बाइ ०.३७ मि. हुन्छ । यिनीहरूको तौल ०.६ कि. ग्रा. देखि ०.८ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू सात वर्षदेखि आठ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

नीरबिराला करिब १५० मि. देखि ३,६५० मि. सम्मको उचाइमा पाइन्छन् । यिनीहरू नेपालको पूर्वी तराई तथा तल्ला पहाडी भागहरूमा पाइन्छन् । चीन, भारत र म्यानमारमा पनि नीरबिरालाहरू पाइन्छन् ।

नीरबिरालाका अति सुन्दर रौंका कारण यिनीहरूको चोरीसिकारी हुने गरेको छ । यिनीहरूको छालाबाट विभिन्न वस्तु तथा पोसाकहरू बनाइने गरेको पाइएको छ । यसो गर्नु राम्रो होइन ।

औत (Common Otter)

औतहरू लाम्चो शरीर भएका र खैरो रङका हुन्छन् । यिनीहरूको झिल्लीयुक्त पञ्जा र चुच्चो परेको पुच्छर हुन्छ । यिनीहरूको उचाइ ०.३५ मि. देखि ०.४० मि. सम्म हुन्छ र लम्बाइ ०.७५ मि. हुन्छ । यिनीहरूको तौल १० कि. ग्रा. सम्म हुन्छ ।

औतहरू प्रायः रातको समयमा देखापर्ने गर्छन् । जाडोमा तराईतिर झर्नु र गर्मीमा पहाडी खोलातिर लाग्नु यिनीहरूको विशेषता हो ।

औत एसिया, अफ्रिका, युरोपका विभिन्न भागमा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरू उच्च हिमाली क्षेत्रहरूका हिमनदीको सेरोफेरो पाइन्छन् ।

औतहरू ताल, खोला, पोखरी आदि ठाउँमा पाइने माछा तथा अन्य जलचर खाएर बाँच्छन् ।

औतको छाला मासु, कलेजो, हड्डी, पित्त, खुट्टा, छाला र भुवाका लागि अवैध सिकार गरिने तथा यिनीहरूको अङ्गहरूको अवैध व्यापार हुने गरेको पाइएको छ । यसलाई सबैले रोक्ने प्रयास गर्नुपर्छ ।

चरीबाघ (Leopard Cat)

चरीबाघहरू घर बिरालो जत्रै हुन्छन् । यिनीहरूको शारीरिक बनोट हेर्दा सानो चितुवा जस्ता तर खुट्टा लामा देखिन्छन् । यिनीहरूको हल्का पहेंलोमा काला थोप्लाहरू भएको शरीर हुन्छ । पेट र छाती भने सेतो रङको हुन्छ ।

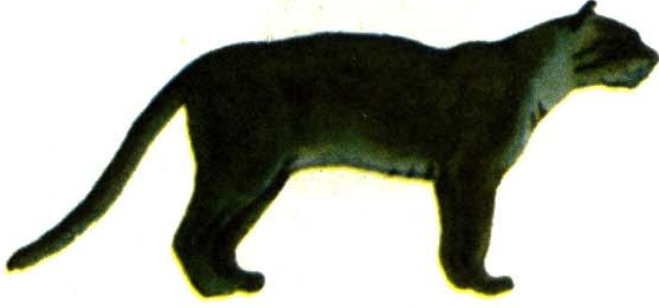
चरीबाघहरूको उचाइ ०.३५ मि. र पुच्छरबाहेक यिनीहरूको लम्बाइ ०.६० मि. हुन्छ । यिनीहरूको पुच्छरको मात्र लम्बाइ झन्डै ०.३५ मि. हुन्छ । यिनीहरू ३ कि. ग्रा. देखि ४ कि. ग्रा. तौलका हुन्छन् ।

यिनीहरू साना स्तनधारी र चराहरू खाएर बाँच्छन् । यिनीहरू लगभग १३ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

चरीबाघहरू दक्षिणपूर्वी एसियाका चीन, कोरिया, भारत, बङ्गलादेश र जापानमा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरू मध्यपहाडी र तराई क्षेत्र तथ खप्तड, शुक्लाफाँटा, लामटाड, मकालु, चितवन आदि ठाउँमा पाइन्छन् ।

अन्य बाघहरूको जस्तै चरीबाघको पनि छाला र हड्डीका लागि चोरी सिकार गर्छन् । यसो गर्नु राम्रो होइन ।

सुनौलो बिरालो (Golden Cat)

सुनौला बिरालाहरू साना बिराला प्रजातिमध्ये ठूलो बिरालो हुन् । यिनीहरू घरबिरालाभन्दा अलि ठूला जङ्गली बिराला हुन् । दक्षिणपूर्वी नेपालमा यिनीहरू १,००० मि. देखि ३,००० मि. सम्मको उचाइमा पाइन्छन् ।

सुनौला बिरालोहरू सुनौलो खैरो, चम्किलो रातो वा खैरो रङका हुन्छन् । कालो रङका पनि पाइन्छन् ।

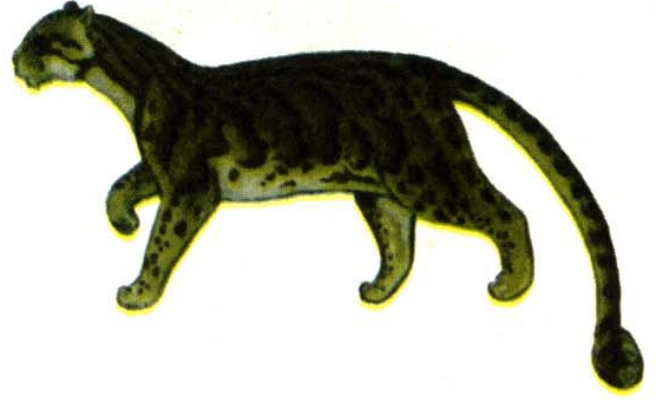
यिनीहरूको पुच्छरसमेतको लम्बाइ १.२० मि. हुन्छ । पुच्छरमात्र ०.४५ मि. लामो हुन्छ । यिनीहरू ७ कि. ग्रा. देखि १५ कि. ग्रा. तौल सम्मका हुन्छन् ।

सुनौला बिरालाहरू नेपालबाहेक चीन, भारत, म्यानमारमा पाइन्छन् ।

यिनीहरूको छालाबाट ब्याग, ज्याकेट बनाइन्छ भने हड्डीलाई औषधी बनाउन प्रयोग गरिन्छ ।

चोरीसिकार र वासस्थान विनासले गर्दा यिनीहरूको सङ्ख्या घट्दै गइरहेको छ । यसलाई बचाउन आवश्यक छ ।

छिरबिरे बिरालो (Marbled Cat)

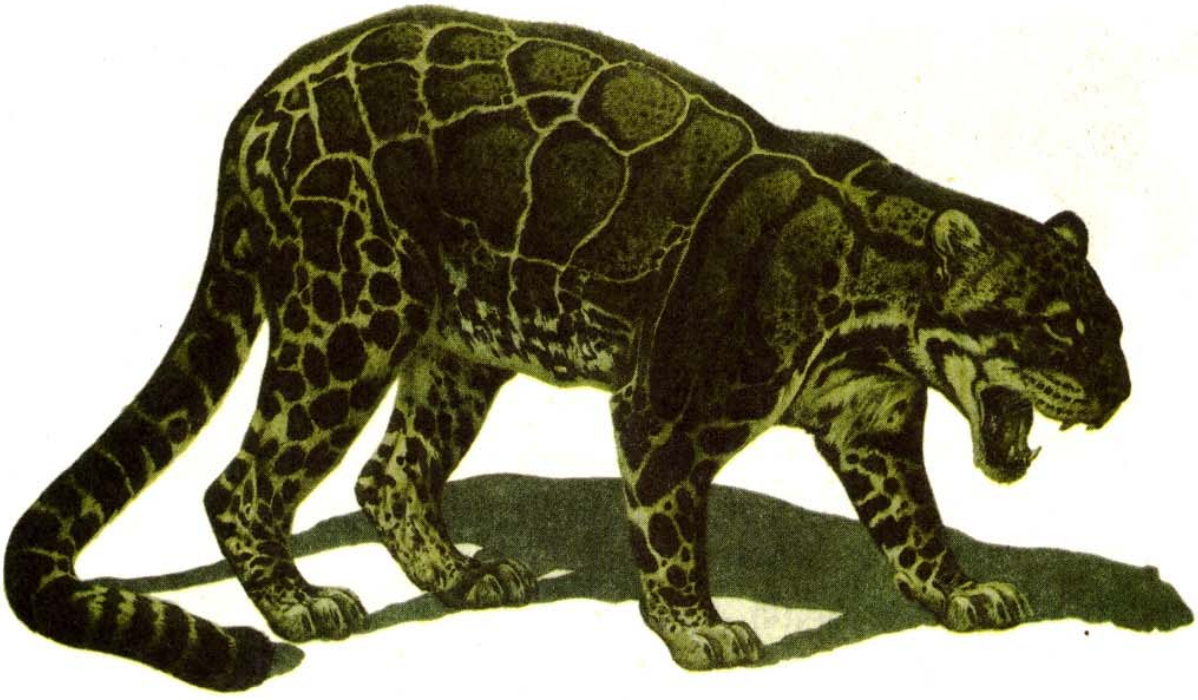
छिरबिरे बिरालोहरू हल्का पहेँलोमा काला पाटा र थोप्लाहरू भएका हुन्छन् । यिनीहरू घर बिरालोभन्दा अलि ठूला हुन्छन् । यिनीहरूको शरीरको तल्लो भागमा र पुच्छरमा बाक्ला थोप्लाहरू हुन्छन् । ढाडमा भने कम थोप्लाहरू हुन्छन् ।

पुच्छरसमेत यिनीहरूको लम्बाइ करिब १ मि. हुन्छ । यिनीहरू ६ कि. ग्रा.देखि ८ कि. ग्रा.सम्म तौलका हुन्छन् ।

छिरबिरे बिरालोहरू रूखमा बस्न मन पराउँछन् । चरा र ससाना जीवहरू यिनका आहार हुन् । यिनहरू आठ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

छिरबिरे बिरालोहरू भारत, म्यानमार, मलेसियामा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरूको सङ्ख्या र अवस्थाबारे निकै कम जानकारी प्राप्त छ । नेपालको तराई र मध्यपहाडी भागमा यिनीहरू पाइन्छन् भन्ने अनुमान गरिएको छ ।

ध्वाँसेचितुवा (Clouded Leopard)

ध्वाँसेचितुवाहरू चितुवा जस्तै तर सानो आकारका हुन्छन् । यिनीहरूको शरीर लाम्बो तर पुच्छर र खुट्टाहरू छोटो हुन्छन् । यिनीहरूको शरीरमा ध्वाँसे रङका थोप्लाहरू हुन्छन् । यिनलाई निगाले बाघ पनि भनिन्छ ।

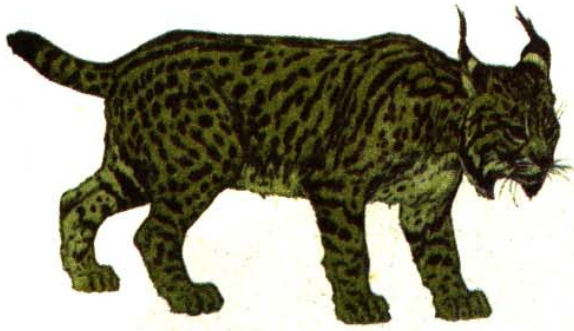
यिनीहरूको उचाइ ०.८ मि. देखि ०.९ मि. सम्म हुन्छ र लम्बाइ १.९५ मि. हुन्छ । यिनीहरूको तौल १६ कि. ग्रा. देखि २० कि. ग्रा. सम्म हुन्छ ।

ध्वाँसेचितुवाहरू नेपाल, भारत, म्यानमार, चीन र मलायामा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरू मध्य पहाडी क्षेत्रका घना जङ्गलहरू, जस्तै : अन्नपूर्ण, लामटाङ र भित्री मधेशमा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरूको सङ्ख्या ज्यादै थोरै रहेको अनुमान गरिएको छ ।

ध्वाँसेचितुवाहरू घना सदावहार वनमा पाइन्छन् । यिनीहरू रातको समयमा हिँडडुल गर्ने गर्छन् । साना स्तनधारी र चराहरू यिनीहरूका आहार हुन् । यिनीहरू आठ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

ध्वाँसेचितुवाको छालाको अवैध व्यापार हुने गरेको पाइएको छ । यसको दाँत शृङ्गारका वस्तु बनाउन प्रयोग हुन्छ भने छालाबाट कोट बनाइने गरेको पाइन्छ । यसो गर्नु राम्रो होइन ।

पाहन बिरालो (Lynx)

पाहन बिरालोहरूको शरीर खैरोदेखि हल्का पहेँलो रङका हुन्छन् । यिनीहरूको शारीरिक आकार हेर्दा ठूलो बिरालोजस्तो देखिन्छ । यिनीहरूको कानको टुप्पामा झुप्पा राँ हुन्छन् । यिनीहरूको उचाइ ०.६ मि. हुन्छ र लम्बाइ ८५ से. मि. देखि ९० से. मि. सम्म हुन्छ । यिनीहरूको तौल २७ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू चरा र स-साना स्तनधारी जीवहरू खाएर बाँच्छन् । यिनीहरू २० वर्षसम्म बाँच्छन् ।

पाहन बिरालोहरू २,७५० मि. देखि ५,००० मि. सम्मको उच्च हिमाली क्षेत्रहरूमा पाइन्छन् । पाहन बिरालोहरू नेपालमा अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र, ढोरपाटन तथा शे-फोकसुण्डो क्षेत्रमा पाइन्छन् । तिब्बत, लद्दाख र उत्तरी युरोपमा पनि पाइन्छन् । यिनीहरूको छालाबाट कोट, टोपी, थैली आदि बनाइने हुँदा यसको अवैध सिकार हुने गर्छ । यसो गर्नु राम्रो होइन ।

हिउँचितुवा (Snow Leopard)

हिउँचितुवाहरूको शरीर हल्का खैरो रङमा काला थोप्लाहरू भएको हुन्छन् । यिनीहरूको टाउको ठूलो र पुच्छर लामा हुन्छन् । यिनीहरूको उचाइ १ मि. सम्म हुन्छ । शरीरको लम्बाइ १ मि. देखि १.१० मि. सम्म हुन्छ भने पुच्छर ०.९ मि. हुन्छ ।

भाले हिउँचितुवाको तौल ४५ कि. ग्रा. देखि ५५ कि. ग्रा. सम्म र पोथीको तौल ३५ कि. ग्रा. देखि ४० कि. ग्रा. सम्म हुन्छ ।

विश्वभरि हिउँचितुवाको सङ्ख्या २,५०० देखि ६,००० सम्म भएको अनुमान छ । नेपालमा यसको सङ्ख्या ३०० देखि ५०० सम्म रहेको अनुमान छ । नेपालमा यिनीहरू शे-फोकसुण्डो, अन्नपूर्ण, सगरमाथा, लामटाङ, कञ्चनजङ्घामा पाइन्छन् ।

यिनीहरू जङ्गली भेडा, बाखा, कस्तुरी, मृग, मुसाका प्रजाति खाएर बाँच्छन् । यिनीहरू आठ वर्षदेखि नौ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

यिनीहरूको आकर्षक छाला, दाँत, पञ्जा र हड्डीका लागि चोरीसिकार एवम् अवैध व्यापार हुने गरेको पाइएको छ । यसो गर्नु अपराध हो ।

चितुवा (Common Leopard)

गर्मी क्षेत्रमा बस्ने चितुवाहरू बढी पहेंला हुन्छन् भने पहाडी क्षेत्रमा बस्ने चितुवाहरू खैरा रडका हुन्छन् । घरपालुवा जनावरहरू, हरिण, बाँदर, चरा, खरायो र अन्य स-साना जीवजन्तुहरूलाई यिनीहरू आफ्नो आहार बनाउँछन् ।

चितुवाहरूको शरीर पहेंलो रडको हुन्छ र यसमा कालो रडका गोलाकार थोप्लाहरू हुन्छन् । यिनीहरू ठूला आकार र मजबुत शारीरिक बनोट भएका जीव हुन् ।

यिनीहरूको टाउको सानो र शरीर लामो हुन्छ । यिनीहरूको पुच्छर लामो तर खुट्टा छोटो हुन्छन् । यिनीहरूको उचाइ ०.५ मि. देखि ०.७ मि. सम्म हुन्छ । यिनीहरूको लम्बाइ १.६ मि. हुन्छ । यिनीहरू ३० कि. ग्रा. देखि ८० कि. ग्रा. तौलसम्मका हुन्छन् ।

चितुवाहरू पातलो जङ्गलमा बस्न रुचाउँछन् । यिनीहरू नेपाल, भारत, म्यानमार, श्रीलङ्कालगायत दक्षिणपूर्वी तथा पश्चिम एसिया र अफ्रिकामा पाइन्छन् । नेपालको तराइदेखि तल्लो हिमाली भेगमा ३,००० मि. उचाइसम्ममा पाइन्छन् ।

यिनीहरूको छाला, मासु, हड्डी, बोसो र मुटुलाई परम्परागत औषधी बनाउन प्रयोग गरिन्छ । छाला र हड्डीदेखि लिएर दाहा, नङ्गा र जुँगासमेतको अवैध व्यापार हुने गरेको छ । यसो गर्नु अपराध हो ।

पाटेबाघ (Royal Bengal Tiger)

पाटेबाघहरूको हल्का पहेँलो रङको शरीरमा काला पाटाहरू हुन्छन् । यिनीहरूको ठूलो टाउको र लामो शरीर हुन्छ । यिनीहरू आक्रामक स्वभावका हुन्छन् ।

यिनीहरूको उचाइ ०.९५ मि. देखि १.२५ मि. सम्म हुन्छ र लम्बाइ १.५ मि. देखि ३ मि. सम्म हुन्छ । भाले बाघहरू १८० कि. ग्रा. देखि २८० कि. ग्रा. तौलसम्मका हुन्छन् र पोथी बाघहरू ११५ कि. ग्रा. देखि १८५ कि. ग्रा. तौलसम्मका हुन्छन् । पाटेबाघहरू १५ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

विश्वभरि बाघको सङ्ख्या ४,००० रहेको अनुमान छ । बाघहरू विश्वका १४ ओटा देशहरूमा पाइन्छन् तर पाटेबाघ नेपाल, भारत, बङ्गलादेश, म्यानमार र भुटानमा मात्र पाइन्छन् । नेपालको चितवन, पर्सा, बर्दिया र शुक्लाफाँटामा यिनीहरू पाइन्छन् ।

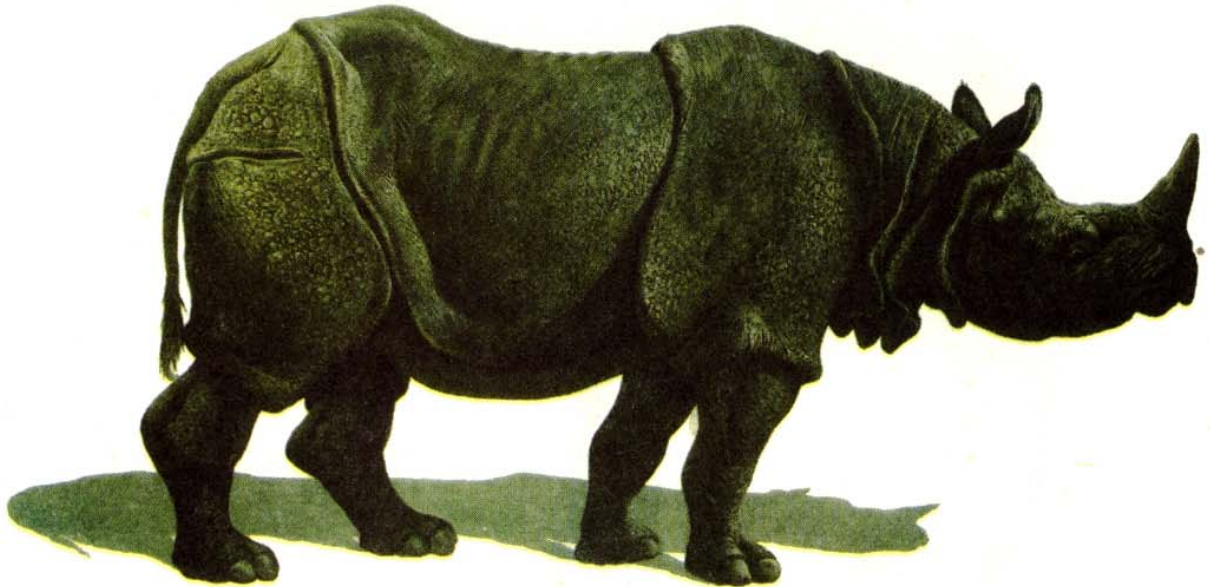
नेपालमा यिनीहरूको सङ्ख्या २५० देखि ३०० सम्म रहेको अनुमान छ ।

परम्परागत औषधी बनाउनका लागि बाघको हड्डीको प्रचलन शताब्दीयौँदेखि हुने गरेको छ । विभिन्न रोगहरू, जस्तै : कलेजो र मिर्गौलासम्बन्धी रोगको उपचारका लागि यिनीहरूको हड्डी, पित्त, दाँत, मिर्गौला, बोसो र नङ्गा समेतको प्रयोग हुन्छ ।

सजावटको दृष्टिकोणले यसको छालालाई भित्तामा टाँग्ने र भुइँमा ओछ्याउने गरेको पनि पाइन्छ ।

पाटेबाघको शरीरको नङ्गादेखि जुँगासम्मको सम्पूर्ण भागको अवैध व्यापार हुने गर्छ । यसो गर्नु अपराध हो ।

एक सिङ्गे गैंडा (One-Horned Rhinoceros)

एक सिङ्गे गैंडाहरू विश्वकै दुर्लभ जनावरमध्ये पर्छन् । यिनीहरू हल्का कालो रङका हुन्छन् । यिनीहरूको शरीर खण्डखण्ड परेको हुन्छ ।

यिनीहरूको उचाइ १ मि. देखि २ मि. सम्म हुन्छ र लम्बाइ ४ मि. हुन्छ । यिनीहरूको खागको लम्बाइ ०.६० मि. सम्म हुन्छ । यिनीहरूको तौल नै यिनीहरूको विशेषता हो । यिनीहरू २,००० कि. ग्रा. देखि ४,००० कि. ग्रा. सम्म तौलका हुन्छन् । एक सिङ्गे गैंडाहरू ४० वर्षदेखि ७० वर्षसम्म बाँच्छन् ।

एक सिङ्गे गैंडाहरू नेपाल र भारतमा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरू चितवन, बर्दिया र शुक्लाफाँटाका जङ्गलहरूमा पाइन्छन् ।

यिनीहरू प्रायः दलदल र पानी भएको धापिलो ठाउँमा देखिने गर्छन् ।

खागको प्रयोग परम्परागत औषधी बनाउनमा प्रयोग गरिन्छ । एउटा साधारण गैंडाको पूर्ण खागको तौल १.२ कि. ग्रा. सम्म हुने गर्छ ।

गैंडाको पिसाब अत्यन्त गन्ध आउने भए तापनि दम भएका रोगीले खाने गरेको पाइएको छ ।

गैंडाको खाग, खुर र छालालगायत शरीरका अन्य भागहरूको अवैध रूपमा व्यापार हुने गर्छ र यसैका लागि गैंडाको चोरीसिकारी हुने गर्छ । यसो गर्नु अपराध हो ।

कस्तुरी मृग (Musk Deer)

कस्तुरी मृगहरू मृग समूहमा पर्ने प्राणी हुन् । यिनीहरू चिसो ठाउँमा पाइन्छन् । यिनीहरू २,७०० मि. देखि ४,५०० मि. सम्मको उच्च हिमाली भेगमा पाइन्छन् ।

कस्तुरी मृगहरूका लामा कान, छोटो पुच्छर हुन्छन् र सिङ हुँदैन । भालेको दाहा हुन्छ ।

यिनीहरूको उचाइ ०.५ मि. देखि ०.६ मि. सम्म हुन्छ । यिनीहरूको तौल १० कि. ग्रा. देखि १५ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ ।

कस्तुरी मृगहरू घाँस खाने स्तनधारी प्राणी हुन् । यिनीहरू १२ वर्षदेखि १५ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

कस्तुरी मृगहरू नेपाल, भारत, भुटान, चीन र रुसमा पाइन्छन् । नेपालको हिमाली भागमा कस्तुरी मृग पाइन्छ । यिनीहरू सानासाना बुटा भएको वनमा बस्छन् ।

पोथी कस्तुरीले एक पटकमा एउटा पाठो वा पाठी जन्माउँछे । भाले कस्तुरी मृगको नाभीमा विना हुन्छ । विनाभिन्न बास्नादार कस्तुरी हुन्छ । विना बहुमूल्य औषधी मानिन्छ । एउटा भाले कस्तुरी मृगबाट ३० ग्राम जति कस्तुरी निकाल्न सकिन्छ ।

कस्तुरी मृगको विनाको थैलो अन्डाकार र अलिकति चेप्टो आकारको हुन्छ । खैरो रौले ढाकेको उक्त आकारका थैलोभिन्न विना रहन्छ ।

हिजोआज कस्तुरी मृगलाई दुर्लभ प्राणीको रूपमा लिइन्छ । रुस र चीनमा यिनीहरूलाई फार्ममा पाल्ने पनि गरिएको छ ।

बाहसिङ्गे (Swamp Deer)

बाहसिङ्गेहरूको शरीर खैरो रङको हुन्छ । यिनीहरूको शरीरको तल्लो भाग हल्का सेतो हुन्छ । यिनीहरूको हाँगाँगा भएका सिङ हुन्छन् । सिङमा बाह्र हाँगासम्म हुन्छन् ।

यिनीहरूको उचाइ १.१ मि. देखि १.३५ मि. सम्म हुन्छ । लम्बाइ ०.७४ मि. हुन्छ । यिनीहरू १७० कि. ग्रा.देखि १८० कि. ग्रा. सम्म तौलका हुन्छन् । यिनीहरू १२ वर्षदेखि १८ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

बाहसिङ्गेहरू नेपाल, भारत र पाकिस्तानमा पाइन्छन् । यिनीहरू नेपालमा शुक्लाफाँटा र बर्दिया क्षेत्रमा बढी पाइन्छन् । शुक्लाफाँटामा १,५०० र बर्दियामा १०० ओटा बाहसिङ्गेहरू रहेको अनुमान छ ।

यिनीहरूको छाला, मासु एवम् आकर्षक सिङ्गका लागि अवैध रूपमा सिकार हुने गर्छ । हामीले त्यस्ता कार्य रोक्नुपर्छ ।

गौरीगाई (Gaur)

गौरीगाईहरूको शरीर चम्किलो र कालो रङको हुन्छ । यिनीहरूको टाउको खरानी रङको र घुँडामा सेतो रङ हुन्छ । यिनीहरू ठूलो टाउको, ठूलो शरीर र मजबुत बनोटका हुन्छन् ।

यिनीहरूको उचाइ १.७५ मि. देखि २.२ मि. सम्म हुन्छ । यिनीहरू ६०० कि. ग्रा. देखि १,००० कि. ग्रा. तौलसम्मका हुन्छन् ।

यिनीहरू बथानमा बस्न रुचाउँछन् । घाँसपात र बाँस खान बढी रुचाउँछन् । यिनीहरू चुरे क्षेत्रमा रूखका बोक्रा र पातहरू खाएर बाँच्छन् । यिनीहरू २० वर्षसम्म बाँच्छन् ।

गौरीगाईहरू भारत, म्यानमार, मलायद्वीपमा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरू चुरे/भावर क्षेत्र, पर्सा, चितवन, त्रियुगामा पाइन्छन् । चितवनमा गरिएको एक अध्ययनअनुसार त्यस क्षेत्रमा यिनको सङ्ख्या २०० देखि ३०० सम्म पाइएको छ ।

उचित वासस्थानको अभाव र जङ्गल विनासका कारणले गौरी गाईको सङ्ख्या घटिरहेको छ ।

चौरीगाई (Yak)

चौरीगाईहरू गाईकै जस्तो रूप भएका स्तनधारी प्राणी हुन् । यिनीहरूका शरीरमा लामालामा भुत्ला हुन्छन् ।

यिनीहरूको उचाइ १.७ मि. देखि २ मि. सम्म हुन्छ र सिङको लम्बाइ ०.७ मि. हुन्छ । यिनीहरू ५०० कि. ग्रा. देखि ५४५ कि. ग्रा. तौलसम्मका हुन्छन् । यिनीहरू २२ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

नेपाल, चीन, भारत, रूसमा ३,००० देखि ५,००० मि. उचाइको चिसो ठाउँमा चौरीगाईहरू पाइन्छन् । यिनीहरू जङ्गली जनावर हुन् तर यसलाई मानिसले दूधका लागि पाल्ने पनि गर्छन् । भारी बोकाउन र जोत्न पनि चौरीहरूको प्रयोग गरिन्छ ।

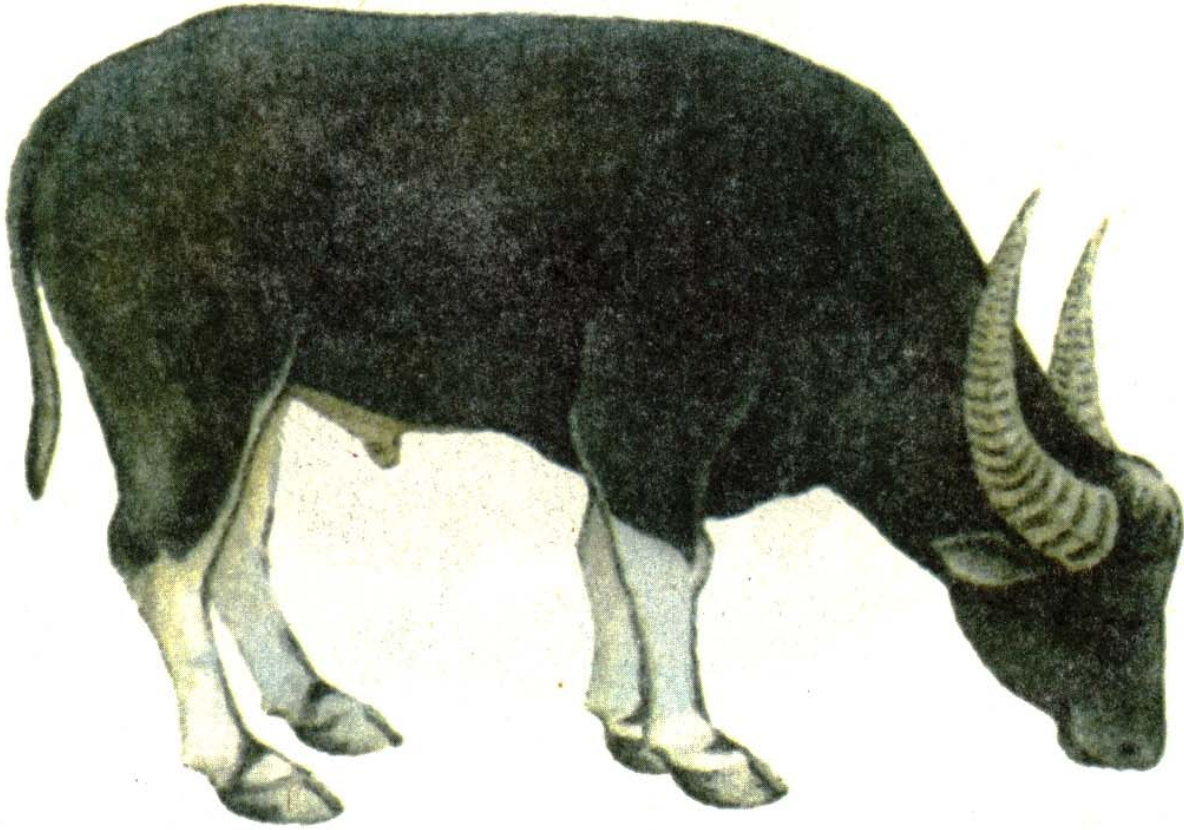
चौरीहरूको उचाइ ५ मि. सम्म र तौल २४५ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरूको

मुख्य आहार घाँस नै हो । यिनीहरू ढुङ्गामा पलाएका झ्याउ खान्छन् । हिउँका ढिक्का चाटेर यिनीहरू आफ्नो तिर्खा मेट्ने गर्छन् ।

चौरीले एक पटकमा एउटा मात्र बाछ्यो वा बाछी पाउँछ । चौरीगाईको दूधबाट बनाइएको छुपी स्वादिलो हुन्छ ।

चौरीगाईहरू नेपालबाहेक भारतको कास्मिर र चीनको तिब्बतमा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरूको सङ्ख्याबारे अध्ययन भएको छैन । नेपालमा चौरीगाईहरू ४,२७० मि.देखि ६,१०० मि.को उचाइका उच्च हिमाली क्षेत्रहरू मकालु-वरुण, सगरमाथा, लामटाङ, अन्नपूर्णमा पाइन्छन् ।

अर्ना (Wild Water Buffalo)

अर्नाहरूको शरीर गठिलो र निक्खर कालो हुन्छ । यिनीहरूको घुँडासम्मको भाग र पुच्छरको टुप्पो सेतो हुन्छ ।

अर्नाहरू हेर्दा घरपालुवा भैंसी जस्तै देखिए पनि जिउ र सिङ घरपालुवा भैंसीको भन्दा ठूलो हुन्छ ।

यिनीहरूको उचाइ १.७ मि. देखि २ मि. सम्म हुन्छ । लम्बाइ २.७५ मि. हुन्छ । यिनीहरू ७०० कि. ग्रा. देखि ९०० कि. ग्रा. तौलसम्म हुन्छन् । यिनीहरू १८ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

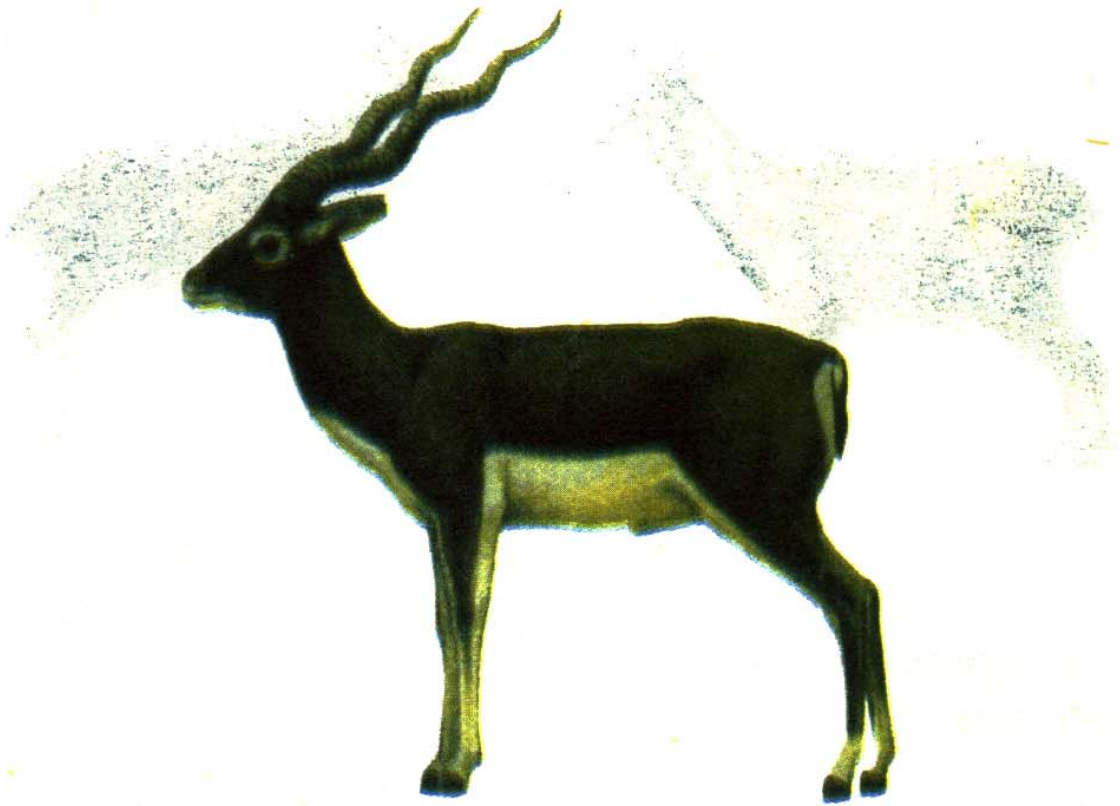
अर्नाहरू भारत र श्रीलङ्कामा पाइन्छन् । नेपालमा अर्नाहरू कोसीटप्पुमा मात्र

पाइन्छन् । यिनीहरू त्यहाँ १५० ओटाका हाराहारीमा छन् ।

अर्नाको सिङ सजाउनका लागि प्रयोग हुन्छ भने अण्डकोषलाई औषधीजन्य वस्तु बनाउन प्रयोग गरिन्छ । मुटु कलेजो र पेटसम्बन्धी रोगको उपचारका लागि तयार पारिने कतिपय परम्परागत औषधीमा अर्नाका अङ्गप्रत्यङ्गको प्रयोग हुने गर्छ ।

वासस्थानको विनाश र चोरीसिकारका कारण विश्वमा नै अर्नाको सङ्ख्या घट्दै गइरहेको छ । यिनीहरूको सिकार गर्नु अपराध हो ।

कृष्णसार (Black Buck)

कृष्णसारहरू संसारमा नै अति कम स्थानमा पाइन्छन् । यिनीहरू खुला फाँटहरूमा पाइन्छन् । भाले कृष्णसारहरू हल्का कालो रङका हुन्छन् भने पोथी कृष्णसारहरू हल्का पहेँलो रङका हुन्छन् । भाले कृष्णसारको मृगजस्तो खण्डखण्ड परेको सिङ हुन्छ । सिङ लामो, तीखो र घुम्रिएको हुन्छ ।

यिनीहरूको उचाइ ०.८ मि. देखि ०.९ मि. सम्म हुन्छ । यिनीहरूको तौल ३७ कि. ग्रा. देखि ४० कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू १५ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

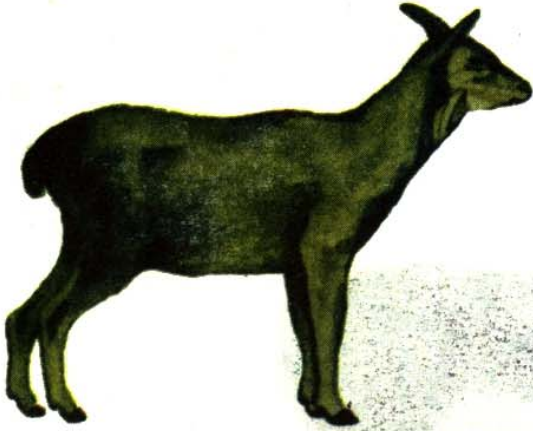
कृष्णसारहरू नेपालमा बर्दिया जिल्लाको खैरापुरमा मात्र पाइन्छ । हाल नेपालमा यसको सङ्ख्या १०० भन्दा कम भएको विश्वास गरिएको छ ।

कृष्णसारहरू भारतका दक्षिणी प्रान्तहरूका मैदानी भागमा पनि पाइन्छन् ।

कृष्णसारको सिङ तथा छालाको अवैध व्यापार हुने गर्छ । कलेजो र मुटुसम्बन्धी रोगको उपचारका लागि बनाइने औषधीमा यसको प्रयोग गरिन्छ ।

हाल खुला स्थानको कमीले गर्दा यसको सङ्ख्या घट्दै गएको छ । कृष्णसार मान्नु अपराध हो ।

घोरल (Goral)

घोरलहरूको शरीरको रङ फिका पहेंलोमा अलिअलि कालो मिसिएको हुन्छ । यिनीहरू सामान्य कदका बाखा जस्ता जनावर हुन् ।

यिनीहरू १०० मि. देखि २,७५० मि. सम्मको उचाइमा पाइन्छन् । कहिलेकाहीं अझ बढी उचाइमा पनि पाइन्छन् । भिराला उच्च पहाडी भागमा दौडन र उफ्रन सक्नु यिनीहरूको विशेषता हो ।

यिनीहरूको उचाइ ०.७ मि. देखि ०.८ मि. सम्म हुन्छ । यिनीहरूको तौल २५ कि. ग्रा. हुन्छ ।

घोरलहरू हिमालय क्षेत्रमा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरू १०० मि. देखि २,७५० मि. उचाइका पहाडी भागमा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरू केकति सङ्ख्यामा छन्, सोबारे कुनै अध्ययन भएको छैन ।

घोरलको छाला, बोसो, कलेजो, सिङ र मासुका लागि अवैध व्यापार हुने गरेको पाइएको छ । यसो गर्नु अपराध हो ।

थार

(Himalayan Serow)

थारहरू फरकफरक रङका हुन्छन् । यिनीहरूको ठूलो टाउको र गधाको जस्ता कान हुन्छन् ।

यिनीहरूको उचाइ १ मि. हुन्छ । लम्बाइ ०.२५ मि. हुन्छ र सिङको लम्बाइ ०.१५ मि. हुन्छ । यिनीहरूको तौल ९० कि. ग्रा. हुन्छ ।

थारहरू नेपाल, म्यानमार, मलायद्वीप र सुमात्रामा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरूको सङ्ख्याबारे अध्ययन भएको छैन । यिनीहरू २,००० मि. देखि ३,००० मि. उचाइमा लामटाङ, सगरमाथा र अन्नपूर्ण क्षेत्रको कन्दराहरूमा पाइन्छन् ।

यिनीहरू बिहान र साँझ बढी सक्रिय भएर खाना खोज्न यताउति हिँड्ने गर्छन् ।

थारको छाला, हड्डी र मासुको लागि अवैध व्यापार हुने गर्छ । यिनीहरूको रगत, पित्त, खुर, सिङ, आन्द्रा, तेल, छाला, दाँत र खप्पर परम्परागत औषधी बनाउन प्रयोग हुन्छ । थार मार्नु अपराध हो ।

नायन

(Great Tibetan Sheep)

नायनहरू हल्का खैरो वा गाढा खैरो रङका हुन्छन् । यिनीहरूको पेट र सपेटा सेतो रङका हुन्छन् । यिनीहरू सबैभन्दा ठूला जङ्गली भेडा हुन् ।

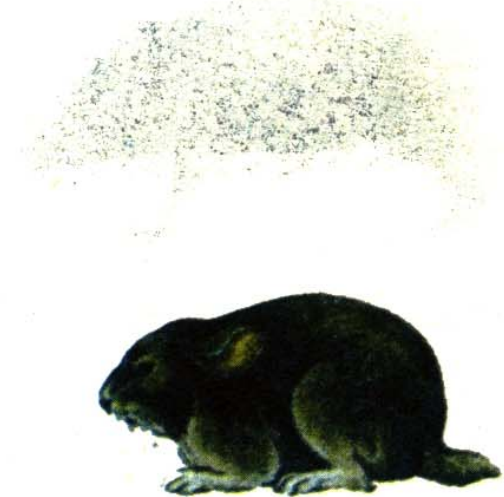
यिनीहरूको सिङ १ मि.सम्म लामो हुन्छ जुन घुमेर अगाडि फर्केको हुन्छ । यिनीहरूको उचाइ १ मि. देखि १.२० मि. सम्म हुन्छ र तौल ११० कि. ग्रा. देखि १५८ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू १३ वर्षदेखि १६ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

नायनहरू तिब्बतको पठार र त्यस सेरोफेरोका देशहरू नेपाल, भारत, भुटान आदिमा पाइन्छन् । नेपालमा यिनीहरू ४,५७५ मि. उचाइसम्म ढोरपाटन, शे-फोक्सुण्डो र वरुण उपत्यकामा पाइन्छन् ।

यसको छाला र मासुका लागि चोरीसिकार र अवैध व्यापार हुने गरेको छ । यसो गर्नु अपराध हो ।

हिस्पिड खरायो

(Hispid Hare)

हिस्पिड खरायोहरूको पुच्छर र कान सानो हुन्छ । शरीरको माथिल्लो भाग गाढा रङको हुन्छ । पेटको भाग सेतो हुन्छ । छाती भने पेटभन्दा अझ बढी गाढा सेतो रङको हुन्छ ।

यिनीहरूको शारीरिक बनोट खरायोको जस्तै देखिन्छ तर कान र पुच्छर छोटो हुन्छन् । यिनीहरूको उचाइ ०.१७ मि. हुन्छ । लम्बाइ ०.५ मि. र तौल १ कि. ग्रा. देखि २.५ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू १० वर्षदेखि १२ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

यिनीहरू नेपालको पश्चिमी तराई, शुक्लाफाँटा, बर्दिया र चितवनतिर पाइन्छन् । यिनीहरू भारत, बङ्गलादेश र त्यस आसपासका क्षेत्रमा पनि पाइन्छन् ।

घाँसे मैदानमा बस्ने यी जनावरका वासस्थानमा आगलागी हुने र घाँस कटानी गर्ने कार्यले यिनीहरू प्रायः लोप हुने स्थितिमा पुगेका छन् ।

वामपुङ्के बँदेल

(Pygmy Hog)

वामपुङ्के बँदेलहरू प्रायः लोप भइसकेको विश्वास गरिएको छ । यिनीहरू करिब २५ से. मि. जति मात्र अग्ला र गाढा कालो रङका हुन्छन् ।

यिनीहरूको तौल ३.१७ कि. ग्रा. देखि ४.५ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ ।

यिनीहरूको गालामा सेतो पाता हुन्छ । यिनीहरूको चुच्चो मुख, खुला कान र छोटो पुच्छर हुन्छ ।

वामपुङ्के बँदेलहरू निशाचर जीव हुन् । यिनीहरू राति सक्रिय हुन्छन् । यिनीहरू जङ्गलभित्र धापिलो जमिनमा बस्छन् । यिनीहरू ८ वर्षदेखि १० वर्षसम्म बाँच्छन् ।

वामपुङ्के बँदेलहरू दक्षिण एसियाली देशहरू नेपाल, भारत, म्यानमार, बङ्गलादेश र भुटानमा पाइन्छन् । नेपालमा शुक्लाफाँटा, कोसीटप्पु, चितवन आदि ठाउँमा हुनुपर्छ भन्ने अनुमान गरिएको छ ।

चिरु

(Tibetan Antelope)

चिरुहरूको अनुहार कालो, शरीर हल्का रातो रङको, पेट सेतो, खुट्टाको अगाडि खुरसम्म काला धर्का हुन्छन् । यिनीहरूको शारीरिक बनोट मृगका जस्तै हुन्छ तर यिनीहरूको सिङ लामा हुन्छन् ।

यिनीहरूको उचाइ ०.८ मि. र लम्बाइ ०.८ मि. हुन्छ । सिङ ०.६० मि. लामो हुन्छ । यिनीहरूको तौल ४० कि. ग्रा. देखि ४५ कि. ग्रा. सम्म हुन्छ । यिनीहरू १ ४ वर्षदेखि १५ वर्षसम्म बाँच्छन् ।

चिरुहरू उत्तरी तिब्बतको चाडटाङ मरुभूमिको सेरोफेरो र उत्तरी लद्दाख वरिपरि पाइन्छन् । यिनीहरू नेपाल-तिब्बत सीमा क्षेत्र र अन्नपूर्ण क्षेत्रमा पाइने सम्भावना मात्र बाँकी छ ।

ऊनका लागि चिरुहरूको चोरीसिकार गरिन्छ । यिनीहरूको ऊनलाई 'साहतुस' भनिन्छ जुन निकै महँगो दाममा किनबेच गरिन्छ । यिनलाई मानु अपराध हो ।

अनुकूलता (Adaptation)

जीव विकासको सिद्धान्तअनुसार वातावरणमा मिल्न सक्ने वा बदलिँदो वातावरणसँगै आफूलाई परिमार्जन गर्न सक्ने जीवहरूमात्र प्रकृतिमा अस्तित्वमा रहन्छन् । यस किसिमको गुण नहुने जीवहरू चाँडै नै संसारबाट लोप हुन्छन् । जीवहरूमा रहने यस किसिमको गुणलाई नै अनुकूलता भनिन्छ । जनावरहरू वातावरणका तीन मुख्य कुरा (Features) मा आफूलाई अनुकूलन गर्छन् - मौसम, खाना र सुरक्षा ।

ज्यादै चिसो ठाउँ र हिमाली वा ध्रुवीय प्रदेशमा रहने जनावरहरू, जस्तै : चौँरी, हिमभालु, च्याङ्गा आदिका लामा र बाक्ला रौं हुन्छन् । ती रौंले उनीहरूलाई जाडोबाट बचाउँछ । यसैगरी गर्मी ठाउँ (तराई वा मरुभूमि) मा रहने जनावरहरू, जस्तै : हात्ती, गैंडा, उँट आदिका गर्मीबाट बच्न बाक्लो छाला हुन्छ । यिनीहरूका खुट्टाका पाइताला पनि तातोले हत्पत असर गर्न नसक्ने चौडा र बाक्ला खालका हुन्छन् ।

मरुभूमिमा रहने जनावरहरूमा पानीको समस्या हुने हुँदा यिनीहरू ज्यादै कम मात्र पसिना र पिसाब निकाल्छन् र पानीको कमीबाट आफूलाई जोगाउँछन् । उँटहरू एकपटक पानी खाएपछि हप्तौँसम्म पनि पानी नखाई बाँच्न सक्छन् । यिनीहरूको पिठ्युँमा रहेको मासुको डल्लो (Hump) मा पानी र खाद्यतत्त्व सञ्चित गरी राख्ने क्षमता हुन्छ ।

धेरैजसो सरीसृप र उभयचरहरू जाडोको याममा आफूलाई बचाउन महिनौँसम्म केही नखाई लुकेर बस्ने गर्छन् । यस्तो अवस्थालाई शीतनिद्रा (Hibernation) भनिन्छ ।

खानेकुराअनुसार पनि जीवहरूको आनीबानी र शारीरिक बनोटमा अनुकूलन भएको हुन्छ । फूलको रस खाने पुतलीको लामो सुँड हुनु, अग्लोअग्लो रूखबाट घाँसपात खान जिराफहरूको अग्लो शरीर र लामो घाँटी हुनु, मांसाहारी जनावरहरूका बलिया र तीखा लुछ्ने र चपाउने दाँत हुनु, मांसाहारी चराहरूका बलियो, चुच्चो र घुमेको नङ्गायुक्त पञ्जा हुनु, पानीमा रहने माछा, भ्यागुता आदि खानुपर्ने चराहरूका लामा खुट्टा र घाँटी हुनु आदि यस किसिमको अनुकूलताका केही उदाहरणहरू हुन् ।

ध्रुवीय भालुहरू (Polar bears) को सेता भुवाले गर्दा यिनीहरू हिउँ र असिनासँग ट्याक्क रड मिलाएर सुरक्षित रहन्छन् ।

जनावरहरू बाँचनका लागि आफ्ना शत्रुबाट सुरक्षित रहनु पनि जरुरी हुन्छ । यिनीहरू रङ समायोजन गरेर, भागेर, मरेको बहाना गरेर (Mimicry), खोलभित्र लुकेर, अरूलाई तर्साएर आदि विभिन्न उपायहरूद्वारा समायोजित भएर बाँच्छन् ।

तारमिगेन चरी हिउँ पर्ने बेला सेता प्वाँखमा देखिन्छन् भने हिउँ नहुने बेला हरिया रङमा बदलिन्छन् । हिउँभालु सेता रङका हुन्छन् । पुतली फूलफूल चाहने हुँदा फूलजस्तै रङ्गीचङ्गी हुन्छन् । हरियो घाँसमा रहने सर्प हरियो रङका हुन्छन् । हरिण, मृग र बाघहरू घाँस, ढुङ्गा, खेतबारीमा डुल्ने हुँदा खैरा र टाटेपाङ्ग्रे हुन्छन् । यस किसिमको रङको समायोजनले जनावरहरूलाई शत्रुले सजिलै देख्न सक्दैनन् ।

छुचुन्द्रा भालु, माकुरा आदिलाई शत्रुले लखेट्दै जाँदा भाग्न नसक्ने भएमा मरेजस्तो गरी

वालरसहरू (Walrus) सुमेरु महासागरमा पाइन्छन् । यिनीहरू समुद्रको पिँधमा आफ्नो खाना (सेलफिस) खोज्न जान्छन् । यसको शरीरमा छालाको मुनि १५ से. मि. जति बाक्लो बोसोको तह हुन्छ । यसका हातखुट्टाहरू पानीमा पौडनका लागि बहानाजस्ता बनेका हुन्छन् । यसका लामालामा दाह्राले बरफ फोर्न र सेलफिसलाई गाडेर तान्ने काममा सहयोग गर्छन् ।

साना जनावरहरूका लागि आफ्ना शत्रुबाट बचाव गर्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । गेको (Gecko) लाई सर्प, बाँदर, साना बिराला र थुप्रै अरू जीवहरूले आहार बनाउँछन् । यी शत्रुहरूबाट बचाउन यिनको हरियो खैरो रङको छिर्केबिर्के छालाले सहयोग गर्छ । यसको कारण यिनीहरू हाँगाबिँगा र पातहरूका बीचमा सजिलै लुकेर बस्न सक्छन् । बलिया पञ्जा र तीखा नङ्गाका सहयोगले यिनीहरू सजिलै रूखका बोकामा अडिएर जोडले उफ्रन सक्छ । शत्रुले यिनको पुच्छर समातिहाले छ भने पनि पुच्छर चुडिँदा यिनीहरूलाई केही असर पर्दैन ।

सी क्युकुम्बरहरू (Deep-sea Cucumbers) पानीमा यस्तो चाप उत्पन्न गर्छन् कि यसले गर्दा सतहमा रहेका जनावरलाई क्षतविक्षत पार्न सक्छ ।

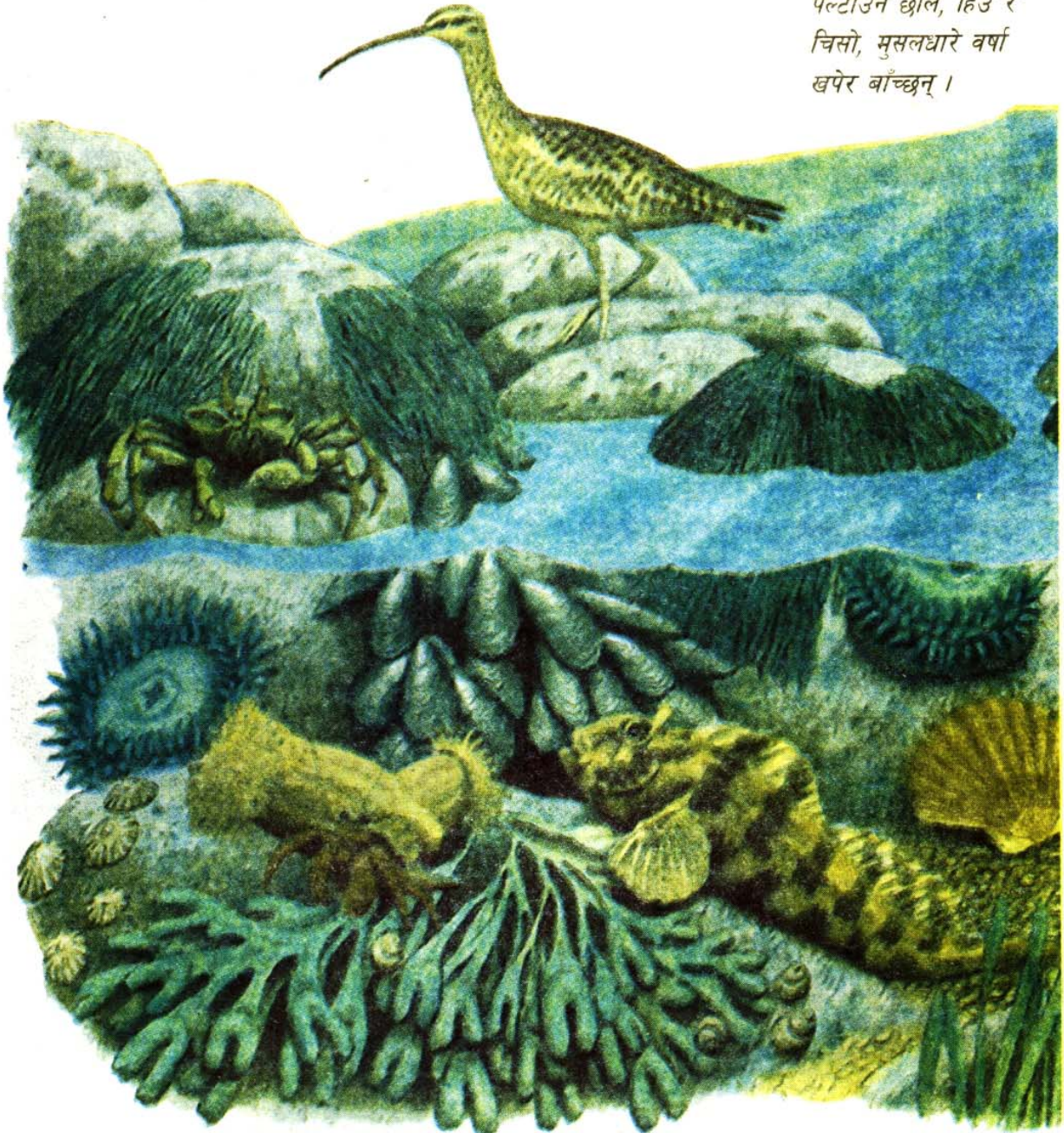
नचली बस्छन् । शत्रुले मरेको ठानी छाडेर जान्छन् । जनावरहरूमा रहने सिङ, सुँड, काँडा, विष, आरा, नङ्गा, खप्पर, खबटा आदि पनि शुरक्षाका लागि नै प्रयोग हुन्छन् ।

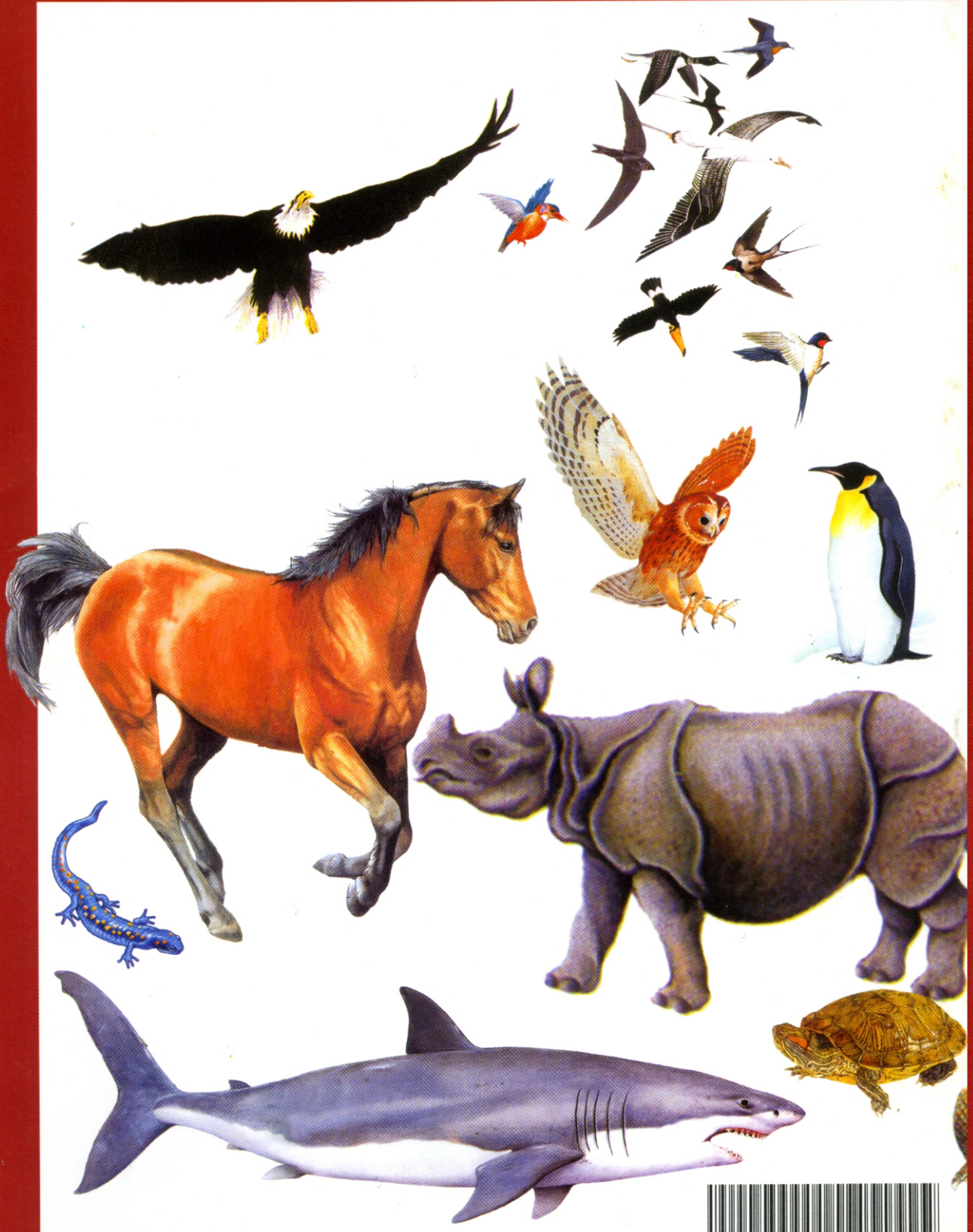
जनावरहरूमा तिनीहरू रहने वातावरण कस्तो किसिमको छ, सोहीअनुसार नै शरीरमा अङ्गहरूको विकास भएको हुन्छ । यसरी अनुकूलताले गर्दा जीवहरू वातावरणमा घुलमिल भएर बाँच्छन् ।

▼ लामकाने जेरोबा (Jeroba) का खुट्टाले यसलाई मरुभूमिमा बुर्कुसी मार्न सजिलो बनाउँछ । यसका ठूला कानले सुन्नमा राम्रो मदत गर्ने र मरुभूमिको घाममा यसको शरीरलाई शीतल बनाउने समेत गर्छन् ।

▼ समुद्रतटका जनावरहरू चर्को घाम, सुखा बतास, पल्टाउने छाल, हिउँ र चिसो, मुसलधारे वर्षा खपेर बाँच्छन् ।

978-99933-717-6-2